

Ons geld

Vrouwen en mannen over het belang van inkomen en economische zelfstandigheid voor vrouwen

Ons geld

Vrouwen en mannen over het belang van inkomen en economische zelfstandigheid voor vrouwen

Wil Portegijs

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is een interdepartementaal, wetenschappelijk instituut, dat – gevraagd en ongevraagd – sociaal-wetenschappelijk onderzoek verricht. Het SCP rapporteert aan de regering, de Eerste en Tweede Kamer, de ministeries en maatschappelijke en overheidsorganisaties. Het SCP valt formeel onder de verantwoordelijkheid van de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

Het SCP is opgericht bij Koninklijk Besluit op 30 maart 1973. Het Koninklijk Besluit is per 1 april 2012 vervangen door de ‘Regeling van de minister-president, Minister van Algemene Zaken, houdende de vaststelling van de Aanwijzingen voor de Planbureaus’.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2018

SCP-publicatie 2018-33

Opmaak binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Figuren: Mantext, Moerkapelle

Vertaling samenvatting: AVB-vertalingen, Amstelveen

Omslagontwerp: Textcetera, Den Haag

Foto omslag: EyeEm Mobile GmbH | Hollandse Hoogte

ISBN 978 90 377 0889 9

NUR 740

Copyright

U mag citeren uit SCP-rapporten, mits u de bron vermeldt.

U mag SCP-bestanden op een server plaatsen mits:

- 1 het digitale bestand (rapport) intact blijft;
- 2 u de bron vermeldt;
- 3 u de meest actuele versie van het bestand beschikbaar stelt, bijvoorbeeld na verwerking van een erratum.

Data

SCP-databestanden, gebruikt in onze rapporten, zijn in principe beschikbaar voor gebruik door derden via DANS www.dans.knaw.nl.

Contact

Sociaal en Cultureel Planbureau

Postbus 16164

2500 BD Den Haag

www.scp.nl

info@scp.nl

Via onze website kunt u zich kosteloos abonneren op een elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoud

De webversie van deze publicatie wijkt in opmaak iets af van de gedrukte, papieren versie. Bij verwijzingen naar pagina's van deze editie daarom vermelden dat naar de webversie is verwezen.

Voorwoord	5
Samenvatting	6
1 Economische zelfstandigheid en de arbeidsduur van vrouwen	9
1.1 De rol van geld blijft onderbelicht	9
1.2 Vergroten economische zelfstandigheid is kerndoel emancipatiebeleid	9
1.3 Wat is 'economische zelfstandig'?	12
1.4 Ruim de helft van de vrouwen is economisch zelfstandig	13
1.5 Het onderzoek	16
1.6 Data: enquête en interviews	17
1.7 Leeswijzer	19
Noten	19
2 Arbeidsdeelname van vrouwen en taakverdeling	21
2.1 Inleiding	21
2.2 Vrouwen en mannen van 25-49 jaar uit EMOP	21
2.3 Anderhalfverdieners	27
2.4 Tweeverdieners	31
2.5 Conclusies	35
Noten	35
3 Betaald werk; leuk of om het geld?	37
3.1 Inleiding	37
3.2 Vrouwen en mannen van 25-49 jaar uit EMOP	37
3.3 Anderhalfverdieners	42
3.4 Tweeverdieners	45
3.5 Conclusies	48
Noten	49
4 Kostwinners en hulpkostwinners	50
4.1 Inleiding	50
4.2 Vrouwen en mannen 25-49 jaar uit EMOP	50
4.3 Anderhalfverdieners	53
4.4 Tweeverdieners	57

4.5	Conclusies	61
	Noten	61
5	Economische zelfstandigheid en gelijkwaardigheid in de relatie	63
5.1	Inleiding	63
5.2	Mannen en vrouwen van 25-49 uit EMOP	63
5.3	Anderhalfverdieners	65
5.4	Tweeverdieners	73
5.5	Conclusies	80
	Noten	81
6	Eigen inkomen voor het geval dat	82
6.1	Inleiding	82
6.2	Vrouwen en mannen van 25-49 jaar uit EMOP	82
6.3	Anderhalfverdieners	84
6.4	Tweeverdieners	87
6.5	Conclusies	91
	Noten	91
7	Economische zelfstandigheid en de arbeidsduur van vrouwen	92
7.1	Inleiding	92
7.2	Vrouwen en mannen van 25-49 jaar uit EMOP	92
7.3	Vrouwelijke anderhalf- en tweeverdieners vergeleken	97
7.4	Conclusies	103
	Noten	104
8	En ze leefden nog lang en gelukkig	106
8.1	Inkomen en economische zelfstandigheid motiveren vrouwen om meer te werken	106
	Noten	112
	Summary	113
	Bijlagen (te vinden op www.scp.nl bij dit rapport)	
	Literatuur	116
	Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	121

Voorwoord

In haar beroemde boek *De tweede sekse* uit 1949 pleitte de Franse filosofe en feministe Simone de Beauvoir al voor de financiële onafhankelijkheid van de vrouw. Alleen dan zou ze haar eigen keuzes kunnen maken en zich als individu kunnen ontplooien. Ook in het Nederlandse emancipatiebeleid stond het vergroten van de economische zelfstandigheid van vrouwen al snel hoog op het wensenlijstje. Vrouwen zouden, net als mannen, met betaald werk genoeg moeten verdienen om van te kunnen leven. Ook als ze een goed verdienende partner hebben. In het beleid wordt vooral gewezen op het risico van een echtscheiding; met vier op de tien relaties die stuklopen, is dat zeker geen verwaarloosbare optie. Een toereikend eigen inkomen verzacht de financiële klap en voorkomt dat de vrouw, samen met haar kinderen, in de armoedestatistieken aan de verkeerde kant van de streep terechtkomt.

Vrouwen en mannen die met betaald werk minimaal 70% van het minimumloon verdienen, worden als economisch zelfstandig beschouwd. Concreet gaat het om een inkomen van, in 2017, 950 euro netto per maand. De lat ligt dus niet hoog. Toch komen vier op de tien vrouwen jonger dan 65 jaar daar niet overheen. Vrouwen zijn weliswaar massaal gaan werken, maar de meesten in deeltijd. Een kleine deeltijdbaan levert vaak te weinig geld op om zelfstandig van te kunnen leven. Dit roept de vraag op waarom vrouwen niet meer uren werken. Zijn ze het niet eens met De Beauvoir dat financiële onafhankelijkheid een voorwaarde is voor een gelijkwaardige relatie? Of vertrouwen ze erop dat hun relatie nooit stukloopt en dat hun partner zijn inkomen met haar blijft delen? En wat vindt die partner er eigenlijk van dat de vrouw weinig inkomen binnenbrengt? Op deze vragen wordt in dit rapport een antwoord gezocht.

Prof. dr. Kim Putters
Directeur Sociaal en Cultureel Planbureau

Samenvatting

Het vergroten van het aandeel economisch zelfstandige vrouwen in Nederland is al decennialang een belangrijk doel van het emancipatiebeleid van de overheid. Bedoeld wordt dat vrouwen met betaald werk minimaal een inkomen op bijstandsniveau verdienen, wat in 2017 neerkomt op 950 euro netto per maand. Dit is lager dan de armoedegrens voor een alleenwonende. De lat ligt dus niet hoog. Toch komen maar net zes op de tien vrouwen van 20-64 jaar daaroverheen. De anderen werken niet, of te weinig uren. Dit roept de vraag op waarom deze vrouwen niet meer uren werken. Vinden ze economische zelfstandigheid niet belangrijk? En als ze samenwonen: wat verwachten hun partners op financieel gebied van hen?

De centrale vraag van dit onderzoek luidt: *Welke betekenis hechten vrouwen en mannen aan betaald werk en een eigen inkomen voor vrouwen, en welke rol speelt dit bij besluiten over de verdeling van betaald en onbetaald werk binnen relaties?*

Voor het onderzoek zijn 40 gesprekken gehouden met vrouwen en mannen die samen een paar vormen. Alle twintig geïnterviewde stellen hadden jonge kinderen. Negen stellen hebben het betaalde werk ongelijk verdeeld: de man werkt voltijds, de vrouw twee à drie dagen per week. Zij werken volgens het in Nederland zo gangbare anderhalfverdienersmodel. Bij de andere elf stellen werkte de vrouw (bijna) voltijds, zijnde evenveel of meer uren dan haar partner. De kwalitatieve analyse van deze interviews is aangevuld met een kwantitatieve analyse van de antwoorden van 1500 respondenten van 25-49 jaar uit het tweejaarlijks SCP-onderzoek Emancipatie-opinies (EMOP). In dat onderzoek zijn ook vrouwen en mannen zonder partner en/of kinderen vertegenwoordigd. Dat maakt het mogelijk om na te gaan in hoeverre het belang van inkomen en economische zelfstandigheid samenhangt met het hebben van een partner en/of kinderen.

De helft van de 25-49-jarige vrouwen in EMOP blijkt een voorkeur te hebben voor een gelijke verdeling van betaald en onbetaald werk tussen partners. Maar als ze samenwonen, hebben ze dat lang niet altijd gerealiseerd. Zeker als er kinderen komen, werkt de man doorgaans voltijds en werkt de moeder in deeltijd of helemaal niet, en neemt ze bovendien het leeuwendeel van de zorg en het huishouden voor haar rekening. Dat is ook het geval bij de anderhalfverdieners die voor het onderhavige rapport zijn geïnterviewd. Zij zeggen dat deze taakverdeling vanzelfsprekend tot stand is gekomen. Ook de gelijke verdeling van betaald en onbetaald werk bij de geïnterviewde tweeverdieners lag in hun lijn der verwachtingen. Ze merken wel dat ze afwijken van de norm, en dat vooral de moeders soms kritisch worden bekeken.

De alleenwonende vrouwen en mannen onder de EMOP-respondenten vonden betaald werk en het inkomen even belangrijk. Maar samenwonende vrouwen vinden betaald werk – en dan vooral het bijbehorende inkomen – minder belangrijk dan vrouwen die alleen wonen, en ook minder dan mannen die samenwonen met een partner, ook als ze (nog) geen kinderen hebben. Bij mannen maakt het hebben van een partner of kinderen geen verschil.

Drie op de vier mannen van 25-49 jaar in het EMOP-onderzoek zeggen dat ze wel moeten werken, omdat hun inkomen niet kan worden gemist, ook als ze samenwonen met een partner. Van de alleenwonende vrouwen voelt ook drie op de vier de financiële noodzaak om te werken, maar bij de samenwonende vrouwen is dat nog maar de helft. Samenwonen betekent voor vrouwen dus een verlichting van de kostwinnersdruk, bij mannen niet. Dat zagen we ook terug bij de door ons geïnterviewde anderhalfverdieners. De mannen zelf én hun vrouwen wezen allemaal de man aan als de kostwinner. De vrouw werkt 'erbij'. Haar inkomen wordt beschreven als een 'bijdrage' of 'voor de extraatjes'. Vooral de mannen vinden dat de vrouw wat werk betreft 'haar hart moet volgen' en niet voor het geld (meer) hoeft te werken, of ze zouden willen dat ze zelf genoeg verdienen om haar die ruimte te geven. Bij de tweeverdieners was sprake van een gedeelde kostwinnerstaak. Wel blijkt dat dit soms minder vanzelfsprekend voelt dan het anderhalfverdienersmodel. Bijna twee van de drie vrouwen van 25-49 jaar die aan de EMOP-enquête meededen, zeggen het belangrijk te vinden om zelf genoeg te verdienen voor de kosten van levensonderhoud voor zichzelf en hun eventuele kinderen. Bij vrouwen hangt dit samen met hun leefsituatie; van de vrouwen die samenwonen met een partner en kinderen vindt een krappe helft dit belangrijk. De door ons geïnterviewde anderhalfverdieners (zowel mannen als vrouwen) denken ook dat het voor een vrouw belangrijk – of in ieder geval prettig – is om een eigen inkomen te hebben. Maar daarbij denken ze meestal niet aan een inkomen dat hoog genoeg is om van te leven. Een bijdrage in het huishoudensinkomen, voor de extra's of voor persoonlijke uitgaven is goed genoeg. Ook sommige (bijna) voltijds werkende tweeverdieners vinden het niet belangrijk dat de vrouw te allen tijde genoeg verdient om financieel op eigen benen te kunnen staan.

Over de rol die de inkomensverhouding binnen de relatie speelt, zijn de anderhalfverdieners en tweeverdieners het met elkaar eens: die rol is er niet. Als de vrouw niet van haar eigen inkomen kan leven, is ze – zo geven sommige respondenten toe – strikt gesproken financieel afhankelijk van haar partner. Maar het vóélt niet zo. Vrouwen en mannen komen beiden met tal van redenen waarom het er in hun relatie niet toe doet dat de een meer verdient dan de ander. Omdat de ander weer andere dingen doet, omdat het salaris niets zegt over de waarde van het betaalde werk en omdat het inkomen van beiden op één hoop gaat. Als je voor elkaar kiest, dan deel je alles, ook je geld, vinden ze. Dat vinden ze ook als de man degene is die minder verdient. Hieruit kunnen we afleiden dat het niet zozeer gaat om het legitimeren van een traditionele taakverdeling, maar te maken heeft met hun beeld van een goede relatie.

Een ruime meerderheid van de EMOP-respondenten vindt het belangrijk dat een vrouw een eigen inkomen heeft vanwege de risico's dat haar partner zijn werk kwijtraakt of dat de vrouw door een echtscheiding haar partner verliest. Maar voor de meesten betekent dat niet dat de vrouw daarom te allen tijde genoeg moet verdienen om zelfstandig van te kunnen leven. Als de nood aan de man komt, lijkt het daarvoor vroeg genoeg. Dat is ook de houding van de geïnterviewde anderhalfverdieners. Rekening houden met een scheiding voelt als gebrek aan vertrouwen in de relatie. Economische zelfstandigheid associëren de geïnterviewde stellen het meest met de kans op een scheiding, en dat is nu net iets waar de

meesten niet bij stil willen staan. Bij de tweeverdieners lijkt het veel minder een taboe om met deze optie rekening te houden. Sommigen van hen moeten er vanwege die mogelijkheid absoluut niet aan denken geen toereikend eigen inkomen te hebben. Anderen vinden het een prettige gedachte, al kunnen ze zich ook voorstellen dat je als vrouw andere keuzes maakt. Sommigen zeggen vroeger meer belang te hebben gehecht aan economische zelfstandigheid dan nu. Naarmate hun relatie langer duurt, er kinderen komen en het goed blijft gaan, is dat minder belangrijk geworden.

Uit een multivariate regressieanalyse blijkt dat de arbeidsduur van vrouwelijke EMOP-respondenten samenhangt met het wel/niet hebben kinderen, opleidingsniveau, hun opvattingen over kinderopvang en taakverdeling, en het belang dat zij hechten aan werk en carrière maken. Daarbovenop speelt ook het inkomen een rol. Vrouwen die zeggen te moeten werken omdat hun inkomen niet kan worden gemist, werken gemiddeld ruim vijf uur per week meer dan vrouwen die denken dat hun inkomen niet noodzakelijk is. Ook vrouwen die het belangrijk vinden om economisch zelfstandig te zijn, werken gemiddeld (de andere factoren gelijk houdend) bijna een halve dag per week meer dan vrouwen die dat minder relevant vinden.

De arbeidsduur van vrouwen blijkt het evenwicht te zijn tussen enerzijds de behoefte aan geld en anderzijds de gevoelde noodzaak om thuis te zijn en tijd te hebben voor hun kind(eren) en zichzelf. Als hun inkomen nodig is, werken ze zoveel als hun zorgtaken toelaten. En als het niet nodig is, werken ze zoveel als ze zelf prettig vinden, daarbij gesteund door hun partner. Bij de vrouwelijke tweeverdieners is deze afweging anders uitpakend, omdat zij vaker hoogopgeleid zijn en hun werk en carrière belangrijk en leuk vinden, en een aantal dagen kinderopvang geen probleem vinden. Bij een deel van de vrouwen, vooral de tweeverdieners, komt daar nog de behoefte aan economische zelfstandigheid bij.

Het onderhavige onderzoek heeft laten zien dat bij partners het gezamenlijk belang vooropstaat, ook bij de tweeverdieners. Economische zelfstandigheid als individueel belang sluit minder goed aan bij hun ideeën over een goede relatie. Zeker als de relatie al langer duurt en goed blijft gaan, verandert het gevoel van 'ieder voor zich' langzaam in 'wij samen'. De oproep van het overheidsbeleid aan vrouwen om financieel op eigen benen te blijven staan vanwege het risico op een scheiding sluit niet aan op de manier waarop zij hun relatie beleven. Een beroep op partnerschap, ook wat betreft het samen delen van de kostwinnerstaak, doet dat wel.

1 Economische zelfstandigheid en de arbeidsduur van vrouwen

1.1 De rol van geld blijft onderbelicht

Als partners wordt gevraagd hoe ze betaald en onbetaald werk hebben verdeeld, volgt vaak een betoog met als strekking dat ze dat graag gelijk hadden willen verdelen, maar dat het om allerlei redenen schever is uitgekapt dan gehoopt (Portegijs en Cloin 2012). En wanneer vrouwen wordt gevraagd waarom ze in deeltijd werken, levert dat verhalen op over het plezier dat ze hebben in hun werk (of niet), hun huishoudelijke taken, de zorg voor hun kinderen, hun gezondheid en behoefte aan tijd voor zichzelf. Hun deeltijdbaan presenteren ze als de ideale oplossing voor hun wens om deel te nemen aan de arbeidsmarkt én om tijd te hebben voor huishouden, zorg en zichzelf (Portegijs et al. 2008). Opmerkelijk genoeg ontbreekt in deze verhalen steeds wat de financiële consequenties van deze keuzes zijn, terwijl keuzes over arbeidsdeelname direct gevolgen hebben voor de financiële armslag van het huishouden én voor de eigen financiële onafhankelijkheid. Vooral vrouwen hebben vaak geen of een te laag inkomen om zelfstandig van te kunnen leven. Betekent dit dat deze vrouwen zich niet medeverantwoordelijk voelen voor het huishoudensinkomen? En dat ze minder belang hechten aan hun economische zelfstandigheid? En wat vinden hun partners hiervan? Deze vragen staan centraal in dit onderzoek.

1.2 Vergroten economische zelfstandigheid is kerndoel emancipatiebeleid

In de beginjaren van de Tweede Feministische Golf werd betaald werk voor vrouwen uitsluitend beschreven als heilzaam voor de geest, goed voor zelfontplooiing en veel verrijken-der dan het geïsoleerde en vaak monotone huisvrouwenbestaan. Zo problematiseert Joke Kool-Smit in haar baanbrekende artikel ‘Het onbehagen bij de vrouw’ wel de afhankelijkheid van de niet-werkende vrouw van de status van de man, maar niet haar afhankelijkheid van zijn inkomen (Kool-Smit 1967). Begin jaren tachtig werd ook het belang van een eigen inkomen meer benadrukt. In het voorwoord van *Een analyse van het vrouwenvraagstuk* (Werkgroep Theoretisch Kader 1982) komen we de term economische zelfstandigheid voor het eerst tegen. Staatssecretaris van (onder andere) emancipatie Hedy d’Ancona noemt dat in die publicatie een noodzakelijke – zij het niet voldoende – voorwaarde voor vrouwenemancipatie. In het *Beleidsplan Emancipatie* uit 1985, dat voortbordurt op deze analyse, neemt het streven om het aandeel vrouwen dat economisch zelfstandig is te vergroten een belangrijke plaats in. De hoofddoelstelling van het emancipatiebeleid werd het ‘bereiken van een situatie waarin ieder volwassen individu, ongeacht sekse, burgerlijke staat of leefvorm, een zelfstandig bestaan kan opbouwen; dat wil zeggen in eigen levensonderhoud kan voorzien en voor zichzelf kan zorgen’ (TK 1984/1985). Alleen dan, zo staat er in dat beleidsplan, kan het machtsverschil worden doorbroken en zal er werkelijke keuzevrijheid zijn. Naast vergroting van de economische zelfstandigheid van vrouwen wordt ook gepleit

voor een vergroting van de zorgzelfstandigheid van mannen. Dit ter voorkoming van een dubbele belasting van vrouwen als ze gaan werken, maar ook als zelfstandig doel dat belangrijk is voor mannen zelf (TK 1984/1985).

De toon in die jaren was optimistisch. Er werd onder samenwonenden een groeiende behoefte geconstateerd om als zelfstandig individu te leven en economisch op eigen benen te kunnen staan. Het was aan het beleid om dat mogelijk te maken. Maatschappelijke structuren, instituties en overheidsbeleid dat was gebaseerd op het kostwinnersmodel moesten op de helling, waaronder de 40-urige werkweek (dat was immers alleen vol te houden door ‘zorgenloze’ werknemers met een partner die het onbetaalde werk op zich neemt). Deeltijdwerkers werden gezien als voorlopers op de gewenste maatschappelijke ontwikkelingen naar algemene verkorting van de arbeidsduur, die vrouwen én mannen de ruimte zou geven om werk en zorg te combineren.

De zorgzelfstandigheid van mannen als beleidsdoel is al snel naar de marges van het emancipatiebeleid verdreven. In latere beleidsstukken wordt de herverdeling van onbetaald werk uitsluitend nog gekoppeld aan de mogelijkheden van vrouwen op de arbeidsmarkt (TK 2017/2018)¹, als het al wordt genoemd. Dit terwijl het zorgaandeel van mannen maar heel langzaam toeneemt en duidelijk is dat vergroting daarvan óók voor het welzijn van de man belangrijk is (Croft et al. 2015). Dat wordt vooral pijnlijk duidelijk als de relatie stukloopt; veel vaders zien hun kinderen dan nog uitsluitend in het kader van een omgangsregeling en een deel van hen zelfs vrijwel nooit meer (Poortman en Van Gaalen 2017). Het contact blijft beter als de vader meer betrokken was bij de zorg (Westphal et al. 2014).

Het vergroten van de economische zelfstandigheid van vrouwen daarentegen is een steeds centraler doel van het emancipatiebeleid geworden, en is in de kabinetten-Rutte II en -Rutte III zelfs het speerpunt van het emancipatiebeleid geworden. Ook internationaal staat dit doel hoog op de emancipatieagenda.² Bij de motivatie waarom het zo belangrijk is dat vrouwen financieel op eigen benen kunnen staan, komen steeds twee punten naar voren. Een voldoende eigen inkomen is bijvoorbeeld, volgens de voorlaatste emancipatienota, van niet te onderschatten betekenis voor de autonomie en weerbaarheid van vrouwen (TK 2012/2013). Daarbij wordt Simone de Beauvoir aangehaald, die economische zelfstandigheid zag als een van de belangrijkste voorwaarden voor vrouwen om zich als individu te ontplooien. Iets kunnen betalen voor jezelf of je kinderen, zonder afhankelijk te zijn van je partner of van het armoedebeleid van de gemeente, betekent meer keuzevrijheid en onafhankelijkheid. Ten tweede maakt een toereikend eigen inkomen de vrouw – en ook haar gezin – financieel minder kwetsbaar als haar partner werkloos of arbeidsongeschikt wordt, en het verkleint de kans op armoede als de relatie stukloopt of als de partner overlijdt (TK 2012/2013; TK 2017/2018). Het belang van economische zelfstandigheid is vooral sterk gekoppeld geraakt aan het risico op een scheiding. Vrouwen die niet economisch zelfstandig zijn, zouden zich onvoldoende realiseren dat als na een scheiding het inkomen van hun partner wegvalt dit tot grote financiële problemen en in het uiterste geval zelfs tot regelrechte armoede kan leiden voor haarzelf en haar eventuele kinderen.

Dat geldt des te meer nu het niet meer als vanzelfsprekend mag worden beschouwd dat de overheid in die gevallen financieel wel zal bijspringen (TK 2012/2013).

Die laatste opmerking slaat op bijvoorbeeld de beperking van de hoogte van en toegang tot een bijstandsuitkering, en het uitsluiten van het recht op een nabestaandenuitkering van weduwen die geen minderjarige kinderen (meer) hebben en niet arbeidsongeschikt zijn. Met de leus 'Een slimme meid is op haar toekomst voorbereid' werd in 1990 de kostwinnerstoelage voor uitkeringsgerechtigden met een niet-werkende partner afgeschaft, tenzij de partner voor 1972 is geboren of als er kinderen jonger dan 12 jaar in het gezin zijn (de zogenoemde 1990-maatregel). Om de arbeidsdeelname en daarmee de economische zelfstandigheid van vrouwen te verhogen, hebben opeenvolgende kabinetten het werken voor tweeverdieners financieel aantrekkelijker gemaakt door enkele wijzigingen in het belastingstelsel door te voeren, onder andere verhoging van de arbeidskorting, de combinatiekorting en de kinderopvangtoeslag. Door de geleidelijk afschaffing van de overdraagbaarheid van de algemene heffingskorting (ook wel 'aanrechtsubsidie' genoemd) is het kostwinnersmodel financieel steeds minder aantrekkelijk gemaakt. Bij een even hoog huishoudensinkomen betalen tweeverdieners inmiddels minder belasting dan eenverdieners (Jongen et al. 2018). Ten slotte zijn regelingen rondom huwelijk en scheiding aangepast. Partneralimentatie is sinds 1994 wettelijk beperkt tot een periode van maximaal twaalf jaar, en er ligt een wetsvoorstel in de Tweede Kamer om dat verder te verkorten tot vijf jaar of totdat het jongste kind 12 jaar is geworden. Voor huwelijken die zijn gesloten na 2018 geldt een beperkte gemeenschap van goederen, waarbij bezittingen of schulden van vóór het huwelijk privé-eigendom blijven. Ook erfenissen en giften die worden ontvangen tijdens het huwelijk vallen na een eventuele scheiding buiten de gezamenlijke boedel. Vooruitlopend op het idee van economische zelfstandigheid van de vrouw is op die manier de ene na de andere regeling die hen en hun kinderen behoeden voor armoede als ze er alleen voor komen te staan afgebouwd (Hellendoorn 2010). Met deze maatregelen heeft de overheid betaald werk voor vrouwen lonender gemaakt, en niet-werken duurder en risicovoller. Verwacht wordt dat dit vrouwen zal aanzetten om meer te werken en economisch zelfstandig te zijn. Het mensbeeld achter dit beleid lijkt sterk op de zogenoemde homo economicus uit de neoklassieke economische theorie:

- mannen en vrouwen vinden het belangrijk om financieel op eigen benen staan, ook als men samenleeft met een partner die genoeg verdient voor beiden (de *geïndividualiseerde* burger);
- mannen en vrouwen zijn op de hoogte van de vele veranderingen van de sociale zekerheid en het belastingstelsel, weten welke verdeling van betaald werk hun het meeste profijt oplevert, wat de kansen zijn dat zijzelf of hun partner in de bijstand terechtkomt, overlijdt of de relatie op een scheiding uitloopt, en wat dan de gevolgen zullen zijn (de *geïnformeerde* burger);
- mannen en vrouwen wegen kansen en risico's af en nemen op grond daarvan besluiten over onder andere het aantal uren dat ze willen werken (de *rationele calculerende* burger).

De neoklassieke economische theorie beschrijft de arbeidsduurbeslissing dus als een individuele beslissing, en het gevolg van een rationele afweging tussen de behoefte aan geld en de behoefte aan tijd. Vanuit feministische hoek kwam daar al snel kritiek op. Ten eerste omdat onbetaalde arbeid in dit model ontbreekt. En ten tweede gaat het model eraan voorbij dat als mensen samenwonen, ze de taken ook kunnen verdelen. Dit heeft geleid tot een aangepaste economische theorie, de *New Home Economics*. Daarin wordt de taakverdeling – waaronder de verdeling van betaald werk – voorgesteld als een gezamenlijk besluit van partners, gericht op het maximaliseren van het gezamenlijk nut. Daarbij zou het in beide voordeel zijn als degene met de beste perspectieven op een goed inkomen zich vooral op het kostwinnen richt, en de ander een groter deel van het onbetaalde werk op zich neemt. Wie wat doet maakt volgens deze theorie niet uit. En dus ook niet of beide partners economisch zelfstandig zijn.

In dit onderzoek gaan we na welk van beide theorieën het best aansluit bij de keuzes die partners maken over de verdeling van vooral betaalde arbeid. Past de neoklassieke economische theorie, met het beeld van de geïndividualiseerde, geïnformeerde en rationele burger bij hoe (samenwonende) vrouwen en mannen besluiten nemen over betaald werk? Of is het gezamenlijk nut het uitgangspunt en is individuele economische zelfstandigheid dus geen doel, zoals de *New Home Economics*-theorie stelt?

1.3 Wat is 'economische zelfstandig'?

In 1986 werd een eerste poging gedaan om te bepalen hoeveel geld er minimaal nodig is voor de kosten van levensonderhoud (Bruyn-Hundt en Pott-Buter 1986). Omdat dat sterk afhankelijk is van de gezinssituatie, bijvoorbeeld de aanwezigheid van kinderen, besloten de auteurs eenvoudigheidshalve uit te gaan van de kosten van levensonderhoud van het individu zelf. Ze kwamen uit op een inkomen (of uitkering) van ten minste het sociaal minimum van een alleenwonende, zijnde 70% van het minimumloon. Bij de opzet van de eerste Emancipatiemonitor, met daarin onder andere cijfers over de economische zelfstandigheid van vrouwen, werd door het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) voorgesteld om uitkeringen niet mee te tellen (Keuzenkamp 1999) en de lat voorlopig bij het eerdergenoemd sociaal minimum te leggen (Keuzenkamp en Oudhof 2000: 107). Deze definitie is door het overheidsbeleid overgenomen (TK 2012/2013: 6). In 2017 kwam de ondergrens voor economische zelfstandigheid neer op een inkomen uit arbeid van minimaal 950 euro netto per maand: evenveel als de nettobijstand voor een alleenwonende. Dat is 20 euro lager dan de armoedegrens voor een alleenwonende en ruim 500 euro lager dan wat een alleenwonende ouder met twee kinderen nodig zou hebben om de meest basale kosten aan huisvesting, kleding en voeding te kunnen betalen (Wildeboer Schut et al. 2016). Vrouwen met kinderen die er na een scheiding alleen voor komen te staan, kunnen dus met 920 euro per maand niet rondkomen. Daarom is in 2018 een nieuw streefdoel aan het emancipatiebeleid toegevoegd: het vergroten van het aandeel financieel onafhankelijke vrouwen. Hierbij gaat het om een eigen inkomen van ten minste het minimumloon (TK 2017/2018), wat neerkomt op 1300 euro netto per maand.

1.4 Ruim de helft van de vrouwen is economisch zelfstandig

De werkelijkheid bleek weerbarstiger dan in de jaren tachtig werd verwacht. Voor zover mannen in deeltijd werken, is dat aan het begin of het einde van hun loopbaan; als ze een jong gezin hebben, werken ze ‘gewoon’ voltijds. Het aandeel van mannen in het totaal aantal uren huishouden en zorg voor kinderen is toegenomen van 25% in 1985 naar 40% in 2016. Ook het aandeel van vrouwen in het totaal aantal uren betaald werk nam toe: van 24% in 1985 naar 39% in 2016 (Roeters 2017a). Vrouwen zijn weliswaar massaal de arbeidsmarkt op gegaan, maar driekwart van hen werkt in deeltijd. Vrouwen met jonge kinderen werken vrijwel allemaal in deeltijd en veel vrouwen deden dat ook al voordat er een kind kwam (Merens en Bucx 2018). En ze blijven in deeltijd werken lang nadat de kinderen groot zijn (Van Thor et al. 2018). Daarmee lijkt de beoogde gelijke verdeling van betaald en onbetaald werk halverwege te zijn blijven steken in het zogenoemde anderhalfverdienersmodel.

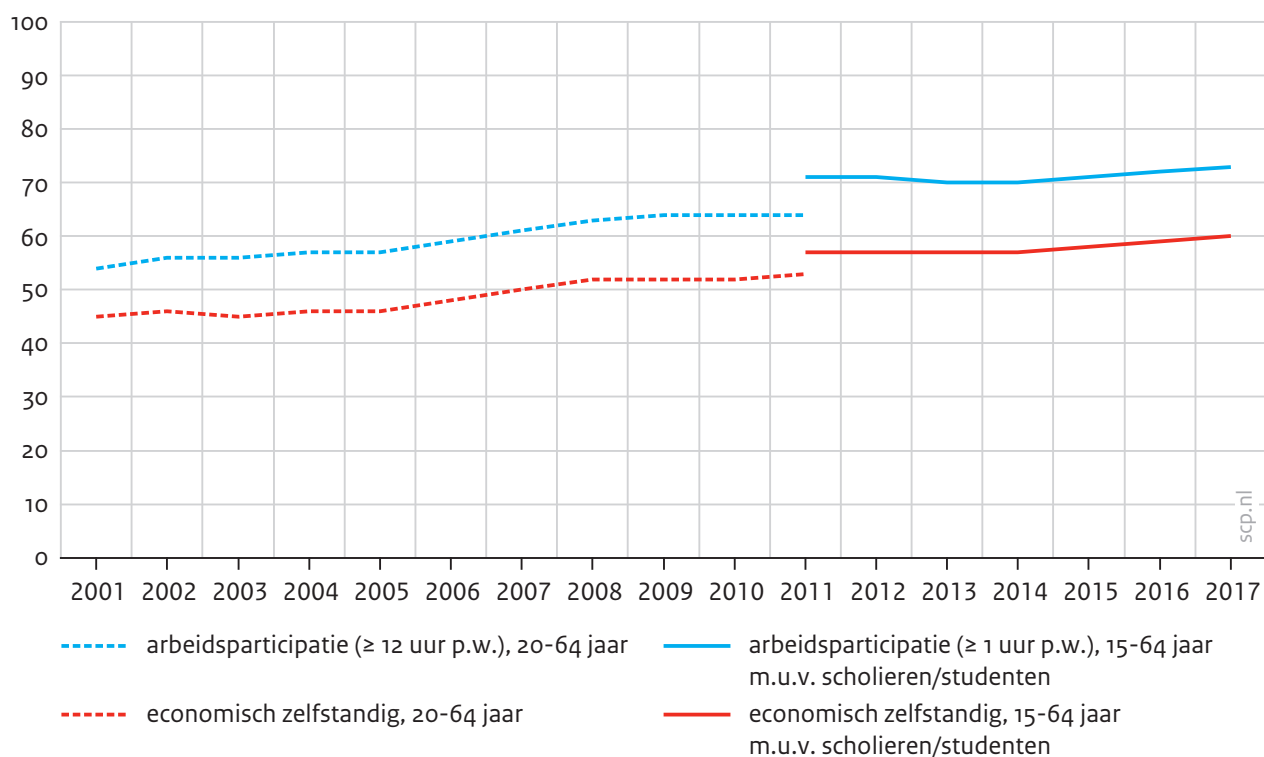
Aandeel economisch zelfstandige vrouwen neemt maar langzaam toe

De lat voor economische zelfstandigheid ligt laag: 950 euro netto per maand. Toch kwamen in 2017 net zes op de tien vrouwen van 15-64 jaar (uitgezonderd scholieren en studenten) daaroverheen (tegenover 80% van de mannen). Daarmee hebben de Nederlandse vrouwen het streefcijfer van ten minste 60% economisch zelfstandige vrouwen in 2010 (TK 2000/2001) pas zeven jaar na het verstrijken van die datum net gehaald. En als we de scholieren en studenten ook meetellen (iets wat in het streefcijfer van 2000 wel het geval was), is dit streefcijfers nog steeds niet gehaald.

Jonge vrouwen blijken, vergeleken met hun mannelijke leeftijdsgenoten, ondanks hun succesvollere onderwijsloopbaan al bij het betreden van de arbeidsmarkt vaker onvoldoende te verdienen om economisch zelfstandig te zijn (Loog 2014; Merens en Bucx 2018). Dit verschil neemt in het verdere leven alleen maar toe als vrouwen en mannen gaan samenwonen, en nog meer als er kinderen komen.³

Figuur 1.1

Arbeidsparticipatie en economische zelfstandigheid, Nederlandse vrouwen, 2001-2017 (in procenten)

Bron: Mars et al. 2012; Herbers en Portegijs 2018

Wie zijn die niet economisch zelfstandige vrouwen?

Van de vrouwen die niet economisch zelfstandig zijn, werkt een op de drie wel, maar dat levert haar minder op dan 70% van het minimumloon. Meestal zijn dit vrouwen met een kleine deeltijdbaan of een weinig winstgevende eigen onderneming. Ook laagopgeleide vrouwen hebben vaak te weinig inkomen om zich economisch zelfstandig te mogen noemen. Als ze het minimumloon verdienen, moeten ze minstens drieënhalve dag per week werken om aan de ondergrens van 950 euro per maand te komen. En juist laagopgeleide vrouwen hebben vaak kleine deeltijdbanen, vaker dan hoger opgeleide vrouwen. Het werken in deeltijd, ooit door de overheid omarmd als een goed middel om de emancipatie van vrouwen te bevorderen, lijkt inmiddels vooral een probleem voor diezelfde emancipatie (Merens 2008). Wat ook niet helpt, is het feit dat vrouwen per uur gemiddeld 17% minder verdienen dan mannen (Muller en Van den Brakel 2018).⁴ Dat betekent dat zij gemiddeld achttien uur per week moeten werken, tegenover zestien uur voor mannen, om economisch zelfstandig te zijn (Brakel 2015).

Ruim vier op de tien niet economisch zelfstandige vrouwen hebben een uitkering, ontvangen bijstand of zijn met (pre)pensioen. Het overige kwart (ruim 10% van alle vrouwen) heeft helemaal geen eigen inkomen (CBS 2017). Omgerekend naar alle vrouwen van 15-64 jaar, inclusief de 60% die wel voldoende eigen inkomen heeft (zie tabel 1.1), blijken vrouwen vaker dan mannen geen eigen inkomen te hebben (een significant verschil van 8 procentpunten) en vaker dan mannen met betaald werk onvoldoende te verdienen (een

significant verschil van eveneens 8 procentpunten). De rest van het verschil in economische zelfstandigheid tussen vrouwen en mannen wordt veroorzaakt doordat vrouwen iets vaker van een uitkering of bijstand leven (een verschil van 3 procentpunten).

Tabel 1.1

Sociaal-economische categorie, naar wel/niet economisch zelfstandig, Nederlandse vrouwen en mannen van 15-64 jaar, 2018 (in procenten)^a

	vrouwen		mannen	
	economisch niet zelfstandig	totaal	economisch niet zelfstandig	totaal
niet economisch zelfstandig	40		21	
waarvan				
met werk, maar onvoldoende inkomen	35	14	25	5
uitkering/bijstand/(pre)pensioen	42	17	65	13
geen eigen inkomen	23	9	10	2
wel economisch zelfstandig		60		79
totaal		100		

a Uitgezonderd scholieren en studenten.

Bron: Herbers en Portegijs 2018

Geen of een klein eigen inkomen betekent niet per definitie dat de vrouw in armoede leeft, zeker als ze een partner heeft die goed verdient. En in die omstandigheid blijken niet economisch zelfstandige vrouwen relatief vaak te zitten: ze wonen vaker samen dan vrouwen die wel genoeg eigen inkomen hebben, en hun partners hebben bovendien een relatief hoog inkomen (CBS 2017a). Deze financiële afhankelijkheid van het inkomen van hun partner maakt hen mogelijk minder zelfstandig binnen de relatie, en zeker kwetsbaar als haar partner minder inkomsten heeft, overlijdt of als de relatie stukloopt. En deze kans is niet denkbeeldig: vier op de tien relaties monden tegenwoordig uit in een scheiding (Riele en Moonen 2018). Gemiddeld genomen levert een vrouw dan een kwart van haar koopkracht in. Als ze minder verdiende dan haar ex, wat bij de overgrote meerderheid van de paren het geval is (Perez et al. 2018a), is dat zelfs 30%. Eventueel toegekende partneralimentatie blijkt daar niet tegen op te wegen. Sterker nog, het koopkrachtverlies van een vrouw die partneralimentatie krijgt omdat ze geen of een te klein inkomen heeft, bedraagt maar liefst 38% (Brakel en Arts 2017). Alleenwonende vrouwen en moeders (al dan niet na een scheiding of overlijden van de partner) die geen of een klein eigen inkomen hebben, komen financieel vaak in de problemen (Brakel 2012). Zij zijn oververtegenwoordigd in de armoedestatistieken; bijna een kwart van de alleenwonende moeders leeft, met haar kinderen, onder de armoedegrens (Hoff en Wildeboer Schut 2016).

1.5 Het onderzoek

Uit het voorgaande wordt duidelijk dat vrouwen vaker dan mannen geen of een laag eigen inkomen hebben. Aan hun opleidingsniveau ligt dat niet: meisjes doen het steeds beter in het onderwijs en vrouwen tot 45 jaar zijn gemiddeld zelfs hoger opgeleid dan hun mannelijke leeftijdgenoten (Perez et al. 2018b). Dat ze toch minder verdienen, per uur en per maand, hangt samen met hun arbeidsdeelname. Ze nemen vaker dan mannen ontslag als ze kinderen krijgen (Roeters et al. 2016) en als ze werken, is dat doorgaans in deeltijd. En hoewel de arbeidsparticipatie van vrouwen de afgelopen decennia gestaag is toegenomen, is het gemiddeld aantal uur dat vrouwen werken opmerkelijk stabiel gebleven. In 2013 werkten vrouwen gemiddeld 26 uur in de week, net zoveel als de twintig jaar ervoor. Pas de laatste jaren neemt het toe tot, in 2017, 28 uur in de week (Cuijpers et al. 2006; Van Thor et al. 2018). En hoe minder uren men werkt, des te kleiner de kans dat dit een inkomen oplevert dat hoog genoeg is om van te leven (Herbers en Portegijs 2018). Ook is het werken in deeltijd – en zeker een werkonderbreking – niet bevorderlijk voor de salarisontwikkeling, en daarmee een van de factoren die het verschil in uurloon van werkende vrouwen en mannen verklaren (Romàn 2006). Dit roept de vraag op of vrouwen deze financiële consequenties meenemen in hun keuzes over betaald werk. En, als ze samenwonen, wat hun partners ervan vinden dat zij doorgaans de hoofdkostwinner zijn en het huishoudensinkomen lager is als de vrouw niet of weinig werkt. Op deze vragen proberen we in dit onderzoek een antwoord te vinden. De centrale onderzoeksvraag luidt:

Welke betekenis hechten vrouwen en mannen aan betaald werk en een eigen inkomen voor vrouwen, en welke rol speelt dit bij besluiten over de verdeling van betaald en onbetaald werk binnen relaties?

We onderscheiden verschillende betekenissen van betaald werk. Allereerst de intrinsieke betekenis van werk: de vraag of betaald werk wordt gezien als *verrijkend*, iets waar men plezier aan beleeft, zich in kan ontwikkelen of maatschappelijk nuttig mee kan zijn. De extrinsieke betekenis van werk gaat over geld en zekerheid. *Geld* om woonlasten van te betalen, kleren te kopen en boodschappen te doen; de kost winnen dus, en een bepaalde leefstijl te kunnen financieren. Bij samenwonenden betreft dat een gezamenlijk nut: beide partners hebben er financieel belang bij dat de ander een goed inkomen heeft. Traditioneel rustte deze taak vooral op de man, maar nu in de meeste paren ook de vrouw werkt, is de vraag of die taakverdeling is verschoven. Voelt de vrouw zich net zo verantwoordelijk voor het verdienen van het huishoudensinkomen als de man? En ziet hij dat ook zo? Of wordt er een onderscheid gemaakt tussen de betekenis voor het huishouden van het inkomen van de man en dat van de vrouw? Het tweede aspect van de extrinsieke betekenis is dat een eigen inkomen *financiële zekerheid* biedt. Samenwonenden met beiden een substantieel inkomen zijn minder kwetsbaar als een van beiden werkloos of arbeidsongeschikt wordt. Daarnaast is er een individueel belang: verondersteld wordt dat economische zelfstandigheid of financiële onafhankelijkheid (in dit rapport gebruiken we ter afwisseling beide termen) goed is voor het evenwicht en de zelfstandigheid binnen een relatie. Bovendien is zeker dat een flink eigen inkomen vrouwen (en de eventuele van hen afhankelijke kinderen) behoedt voor armoede, mocht de relatie stuklopen (Brakel en Arts 2017). Vooral dat

individuele belang van betaald werk voor vrouwen wordt al heel lang door opeenvolgende kabinetten benadrukt. Vrouwen en mannen zouden te allen tijde genoeg moeten verdienen om zelfstandig (met eventuele kinderen) van te kunnen leven. Dus ook als dat op dat moment voor het gezamenlijke huishouden niet nodig is omdat de partner genoeg verdient voor beiden. Onduidelijk is of vrouwen en mannen dit zelf ook zo voelen. Vinden zij het voor het evenwicht en de zelfstandigheid in de relatie belangrijk dat ze ieder financieel op eigen benen staan? Of maakt het niet uit wie wat verdient en gaat het geld op één hoop? Houden ze rekening met de tegenwoordig niet verwaarloosbare kans op een echtscheiding en is dat reden om allebei genoeg te blijven verdienen om in tijden van nood van te kunnen leven? Of vinden ze dit geen reden om meer te werken dan ze prettig vinden en past in hun leven? Op deze vragen proberen we in dit onderzoek een antwoord te vinden.

1.6 Data: enquête en interviews

Voor dit verkennende onderzoek hebben we gebruikgemaakt van zowel kwantitatieve als kwalitatieve databronnen. Hierna zullen we beide kort beschrijven en aangeven welke inzichten deze kunnen opleveren, en wat de beperkingen zijn. Een uitgebreidere onderzoeksverantwoording en beschrijving van de onderzoeksgroepen is te vinden in internetbijlage A.

Enquête onder 1500 vrouwen en mannen van 25-49 jaar

De kwantitatieve gegevens voor het onderhavige onderzoek komen uit de enquête Emancipatie-opinies (EMOP), die het SCP eens per twee jaar uitvoert ten behoeve van de Emancipatiemonitor. Dat onderzoek geeft een beeld van de opvattingen van Nederlanders over emancipatie, het belang dat ze aan werk en inkomen hechten, hun arbeidsdeelname en (bij samenwonenden) hoe ze betaald en onbetaald werk hebben verdeeld. Voor het onderhavige onderzoek zijn twee edities van EMOP (2014 en 2016) samengevoegd en zijn respondenten jonger dan 24 jaar en ouder dan 49 jaar buiten beschouwing gelaten (zie internetbijlage A voor motivatie). De onderzoeksgroep bestaat uit 1500 EMOP-respondenten met en zonder partner en/of kinderen. Dit bestand is gebruikt om te onderzoeken aan welke van de hiervoor geschetste intrinsieke en extrinsieke betekenissen van betaald werk vrouwen en mannen veel waarde hechten, of ze daarin verschillen en in hoeverre dit samenhangt met de (verdeling van) betaald werk. Door deze mannen en vrouwen in verschillende leefsituaties te vergelijken, wordt duidelijk in hoeverre deze opvattingen en de arbeidsdeelname bij vrouwen en mannen samenhangen met het hebben van kinderen en/of een partner.

Wat verdientype betreft (d.w.z. tweeverdieners, anderhalfverdieners of kostwinnersmodel) blijkt onze onderzoeksgroep vergelijkbaar met de landelijke cijfers over samenwonenden van 25-49 jaar (Roeters et al. 2016).⁵ Ook het onderwijsniveau van de vrouwen en mannen lijkt op het landelijke beeld. Hieruit mogen we echter niet concluderen dat de respondenten van EMOP ook op andere punten een representatief beeld geven van de opvattingen en wensen van 25-49-jarige Nederlanders. De EMOP-respondenten zijn namelijk niet gewor-

ven op basis van een kanssteekproef, maar zijn gerekruteerd uit een bestaand onderzoekspanel. Hierdoor wijken zij mogelijk op enkele kenmerken die wij niet kunnen observeren af van de Nederlandse samenleving. Dat zou bijvoorbeeld het geval kunnen zijn als mensen met meer polariserende meningen zichzelf sneller aanmelden voor opinieonderzoek.⁶ We kunnen dan ook op basis van deze gegevens geen uitspraken doen over de gehele Nederlandse samenleving, maar we rapporteren over de (gewogen) bevindingen onder de respondenten.

Interviews met twintig paren met minderjarige kinderen

In aanvulling op de analyse van de kwantitatieve EMOP-data zijn explorerende interviews gehouden met twintig paren met kinderen. De interviews zijn gehouden in 2014 en 2015, en gaan dus over dezelfde periode als de kwantitatieve EMOP-data. Gekozen is voor paren met jonge kinderen, omdat de zorg daarvoor betekent dat zij scherpe keuzes moeten maken over de taakverdeling binnen het gezin. Nadrukkelijk is ook gezocht naar stellen waarvan de moeder voltijds werkt. In Nederland vormen zij een uitzondering, en dat maakt hen voor dit onderzoek een zeer interessante groep. Als de arbeidsduur van moeders (onder andere) samenhangt met het belang dat zij aan inkomen en economische zelfstandigheid hechten, dan verwachten we bij hen een heel ander geluid. Dat bleek ook het geval: de gesprekken met de negen anderhalfverdiensters boden een herkenbaar beeld. Die met de elf tweeverdiensters, die allen (bijna) voltijds werken, waren veel verrassender. Dat geldt ook voor de interviews met de partners. Tot nu toe heeft het onderzoek over de arbeidsduur van vrouwen zich vooral gericht op de vrouwen zelf. Voor zover daarin de houding van de partner al aan de orde gekomen is, schetsen de vrouwen een beeld van een ondersteunende partner die volledig achter hun keuze over arbeidsduur staat (Keuzenkamp et al. 2009). Uit onze interviews met de mannen zal blijken of dit beeld klopt. Gezien het beperkte aantal gesprekken is duidelijk dat het beeld dat uit deze interviews komt niet kan worden opgevat als representatief voor alle stellen met kinderen in Nederland. Wel kunnen we de in totaal 40 interviews (man en vrouw zijn telkens apart geïnterviewd) gebruiken om het beeld dat uit de kwantitatieve data naar voren komt te verdiepen en te nuanceren. Duidelijk wordt bijvoorbeeld wat vrouwen zoal bedoelen als ze, zoals in EMOP, zeggen dat ze het belangrijk vinden om genoeg te verdienen om zelfstandig van te kunnen leven. En waarom ze vinden dat financiële afhankelijkheid binnen hun relatie geen of juist wel een punt is. Ook maken de gesprekken duidelijk hoe het belang dat ze hechten aan betaald werk, kostwinnen en economische zelfstandigheid kan doorwerken in besluiten over (de verdeling van) betaald werk. Verder wordt duidelijk welke andere overwegingen dit kunnen doorkruisen of versterken. Deze inzichten uit de interviews nemen we vervolgens mee in een afsluitende kwantitatieve analyse in hoofdstuk 7, waarin we nagaan of de bevindingen significant samenhangen met de arbeidsduur van vrouwen. Ook in de daaraan voorafgaande hoofdstukken zullen we steeds eerst de uitkomsten uit de kwantitatieve analyses van de EMOP-data beschrijven, en vervolgens de anderhalfverdieners aan het woord laten, gevolgd door de vrouwen en mannen met een gelijke taakverdeling (m.a.w. de tweeverdieners). Bij citaten in de tekst wordt tussen haakjes naast de sekse van de

spreker ook het opleidingsniveau vermeld. Alle namen die voorkomen in de citaten zijn gefingeerd.

1.7 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 komt de taakverdeling tussen mannen en vrouwen aan de orde. We gaan na hoe vrouwen en mannen het betaalde en onbetaalde werk (huishouden en zorg) het liefst zouden willen verdelen, en of dat overeenkomt met de feitelijke taakverdeling bij samenwonenden. Ook gaan we kort in op kinderopvang, omdat het wel of niet gebruiken daarvan grote consequenties heeft voor de uren die ouders kunnen werken. In de daaropvolgende hoofdstukken worden de verschillende betekenissen van betaald werk bekeken. Allereerst kijken we in hoofdstuk 3 naar de intrinsieke betekenis: in hoeverre vinden vrouwen en mannen betaald werk (of hun huidige baan) een inhoudelijk waardevolle tijdsbesteding? In de hoofdstukken daarna komen de verschillende extrinsieke betekenissen van werk aan de orde; inkomen en financiële zekerheid dus. In hoofdstuk 4 onderzoeken we de betekenis van het inkomen van vrouwen en mannen voor het huishoudensinkomen. In de twee daaropvolgende hoofdstukken staat economische zelfstandigheid centraal; in hoofdstuk 5 het belang daarvan voor het evenwicht en de zelfstandigheid binnen relatie, en in hoofdstuk 6 het belang daarvan als verzekering tegen armoede mocht een van beide partners ziek of werkloos worden, overlijden of wanneer de zou relatie uitlopen op een scheiding. In al deze hoofdstukken beschrijven we eerst de kwantitatieve data uit EMOP. Vervolgens komen de geïnterviewde anderhalfverdieners aan het woord, gevolgd door de tweeverdieners. De eerste groep geeft een beeld van hoe het er in een gemiddeld Nederlands gezin aan toe kan gaan. Vervolgens komen de tweeverdieners aan het woord en wordt duidelijk in hoeverre zij een ander geluid laten horen. In hoofdstuk 7 ten slotte gaan we na hoe deze verschillende betekenissen van betaald werk samenhangen met de arbeidsduur van vrouwen. Het rapport wordt afgesloten met een beschouwing van de uitkomsten (hoofdstuk 8).

Noten

- 1 Zo worden in de Emancipatienota van 2013 mannen opgeroepen om een steentje bij te dragen aan de emancipatie van vrouwen [cursivering WP], bijvoorbeeld door als vaders meer bij de opvoeding van hun kinderen betrokken te zijn, waardoor moeders meer kans hebben om te participeren op de arbeidsmarkt (TK 2012/2013). Over de emancipatie van mannen zelf wordt met geen woord gerept.
- 2 Verhoging van de economische zelfstandigheid van vrouwen is een van de twaalf actiepunten van het Beijing Platform for Action.
- 3 Van de alleenwonende vrouwen en mannen van 15-39 jaar (uitgezonderd scholieren/studenten) is respectievelijk 76% en 73% economisch zelfstandig; van de samenwonenden is dat respectievelijk 82% en 90%. Van moeders en vaders met een partner en een jongste kind van 0-11 jaar is dat 66% tegenover 90% (Perez et al. 2018).
- 4 Deze loonkloof is in ons land groter dan in de meeste andere Europese landen. En voor alle landen geldt dat het hebben van kinderen samengaat met een afname van het inkomen van de vrouw en een toename van het inkomen van de man. Maar in Nederland is deze zogenoemde *motherhood penalty* wel erg groot (EIGE 2017).

- 5 Bij de vrouwelijke respondenten komt het gerapporteerde verdienmodel vrijwel naadloos overeen met cijfers uit de Enquête Beroepsbevolking van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Dat is ook het geval bij de mannelijke respondenten die samenwonen met partner en kinderen. Alleen onder de mannelijke respondenten die samenwonen maar geen kinderen hebben, is het aandeel dat de enige kostwinner is oververtegenwoordigd (25% heeft een niet-werkende partner, tegenover 12% landelijk) en anderhalf-verdieners wat ondervertegenwoordigd (19% tegenover 36% landelijk).
- 6 De American Association for Public Opinion Research (AAPOR) constateert dat er bij onderzoek dat niet is gebaseerd op kanssteekproeven – in tegenstelling tot kanssteekproevenonderzoek – geen framework van methoden bestaat waarmee de kwaliteit van metingen kan worden gegarandeerd (AAPOR 2013).

2 Arbeidsdeelname van vrouwen en taakverdeling

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk staat de taakverdeling van samenwonende vrouwen en mannen centraal: is er sprake van specialisatie, en zo ja bij wie? Eerst schetsen we hoe de EMOP-respondenten het betaalde en onbetaalde werk hebben verdeeld, en of dat overeenkomt met hoe ze dat willen. In dit eerste kwantitatieve deel betrekken we ook de alleenwonende en samenwonende vrouwen en mannen zonder kinderen in de analyse. Zo wordt duidelijk in hoeverre de arbeidsduur van vrouwen en mannen samenhangt met het al dan niet samenwonen met een partner en de komst van kinderen.

Vervolgens komen de geïnterviewde vrouwen en mannen aan het woord; in paragraaf 2.3 de anderhalfverdieners en in de paragraaf daarna de tweeverdieners. Duidelijk wordt in hoeverre de taakverdeling overeenkomt met hun verwachtingen en die van mensen om hen heen. Vooral hun opvattingen – en die van hun omgeving – over de zorg voor kinderen blijkt van belang.

2.2 Vrouwen en mannen van 25-49 jaar uit EMOP

Ideale taakverdeling

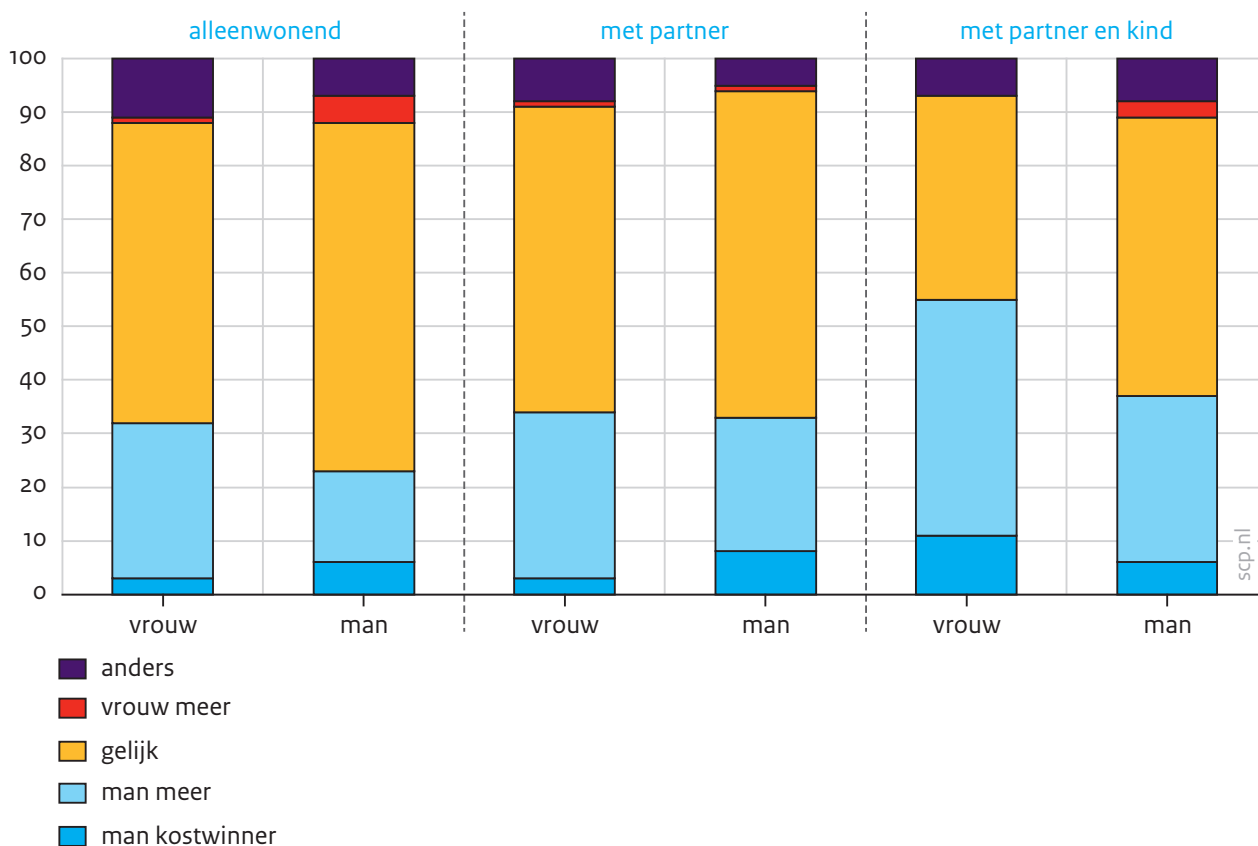
In de EMOP-enquête wordt de vraag gesteld: ‘Welke taakverdeling sluit het meest aan op uw ideeën over de verdeling van werk en zorg tussen partners?’ Respondenten konden kiezen uit een omschrijving van het kostwinnersmodel, het anderhalfverdienersmodel, een gelijke verdeling van arbeid en zorg, of een verdeling waarbij de vrouw meer buitenshuis werkt en minder zorgt dan de man. Ook was er de optie ‘geen van deze’ en ‘daar heb ik nog nooit over nagedacht’. Voor dat laatste antwoord koos een op de tien vrouwen en een op de zeven mannen. Vooral laagopgeleide vrouwen en mannen, en in mindere mate ook middelbaar opgeleiden, hadden relatief vaak geen antwoord op deze vraag.¹ Vooral voor veel alleenwonende mannen bleek een eventuele toekomstige taakverdeling met een partner niet iets waarover ze bij voorbaat ideeën hadden.² Maar ook van de samenwonende vrouwen en mannen – stellen met een taakverdeling dus – zegt een op de tien er nooit over te hebben nagedacht hoe ze betaald en onbetaald werk het liefst hadden willen verdelen. Dit is in lijn met antwoorden van samenwonenden op de vraag of en wanneer er gesproken is over de taakverdeling (EMOP’10, in latere versies niet meer naar gevraagd). Vier op de tien vrouwen en mannen zeiden het daar nog nooit over te hebben gehad. Slechts bij een kwart was het onderwerp van gesprek geweest toen ze gingen samenwonen. Ook toen er kinderen kwamen, is maar een op de vier volgens eigen zeggen om de keukentafel gaan zitten om de toekomstige taakverdeling te bespreken. Het beeld dat uit dit alles naar voren komt, is dat de – vaak scheve – taakverdeling doorgaans vanzelfsprekend tot stand komt.

Als we kijken naar de vrouwen en mannen die wél een beeld hebben van hun ideale taakverdeling, blijkt de helft van hen de voorkeur te geven aan een taakverdeling waarbij ‘beide partners evenveel uren buitenshuis werken en het huishoudelijk werk en de zorgtaken gelijk verdelen’. De overige respondenten kiezen meestal voor het anderhalfverdienersmodel, waarbij ‘de man meer buitenshuis werkt dan de vrouw, en zij het grootste deel van het onbetaalde werk doet’. Het klassieke kostwinnersmodel blijkt bij minder dan een op de tien favoriet. Een omgekeerde taakverdeling, waarbij de vrouw meer buitenshuis werkt en de man meer thuis doet, ziet slechts een à twee op de honderd vrouwen en mannen als een aantrekkelijke optie.

Mannen zijn wat vaker voorstander van een gelijke verdeling van betaald en onbetaald werk dan vrouwen. In figuur 2.1 is te zien dat het verschil vooral groot is bij de partners met kinderen. Moeders zien vaker de voordelen van het anderhalfverdienersmodel of het kostwinnersmodel dan vaders, en vaker dan vrouwen zonder kinderen.

Figuur 2.1

Voorkeur voor de verdeling van betaald en onbetaald werk tussen partners, naar leefsituatie, vrouwen en mannen van 25-49 jaar^a, 2014 en 2016 (in procenten)

a Uitgezonderd respondenten die nooit over de taakverdeling hebben nagedacht.

Bron: SCP (EMOP'14/'16)

Ook het opleidingsniveau maakt uit voor de ideeën over een ideale taakverdeling, in elk geval bij de vrouwen. Twee op de drie vrouwen met een hbo-diploma of een universitaire opleiding zijn voorstander van een gelijke of omgekeerde verdeling van betaald werk, tegenover een kwart van de vrouwen met een laag opleidingsniveau. Bij de mannen maakt het opleidingsniveau niet uit: laagopgeleide mannen zijn even vaak voorstander van een gelijke of omgekeerde taakverdeling als hoogopgeleide mannen, en vaker dan laagopgeleide vrouwen.

Als we de feitelijke verdeling van betaald en onbetaald werk vergelijken met de gewenste verdeling, dan blijkt dat deze maar bij vier op de tien stellen overeenkomt met hun ideaalbeeld.³ In de volgende subparagraaf wordt duidelijk dat vooral het realiseren van een gelijke taakverdeling niet eenvoudig blijkt.

Feitelijke taakverdeling

Van de vrouwen in de EMOP-data heeft acht op de tien betaald werk, voor gemiddeld 28 uur per week. Wat hun arbeidsdeelname betreft, wijken zij niet af van wat in Nederland gebruikelijk is voor vrouwen van 25-49 jaar (Dirven en Portegijs 2016: 63, 71). Van de mannen hebben negen op de tien betaald werk, iets meer dan gemiddeld voor mannen in deze leeftijdsgroep, maar met hun gemiddelde werkweek van 36 uur lopen ze wel in de pas met het gemiddelde.

De mannen werken dus iets vaker – en vooral meer uren – buitenshuis dan de vrouwen. Vooral als er kinderen zijn, is er sprake van een groot verschil. Vrouwen die samenwonen, hebben vaker werk dan vrouwen die alleen wonen, en hun gemiddelde arbeidsduur ligt niet veel lager. Maar van de moeders werkt een op de vier niet, en de werkweek van de overigen is veel korter dan van de vrouwen zonder kinderen. Bij mannen maakt samenwonen en het vaderschap nauwelijks uit voor hun arbeidsdeelname.

Als we bij de samenwonende vrouwen en mannen de arbeidsdeelname van beide partners vergelijken, dan blijkt betaald werk bij een op de vier stellen min of meer gelijk verdeeld. Er is voor een ruime definitie van ‘gelijk’ gekozen, waarbij een verschil van maximaal acht uur per week (doorgaans de man voltijds en de vrouw vier dagen per week) ook nog als ‘gelijk’ is opgevat. Twee keer zo vaak is er sprake van een anderhalfverdienersmodel, waarbij de man meestal voltijds werkt en de vrouw meer dan acht uur minder werkt dan haar partner. Bij een op de vijf stellen werkt de vrouw helemaal niet en is er dus sprake van een traditioneel kostwinnersmodel. Bij een op de tien stellen werkt de man minder dan de vrouw, of helemaal niet. Bij deze stellen met een ‘omgekeerde’ verdeling van betaald werk blijkt de man in de helft van de gevallen arbeidsongeschikt of werkzoekend, en gaat het dus mogelijk om een tijdelijke en/of niet gekozen taakverdeling.

Tabel 2.1

Arbeidsdeelname, naar leefsituatie, vrouwen en mannen van 25-49 jaar^a, 2014 en 2016 (in procenten en in uren)

	alleenwonend zonder kind(eren)	samenwonend met partner	samenwonend met partner en kind(eren)	totaal (incl. eenouder- gezinnen)
vrouwen				
0 uur per week	25	14	23	22
1-11 uur per week	1	6	6	5
12-19 uur per week	2	7	10	8
20-27 uur per week	13	9	32	22
28-34 uur per week	17	25	18	19
≥ 35 uur per week	43	39	10	24
gemiddelde arbeidsduur werkenden (in uren per week)	33,5	30,7	24,6	27,9
mannen				
0 uur per week	22	10	7	12
1-11 uur per week	2	0	1	1
12-19 uur per week	2	2	1	2
20-27 uur per week	5	3	4	4
28-34 uur per week	7	12	9	9
≥ 35 uur per week	62	73	78	72
gemiddelde arbeidsduur werkenden (in uren per week)	35,4	36,6	36,6	36,3

a Exclusief studenten.

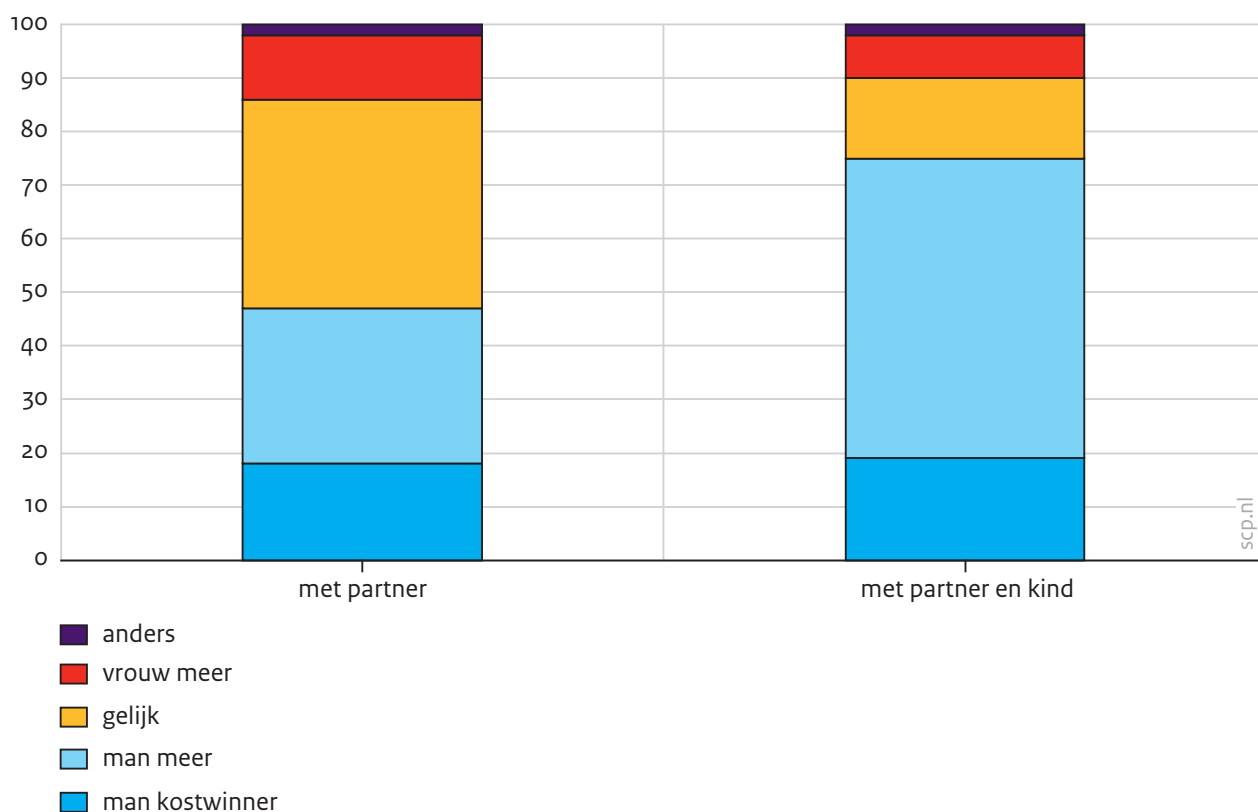
Bron: SCP (EMOP'14/'16)

Van de voorstanders van een gelijke taakverdeling werken maar bij vier op de tien stellen beide partners min of meer evenveel uren buitenshuis. Bij voorstanders van het kostwinnersmodel of het anderhalfverdienersmodel komt de verdeling van betaald werk tussen de partners bij respectievelijk driekwart en twee derde overeen met hun ideaal. Als de ideale en de feitelijke verdeling niet overeenkomen, is het betaalde werk vaker schever verdeeld dan gewenst, en zelden gelijk.

In figuur 2.2 is te zien dat vooral als er kinderen zijn, het anderhalfverdienersmodel dominant is en zelfs het weinig favoriete kostwinnersmodel vaker voorkomt dan de door veel samenwonenden gewenste gelijke verdeling van betaald werk.

Figuur 2.2

Werkelijke verdeling van betaald en onbetaald werk tussen partners^a, vrouwen en mannen van 25-49 jaar^a, 2014 en 2016 (in procenten)

a Exclusief studenten.

Bron: SCP (EMOP'14/'16)

Relevant daarbij is hoe men over het gebruik van formele kinderopvang denkt. Veel Nederlanders zijn er niet van overtuigd dat een paar dagen kinderopvang goed is voor kinderen (Roeters et al. 2016). Dat geldt ook voor de 25-49-jarigen in EMOP.⁴ Ouders die een paar dagen kinderopvang per week best goed vinden voor een kind, hebben twee keer zo vaak het betaalde werk gelijk verdeeld dan ouders die hier niet van overtuigd zijn.

De verdeling van betaald werk hangt ook samen met het opleidingsniveau. Vooral respondenten met een laag of middelbaar opleidingsniveau hebben vaak een traditionele verdeling van betaald werk.⁵ Ook maakt de verhouding tussen het opleidingsniveau van de partners uit. Als de vrouw lager is opgeleid dan haar partner, heeft maar een op de tien stellen het betaalde werk gelijk verdeeld. Bij een gelijk opleidingsniveau is dat bij een op de drie het geval, en als de vrouw hoger is opgeleid dan haar partner, stijgt het aandeel met een gelijke verdeling van betaald werk tot bijna de helft. Toch werken ook van de vrouwen met een hbo- of wo-diploma die samenwonen met een lager opgeleide partner zes op de tien vrouwen minder uren dan hun partner.

Ook het onbetaalde werk is volgens de respondenten vaak scheef verdeeld. Hoe scheef precies, daar blijken vrouwen en mannen het niet helemaal over eens te zijn. Driekwart van de vrouwen die samenwonen met een partner zegt het merendeel van het huishoudelijk

werk te doen. Mannen zijn positiever over hun eigen aandeel, maar ook van hen denkt de helft dat hun partner het leeuwendeel van het huishoudelijk werk voor haar rekening neemt. De meeste overigen zeggen dat beide partners ongeveer evenveel doen; zelden is de man hoofdvoerder van het onbetaalde werk. Bij de zorg voor kinderen is hetzelfde patroon zichtbaar: twee derde van de moeders en de helft van de vaders wijst de vrouw aan als degene die de meeste of bijna alle zorgtaken voor haar rekening neemt. En ook hier komt een omgekeerde verdeling zelden voor.

Op het eerste gezicht zijn de scheve verdeling van betaald en onbetaald werk twee zijden van dezelfde medaille. Het is immers niet onlogisch dat als de ene partner meer buitenshuis werkt, de ander meer onbetaald werk voor zijn/haar rekening neemt. Dat blijkt inderdaad het geval als het de man is die de meeste uren buitenshuis werkt. Van de ruim 600 stellen waarbij dat het geval is, zeggen drie op de vier dat de vrouw meer huishoudelijk werk doet, en als er kinderen zijn, denkt twee derde van de stellen dat het vooral de moeder is die hen verzorgt. Maar bij de ruim 100 stellen waar de vrouw het meest buitenshuis werkt, neemt maar een op de drie mannen het merendeel van het onbetaalde werk voor zijn rekening. Ook bij een gelijke verdeling van betaald werk rapporteert maar de helft van de stellen dat ook thuis de onbetaalde taken gelijk zijn verdeeld. Bij de andere helft is het veel vaker de vrouw dan de man die de meeste tijd in het onbetaalde werk steekt.

Samenvattend kunnen we concluderen dat er, ondanks een voorkeur van de helft van de respondenten voor een gelijke verdeling van betaald en onbetaald werk, in de praktijk meestal sprake is van een scheve verdeling. Ook als er (nog) geen kinderen zijn, werkt bij de helft van de stellen de man meer uren buitenshuis (dus betaald) en de vrouw meer thuis (onbetaald). Zijn er wel kinderen, dan stijgt het aandeel met zo'n traditionele verdeling van betaald en onbetaald werk tot driekwart van de stellen.

Meer werken: waar zit ruimte?

Wordt de discrepantie tussen de ideale en de feitelijke taakverdeling misschien veroorzaakt doordat het (een van) beide partners (nog) niet is gelukt om het gewenste aantal arbeidsuren te krijgen? Om dat te onderzoeken, hebben we alle vrouwen en mannen gevraagd hoeveel uur ze zouden willen werken (gegeven de financiële consequenties van meer of minder werk). Ook konden degenen die samenwonen aangeven hoeveel ze zouden willen dat hun partner zou werken (zie tabel 2.2). Van de vrouwen heeft een op de vijf geen werk. Ruim de helft van dat aandeel zou dat wel willen, voor gemiddeld 22 uur per week. Slechts een enkele werkende vrouw zou willen stoppen. Nogal wat werkende vrouwen zouden liever minder uren werken, maar een vrijwel even groot aandeel wil er wel wat uren bij. Als alle vrouwen hun wensen wat betreft betaald werk zouden kunnen realiseren, dan zou de arbeidsparticipatie toenemen van 79% naar 90%, en het gemiddeld aantal werkuren inclusief de niet-werkenden (= arbeidsvolume) zou met 2,4 uur toenemen tot 24 uur per week. Deze toename zou komen door herintrede; de gewenste arbeidsduur van de werkende vrouwen is namelijk iets lager dan de huidige arbeidsduur.

Tabel 2.2

Huidige en gewenste arbeidsdeelname, vrouwen en mannen van 25-49 jaar^a, 2014 en 2016 (in procenten en in uren)

	%	vrouwen		%	mannen	
		gemiddeld aantal uren huidig aantal uren	gewenst aantal uren		gemiddeld aantal uren huidig aantal uren	gewenst aantal uren
werkt, wil stoppen	1	20,8	0	1	13,6	0
werkt, wil minder uren	22	33,1	25,9	33	38,0	31,4
werkt, aantal uren prima ^b	39	28,8	28,8	45	36,7	36,7
werkt, wil meer uren	17	19,0	25,8	9	29,9	36,3
werkt niet, wil dat ook niet	9	0	0	6	0	0
werkt niet, wil dat wel	12	0	22,3	6	0	30,9
arbeidsduur huidige werkenden		27,9	27,2		36,3	34,4
arbeidsvolume (arbeidsduur incl. niet-werkenden)		21,6	24,0		32,0	32,2

a Exclusief studenten.

b Verschil tussen huidige en gewenste arbeidsduur maximaal drie uur.

Bron: SCP (EMOP'14/'16)

Ook van de mannen die niet werken, zou de helft dat liever wel doen. De andere helft bestaat voor het grootste deel uit mannen die arbeidsongeschikt zijn (of zij zouden willen werken is niet duidelijk, want aan hen is de vraag naar gewenste arbeidsduur niet gesteld). Bij de mannen zou deze herintrede niet leiden tot een verhoging van het arbeidsvolume, omdat de gewenste arbeidsduur van de werkende mannen twee uur lager ligt dan hun huidige arbeidsduur: een op de drie werkende mannen zou liever wat minder werken. Als we bij de samenwonende respondenten de gewenste arbeidsduur van de respondent en zijn/haar partner samenvoegen, dan komen maar een op de drie vrouwen en mannen uit op een min of meer gelijke verdeling van betaald werk. Dat is hoger dan het aandeel dat het betaalde werk gelijk heeft verdeeld, maar nog steeds flink lager dan het aandeel dat een gelijke verdeling ideaal vindt. Ook van de voorstanders van een gelijke taakverdeling vult maar de helft voor zichzelf en zijn/haar partner een min of meer even hoge gewenste arbeidsduur in. Ook van de grotere voorkeur van mannen voor een gelijke taakverdeling blijft niets meer over.

2.3 Anderhalfverdieners

De negen stellen van wie in deze paragraaf de interviews worden geanalyseerd, hebben allen het betaalde en onbetaalde werk ongelijk verdeeld. De mannen zijn (op een na) altijd vijf dagen per week blijven werken, ook toen ze kinderen kregen. De meeste vrouwen werkten tot die tijd ook voltijds, maar sinds ze moeder zijn nog maar een tot drie dagen per

week. Twee vrouwen hebben na de geboorte van hun eerste kind uit volle overtuiging ontslag genomen, maar zijn binnen een jaar (veel eerder dan gepland) weer voor een of twee dagen aan het werk gegaan. Drie stellen hebben gebruikgemaakt van formele kinderopvang. Liever en vaker heeft de vrouw haar werktijden aangepast aan die van haar partner, en later aan de schooltijden, zodat kinderopvang niet nodig was. Sommigen hebben baby's meegenomen naar hun werk, en grootouders pasten op de kinderen. Ook vier vaders hebben tijdelijk, toen de kinderen klein waren, een zorgdag per week voor hun rekening genomen; een van hen door een dag minder te gaan werken, twee door vier lange dagen te werken, en een werkt in de detailhandel en heeft ter compensatie van de zaterdag een dag doordeweeks vrij. Dat neemt niet weg dat de zorg voor de kinderen en het huishouden voor het grootste deel op het conto van de vrouw komen. Hoewel wederom sommige mannen hun aandeel daarin wat groter inschatten dan hun partner, zijn ze het daarover in grote lijnen eens. Het is voor hen de vanzelfsprekende tegenhanger van de ongelijke verdeling van de kostwinnerstaak. Omdat de vrouwen veel minder uur werken dan hun partners, en per uur ook minder verdienen, is hun inkomen beduidend lager dan het zijne. Hun salaris maakt tussen de 15% en 33% uit van het totale huishoudensinkomen. Vijf vrouwen verdienen minder dan 900 euro per maand en zijn daarmee officieel niet economisch zelfstandig. Wat de taakverdeling betreft, kunnen deze stellen worden beschouwd als representanten van wat in Nederland het meest gangbare verdienmodel is onder samenwonenden met kinderen: het anderhalfverdienersmodel.

Sommigen wijzen op een verschil in uurloon waardoor het financieel handiger was dat de man de meeste uren bleef werken:

Dat is heel praktisch. We hadden het over het inkomen en dan ga je toch kijken wat je maandelijke verplichtingen zijn en hoe je dat kunt blijven betalen. En daar kwam uit dat ik op dat moment, en nu nog steeds, meer verdiende dan zij. Vandaar dat de keuze gemaakt is dat ik meer bleef werken dan mijn vrouw. (man/hoog)

Later geeft hij toe dat als de taakverdeling andersom was geweest, hij daar wel moeite mee zou hebben gehad. Hij wijt dat aan het traditionele gezin waarin hij is opgegroeid. Ook een paar andere mannen en vrouwen die in eerste instantie het verschil in arbeidsduur toeschrijven aan een inkomensverschil stellen dat later bij. Als de rollen omgekeerd waren geweest, had dat toch minder vanzelfsprekend gevoeld: 'Ja, je hebt een bepaald beeld van een relatie, dat een man altijd meer verdient dan de vrouw' (vrouw/middel).

Vroeger thuis: moeder werkte niet of 'erbij'

Vergeleken met hun moeders en schoonmoeders vroeger, werken de vrouwen nu meer. Alle mannelijke en vrouwelijke anderhalfverdieners komen zelf uit gezinnen met een voltijds werkende vader en een moeder die niet of 'erbij' werkte. Volgens hen was het bij hen vroeger thuis al heel wat als hun vader zijn vrouw thuis 'wat ontlastte' door hier en daar een handje te helpen. Voor zover hun moeder buitenshuis werkte, werd dit zorgvuldig om het huishouden en de zorg heen geplooid. Sommigen werkten mee in het bedrijf van hun man en waren dus toch thuis. Anderen zijn pas weer gaan werken toen de kinderen ouder

waren en naar school gingen, of alleen in de avonduren zodat er geen opvang nodig was. En altijd ging het om een beperkt aantal uren.

Drie vrouwen en één man hebben meegemaakt dat hun moeder er alleen voor kwam te staan. Ze zagen hoe lastig het was voor hun moeder om de eindjes aan elkaar te knopen, hoe vernederd ze zich voelde in de rij voor aanvullende bijstand. Twee vrouwen hebben hieruit voor zichzelf de conclusie getrokken dat zijzelf later moesten blijven werken. Eén man zag hoe ongelukkig zijn moeder was als huisvrouw, hoe erg ze het vond om altijd aan zijn vader om geld te moeten vragen, en ook hij trok daaruit de conclusie dat hij dat later anders wilde. Met de een tot drie dagen per week werk van de vrouw vinden al deze geïnterviewden dat ze dat ook hebben gedaan.

Sommige mannen hebben in hun jeugd expliciet de boodschap meegekregen dat zij later de kost zouden moeten verdienen voor hun toekomstige gezin. Ze noemen dit idee nu traditioneel, maar kunnen zich daar ook niet gemakkelijk van losmaken:

Ik ben vanuit een heel traditioneel gezin opgevoed en uiteindelijk neem je die waarden en normen natuurlijk mee: de vrouw thuis en de man hoofdkostwinner. Met het schuiven van de tijd weet je dat dat geen realistisch beeld meer is, maar ja, de man moet in principe wel hoofdkostwinner zijn. (man/hoog)

Ook een van de vrouwen kreeg vanuit haar jeugd mee dat haar toekomstige echtgenoot later voor het geld zou zorgen. Een ander werd juist aangemoedigd om te blijven werken:

Mijn ouders hebben altijd gezegd: blijf werken. Ten eerste heb je wat anders, want het is niet altijd leuk om over de luiers en over de baby's te praten. Ten tweede heb je dan nog een beetje een eigen inkomen, mocht het nodig zijn heb je ook nog een stukje zelfstandigheid, dat vonden ze heel belangrijk. En ten derde is het gewoon leuk als je wat extra's hebt in de maand, waardoor je dus wat leuke dingen kunt doen. (vrouw/middel)

De gekozen woorden ('stukje zelfstandigheid', 'wat extra's', 'leuke dingen') suggereren dat haar ouders dachten aan een bescheiden inkomen. Slechts twee vrouwen zijn opgevoed met het idee dat ze moesten vasthouden aan hun loopbaan en een significant inkomen, voor het geval dat. Een ander herinnert zich de leus 'een slimme meid is op haar toekomst voorbereid' uit een overheids campagne van eind jaren tachtig om de emancipatie en zelfstandigheid van vrouwen te vergroten, en ook een vroegere lerares die vond dat een vrouw 'meer recht heeft dan het aanrecht' maakte indruk op haar.

Meestal waren de boodschappen minder expliciet. Volgens veel respondenten is er vroeger nooit gesproken over de taakverdeling tussen mannen en vrouwen, en dus ook niet over hun eigen toekomstige rol. Uiteraard betekent dat niet dat er geen verwachtingen waren, maar eerder dat die zo vanzelfsprekend waren dat ze niet expliciet hoefden te worden verwoord.

Meeste zussen en vriendinnen werken ook in deeltijd

Ook vergeleken met de vrouwen om hen heen (zussen, vriendinnen, buurvrouwen en collega's) hebben de respondenten niet het idee dat het vreemd is om in deeltijd te werken. Het

meest gangbaar is volgens hen het anderhalfverdienersmodel: ‘de man is de hoofdkostwinner, werkt fulltime, en de vrouw werkt voor een leuk salarisje erbij’ (vrouw/middel). Slechts een paar vrouwen kennen moeders die voltijds of vier dagen per week werken. ‘Maar die hebben al grotere kinderen, dus die kan het wel regelen’, aldus een van hen (vrouw/laag). Of het gaat om een alleenwonende moeder en ‘die hebben natuurlijk geen keus’ (vrouw/hoog). Het zijn geen vrouwen aan wie ze zich spiegelen. In hun eigen situatie, met jonge kinderen en wel een partner, vinden ze hun deeltijd baan heel normaal. Slechts twee vrouwen hebben het gevoel dat ze vergeleken met andere vrouwen weinig werken. En één vrouw heeft sinds haar kinderen op de vrije school zitten juist het gevoel dat ze te veel werkt. Aanvankelijk was de vrije school gekozen om praktische redenen (leuke buurtschool), maar zij is steeds meer gaan zien in de antroposofische visie op de zorg voor kinderen. Die omschrijft ze als:

Jij bent ouder, jij hebt voor het kind gekozen. Dus je kijkt wat belangrijk is voor het kind.

Voorals moeders zijn de eerste zeven jaar heel belangrijk voor het kind, dus je hoort als moeder gewoon bij je kind te zijn. (vrouw/hoog)

Onrust en zelfs ziekte van kinderen wordt in deze antroposofische visie toegeschreven aan stress bij de ouders, en ook in dat idee kon deze hoogopgeleide vrouw zich steeds meer vinden. Ze ervaart beslist stress, want de grote ouderparticipatie die vanuit de school wordt verwacht, waaronder op school blijven als het kind moeite heeft met afscheid, blijkt lastig te combineren met haar werk. Tussen de vaak niet-werkende moeders op het schoolplein voelt ze zich erg tekortschieten. Haar (eveneens hoogopgeleide) man, die ook een dag thuis is met de kinderen en hen dan naar datzelfde schoolplein brengt, heeft dat gevoel niet.

Kinderopvang: liefst niet (of niet te veel)

Het feit dat de geïnterviewde vrouwen in deeltijd zijn gaan werken, en sommigen helemaal zijn gestopt, had te maken met hun opvattingen over de zorg voor hun kinderen. De meesten blijken behoorlijk huiverig voor het gebruikmaken van formele kinderopvang en hebben andere oplossingen gezocht. Twee vrouwen die ontslag hadden genomen toen ze moeder werden, zijn daarom pas weer aan het werk gegaan toen ze een baan hadden gevonden waar ze hun kind in een campingbedje mee naartoe konden nemen. ‘Ik vond hem toen nog te klein voor een crèche, dat kon ik toen niet over mijn hart verkrijgen’ (vrouw/hoog). Eén vrouw werkte van zes uur ’s avonds tot diep in de nacht, als haar partner thuis was: ‘dan hadden we nog een moment dat we met elkaar aten en dan was ik weg’ (vrouw/laag). Anderen hadden een (schoon)moeder die op hun kind paste als zij naar het werk waren. Een vierde moeder had na haar scheiding soms zelfs geen geld om eten voor zichzelf en haar dochter te kopen: ‘Er zijn dagen geweest dat ik echt honger heb gehad. Dan had ik de laatste boterham aan mijn kind gegeven en dan had ik zoiets van: nou, ik zie het wel vanavond’ (vrouw/middel). Toch heeft ze nooit overwogen om meer te gaan werken, want ‘wie had er dan voor mijn kind moeten zorgen? Natuurlijk, die kun je naar de kinderopvang brengen, ja, maar dan word je ook niet blij’ (vrouw/middel). Een andere

vrouw wijst op haar traditionele opvoeding: ‘omdat ik toch heel ouderwets voor mijn gezin wil kiezen en voor mijn kinderen en voor mijn eigen rust’. Vrouwen die veel blijven werken en hun kinderen ‘wegbrengen’, hebben volgens haar ‘hun geweten op een andere plek’ (vrouw/hoog). Slechts een paar moeders zijn positief over kinderopvang en hebben daar ook gebruik van gemaakt. Eentje nadat ze van collega’s hoorde dat hun kinderen het op de bedrijfscreche heel goed hadden. ‘Waarom zou ik niet blijven werken’, dacht ze toen (vrouw/middel). Als ze bij een ander bedrijf had gewerkt waar geen opvang was geweest, dan was ze volgens eigen zeggen niet eens op dat idee gekomen.

2.4 Tweeverdieners

Bij de tweeverdieners is het beeld dat uit de interviews naar voren komt anders. De komst van hun eerste kind had voor de mannen meer, en voor de vrouwen minder gevolgen voor hun werk dan bij de anderhalfverdieners. Vijf vaders zijn een dag minder gaan werken, van wie drie met gebruikmaking van ouderschapsverlof. Drie anderen werkten al in deeltijd en een vierde werkte vier dagen van negen uur en was dus ook al een dag per week thuis. Dus bijna alle vaders, op twee na, zijn (of waren al) een doordeweekse dag thuis om voor hun kinderen te zorgen, een van hen zelfs drie dagen (en zijn vrouw één dag: een omgekeerd anderhalfverdienersmodel). De meeste vrouwen werkten voordat ze kinderen kregen voltijds en zes van de elf die we geïnterviewd hebben zijn dat ook daarna blijven doen. Door het opnemen van ouderschapsverlof, of door vier dagen van negen uur te werken, konden ze toch een doordeweekse dag bij hun kind zijn. Een van hen had toen ze haar eerste kind kreeg net een nieuwe (voltijds) baan en daardoor nog geen recht op ouderschapsverlof (vrouw/hoog). Zij heeft met pijn in het hart tot de eerste verjaardag van haar kind voltijds gewerkt en daarna verlof opgenomen. De anderen werkten al voordat ze kinderen kregen vier dagen in de week, of zijn dat daarna gaan doen. Bij de meeste tweeverdieners is, of was, dus zowel de vader als de moeder een doordeweekse dag thuis met het kind. De overgebleven drie dagen gaan, of gingen, hun kinderen naar een kinderdagverblijf, gastouder of oppas, soms aangevuld met een dagje opa en oma.

Anders dan de anderhalfverdieners vinden deze stellen dat de taken thuis redelijk gelijk worden verdeeld. Volgens sommigen doet de vrouw wat meer, volgens anderen de man, maar meestal zijn ze het erover eens dat het min of meer gelijk is verdeeld. Dat dit afwijkt van de verwachtingen van de omgeving merkt een (laagopgeleide) vrouw aan de reacties van haar vriendinnen: die vinden dat ze ‘geboft’ heeft met haar man, die vaak kookt en de kinderen brengt/haalt.

Sindsdien is er weinig veranderd in de arbeidsduur van de tweeverdieners. Een vrouw die in deeltijd was gaan werken, is toen haar kind naar school ging teruggegaan naar een 40-urige werkweek (vrouw/middel). Een man die vier dagen was gaan werken, heeft dat weer uitgebreid tot vierenhalf en een ander is juist nog twee dagen minder gaan werken toen er meer kinderen kwamen en de kinderopvang hun te duur werd (man/middel). Daarmee kwamen ze uit op een omgekeerd anderhalfverdienersmodel. Bij de andere stellen werken beide partners tussen de 32 en 40 uur per week (twee vrouwen met heel jonge kin-

deren net iets minder, omdat ze ouderschapsverlof hebben). Deze vrouwen verdienen tussen de 1600 tot ruim 4000 euro netto per maand en zijn dus economisch zelfstandig. Hun inkomen maakt tussen de 40% en 66% uit van het totale huishoudensinkomen.

Stimulans vanuit het herkomstgezin

Sommige van de geïnterviewde vrouwen kijken wat betreft hun arbeidsduur en de taakverdeling behoorlijk af van wat ze van huis uit mee hebben gekregen. Eén vrouw komt volgens eigen zeggen uit een ‘behoorlijk conservatief nest en ja, de man is daar natuurlijk de kostwinner’ (vrouw/middel). Maar de meeste vrouwen hebben in hun jeugd andere boodschappen meegekregen. Drie vrouwen groeiden op in een gezin waarin beide ouders werkten, twee moeders zelfs voltijds. Dat was zeker in de jaren tachtig, toen zij opgroeiden, een heel uitzonderlijk patroon. Met deze moeders als rolmodel was het voor deze vrouwen vanzelfsprekend dat werk ook in hún leven een grote rol zou spelen. Andere vrouwen groeiden op met niet of weinig werkende moeders, maar voelden zich wel gestimuleerd om het zelf anders te doen. Twee van hen voelden zich aangemoedigd door hun vaders, die vonden dat hun kinderen – jongens én meisjes – later voor zichzelf moesten kunnen zorgen (vrouw/hog). Ook een dochter van gescheiden ouders kreeg van beide ouders het belang van eigen geld met de paplepel ingegoten, zodat aldus haar vader ‘jij je vent het huis uit kan zetten en niet andersom’ (vrouw/hog). Een andere vrouw zag hoe ongelukkig haar moeder zich voelde in haar huisvrouwrol en trok daaruit voor zichzelf de conclusie dat zij later wél zou vasthouden aan een eigen loopbaan (vrouw/hog).

Wat de mannelijke tweeverdieners van huis uit hebben meegekregen, wijkt niet sterk af van de mannelijke anderhalfverdieners. De meesten groeiden op met een moeder die (bijna) niet werkte. Over hun toekomstige rol, of die van de vrouw, werd niet gesproken, behalve bij twee mannen die als kind al begrepen dat zij later de kostwinner zouden moeten zijn. Het lijkt er dus op dat, voor zover de wortels van de huidige taakverdeling bij deze stellen in de jeugd ligt, dit vooral de jeugd van de vrouw was.

Wat een druk leven

De meeste anderhalfverdieners hebben het gevoel dat de manier waarop ze de taken hebben verdeeld heel vanzelfsprekend is, en denken dat ook de mensen om hen heen dat vinden. Maar sociale regels merk je vooral als je ze overtreedt, en dat gevoel hebben de meeste tweeverdieners wel. Op een paar uitzonderingen na hebben ze allemaal in meer of minder mate gemerkt dat de manier waarop zij werk en zorg combineren door sommige mensen om hen heen op zijn minst ‘opmerkelijk’ wordt gevonden. Dat is een onderwerp dat in de gesprekken met de tweeverdieners veel meer naar voren komt dan bij de anderhalfverdieners.

Sommigen hebben te maken gehad met openlijke kritiek, maar vaker is het vooral een gevoel en weten ze soms niet zeker of ze het zich inbeelden of dat er werkelijk kritisch naar hen wordt gekeken. Een voltijds werkende moeder (hoogopgeleid) voelde een ‘enorme behoefte zich te verantwoorden’ dat ze bleef werken nadat haar eerste kind was geboren. Voor haar gevoel kwam daar veel kritiek op, al werd dat eigenlijk nooit openlijk tegen haar

gezegd. Ze voelde zich ‘erg kwetsbaar’ ten opzichte van haar niet-werkende schoonzus en had het gevoel te moeten bewijzen dat ze ‘toch een goede moeder was’. Dit gevoel is de andere vrouwelijke tweeverdieners niet vreemd:

In Nederland is onze cultuur dat je een hele goeie moeder bent als je parttime werkt of niet werkt, dus dat zit zo in de mens, in de Nederlander, niks is erger dan dat je je kinderen uitbestedt. En niks is erger. Kijk, mensen kunnen zeggen: wat heb je een lelijke jurk of een lelijk huis, maar niks is erger dan dat iemand zegt van: je bent een slechte moeder of een slechte vader. Ik denk daar zit het 'm in, dat die groepsdruk, dat mensen zeggen: je bent gewoon een betere moeder als je vaker thuis bent. (vrouw/hoog)

Ter verdediging wijzen ze erop dat het goed gaat met hun kinderen, of dat een ander daar niets mee te maken heeft, maar het blijft een gevoelig punt. Een hoogopgeleide vrouw die met verbazing kijkt naar haar eveneens goed opgeleide vriendinnen die hun werk op een laag pitje hebben gezet sinds ze kinderen hebben, hoedt zich ervoor om dit onderwerp met haar vriendinnen te bespreken. Niet alleen zichzelf voelt zich dan in de verdediging gedrongen, haar vriendinnen voelen zich al even ongemakkelijk en snel aangevallen over hun invulling van de combinatie werk en zorg. Ook krijgen nogal wat vrouwen uit hun omgeving – vooral van (schoon)moeders – te horen dat die vinden dat ze het ‘wel erg druk’ heeft, of er wordt bezorgd geïnformeerd of ze ‘het wel redt’. Onduidelijk is of dat bewonderend wordt bedoeld, of bezorgd, of dat hieruit enige verholen kritiek klinkt. Wel duidelijk is, volgens een paar mannen, dat er met twee maten wordt gemeten: zelf werken ze ook veel, soms nog meer, maar zij krijgen zulke opmerkingen niet. Een man die zelf vierenhalf dag werkt, en zijn vrouw vier dagen, merkt dat zijn en haar ouders vooral zorgelijk zijn over de arbeidsduur van zijn vrouw:

Ik denk dat zij van mijn vrouw wel vinden dat zij veel werkt. En is de coulance ten aanzien van hoeveel uur ik werk groter dan voor haar. Dus als ik het een keer druk heb of niet in staat ben iets te organiseren, dan begrijpen ze dat voor mijn gevoel iets sneller dan van haar. (man/hoog)

Zelf krijgt hij geen negatieve reacties, eerder bewondering. Ook enkele andere mannen merken dat ze met hun ‘papadag’ heel goed scoren.

Een week van acht dagen

Alle tweeverdieners hebben gebruikgemaakt van kinderopvang, de meesten voor drie dagen per week, soms minder, aangevuld met informele opvang door de grootouders. Anders dan bij de anderhalfverdieners lijkt dat voor hen zo vanzelfsprekend dat ze nauwelijks de moeite nemen om uit te leggen waarom ze het wel of niet goed vinden voor hun kind. Bij hen gaat het niet om de vraag of kinderopvang op zich goed is, maar hoeveel dagen acceptabel is. Meer dan drie dagen vinden ze allemaal te veel. Daarom willen ze niet meer dan vier dagen per week werken, of pas als de kinderen groter zijn. En sommigen zouden een dagje minder ook wel fijn vinden, voor hun kind en/of voor henzelf. Een jonge (hoogopgeleide) moeder zet al haar opgespaarde vakantiedagen en ouderschapsverlof in

om totdat haar kind twee jaar is minimaal twee werkdagen per week thuis te kunnen zijn. Dat doet ze voor haar kind, en ook vanuit haar eigen behoefte om veel bij haar kind te zijn. Maar voor haar werk vindt ze de overgebleven drie dagen eigenlijk te weinig: 'dat is een beetje mijn dilemma', zegt ze. Ze zou willen dat er acht dagen in een week zaten in plaats van zeven. Ook een andere vrouw vindt dat er te weinig dagen in de week zitten: 'Voor mijn werk vind ik die vier dagen ideaal. Maar als ik kijk wat ik thuis allemaal wil doen, dan denk ik: ja, ik zou wel meer thuis willen zijn' (vrouw/hoog). Een ander vraagt zich af of ze wel de juiste keuze maakt door de belangen van haar carrière voorop te stellen:

Waar gaat het nou om: in een mooi huis wonen en het financieel goed hebben, of gewoon je kind... Zo'n kind zal niet weten of zij het financieel goed heeft, die geeft er alleen maar om dat de ouders er voor ze zijn. Er echt voor je kinderen zijn. Waarom heb je anders kinderen genomen!?' (vrouw/hoog)

Een vierde vrouw zal na het aflopen van haar ouderschapsverlof weer vier dagen in de week gaan werken. Dat kan niet anders, meent ze, vanwege het werk dat op haar ligt te wachten en omdat haar inkomen nodig is. Ze vindt dat eigenlijk te veel, want 'ik wil wel graag zelf toch wel iets meekrijgen en zorgen voor mijn kind, of kinderen' (vrouw/hoog). Ze hoopt dat als de zorgtaken zwaarder worden als het eerste kind ouder wordt, of als ze een tweede krijgen, haar partner het ermee eens zal zijn dat ze een dag minder gaat werken. Volgens haar hebben ze het daar 'zo indirect weleens over gehad' en het lijkt haar de meest logische gang van zaken.

Haar man is zich daar echter niet zo van bewust, zo blijkt uit het interview met hem. Hij vindt het belangrijk dat ook zij, net als hij, veel tijd steekt in haar carrière en daar plezier uit haalt. Hij heeft ouderschapsverlof opgenomen en zal het eerste jaar een dag per week voor hun kind zorgen. Daarna zal hij kijken 'of ik het nog steeds nodig vind' (man/hoog). Een andere jonge vader was sinds de komst van zijn kind een dag per week minder gaan werken, maar heeft dat inmiddels teruggebracht tot één dag in de twee weken, omdat hij deze dag met zijn kind 'wat saai' vond (en vanwege het extra inkomen). Deze taakverdeling (hij eens per twee weken een dag thuis, zij wekelijks twee dagen) doet volgens hem recht aan beider behoeften, al sluit hij niet uit dat hij in de toekomst weer wat minder gaat werken. Ook de andere vaders hebben niet – zoals sommige moeders – het gevoel dat ze meer thuis zouden moeten of willen zijn. Voor hen is hun dag thuis vooral nodig om de zorg rond te krijgen, en omdat ze daar hun aandeel in willen nemen, maar veel minder omdat ze zelf graag meer bij hun kind willen zijn. Zij hebben juist op hun werk soms het gevoel dat het niet wordt gewaardeerd dat ze een dag in de week voor hun kind wilden zorgen. Eén man werd zelfs expliciet afgeraden om gebruik te maken van zijn recht op ouderschapsverlof; een waarschuwing die zelfs is opgenomen in het verslag van zijn functioneringsgesprek. Volgens zijn partner is het voor een vrouw wel een 'legitieme keuze' om minder te gaan werken als er kinderen komen: 'Natuurlijk blijkt er wel uit dat je wat minder ambitieus bent, maar niemand denkt dat er iets met zo'n vrouw mis is' (vrouw/hoog). Ze vindt het pijnlijk dat dat voor haar partner anders ligt. Zijn keuze om minder te werken 'beschadigt zijn cv. Op zijn werk denken ze nu: die jongen daar is iets mee'. Ook bij het stel met het

omgekeerde anderhalfverdienersmodel (hij twee dagen, zij vier) heeft de man last van onbegrip.

2.5 Conclusies

In dit hoofdstuk hebben we gezien dat de meeste stellen uiteindelijk op een scheve taakverdeling van betaald en onbetaald werk uitkomen, zeker als er kinderen komen. Vrouwen die samenwonen maar (nog) geen kinderen hebben, werken evenveel als alleenwonende vrouwen (maar wel minder dan alleenwonende of samenwonende mannen). Maar bij gezinnen met kinderen werkt de man doorgaans voltijds, en de vrouw in deeltijd of helemaal niet, en neemt zij het leeuwendeel van de zorg en het huishouden op zich. Daar is dus sprake van specialisatie. Opmerkelijk is dat moeders minder belang hechten aan een gelijke verdeling van taken dan vaders, en ook minder dan vrouwen zonder kinderen. Niet duidelijk is of ze hun opvattingen hebben aangepast aan hun situatie of andersom.

De geïnterviewde anderhalfverdieners hebben – terecht – het gevoel dat de manier waarop ze de taken hebben verdeeld heel gewoon is. En vergeleken met hun ouders vinden ze dat ze de taken al veel gelijkjer hebben verdeeld. Zo'n neerwaartse vergelijking kan fungeren als legitimatie van de eigen – weliswaar iets minder scheve – verdeling (Van der Vinne 1998). De meesten zijn opgegroeid in een traditioneel gezin met een vader die de kost verdiende en een moeder die thuis de zaken regelde. En dit voorbeeld van de moeder blijkt door te werken in de arbeidsduur van dochters (Van Putten 2009). Sommige (vrouwelijke én mannelijke) tweeverdieners hebben in hun jeugd wel meegekregen dat ook de vrouw moet blijven werken, sommigen door het voorbeeld thuis, anderen door verwachtingen van hun vader of moeder dat zij het later anders zouden doen. En dat hebben ze gedaan: deze vrouwen zijn niet of nauwelijks minder gaan werken toen ze kinderen kregen, en ook alle vaders zijn een dag thuis bij hun kind(eren). Zij voelen wel dat ze afwijken van de norm, en dat levert soms spanningen op. Bij de vrouwen gaat het dan om hun rol als moeder, bij in deeltijd werkende mannen om hun rol als werknemer. Toch zijn de meeste (bijna) voltijds werkende moeders niet van plan om minder te gaan werken, onder andere omdat ze hun werk belangrijk vinden, zoals in het volgende hoofdstuk aan de orde zal komen.

Noten

- 1 Slechts 5% van de hoogopgeleide vrouwen en mannen zegt nooit te hebben nagedacht over de taakverdeling, tegenover 20% van de laagopgeleide mannen en 14% van de laagopgeleide vrouwen. De vrouwen en mannen met een opleiding op middelbaar niveau zitten daar tussenin, maar dichterbij de laagopgeleiden.
- 2 Een kwart van de alleenwonende mannen zegt nooit te hebben nagedacht over de ideale taakverdeling met een eventuele toekomstige partner. Bij de alleenwonende vrouwen komt dit significant minder vaak voor (10%). Zij houden zich dus meer bezig met een eventueel toekomstige taakverdeling dan alleenwonende mannen.
- 3 Van de samenwonenden zonder kinderen zou 59% het betaalde en onbetaalde werk het liefst gelijk verdelen, maar bij slechts 39% werken beide partners min of meer evenveel uren buitenshuis. Bij

samenwonenden met kinderen is het gat tussen wens en ideaal nog groter (43% wil de taken gelijk verdelen, 15% heeft betaald werk gelijk verdeeld).

- 4 Een op de drie respondenten denkt dat een paar dagen kinderopvang goed is voor een baby van 0 jaar. Ook als het een kind van 1 jaar betreft, is minder dan de helft daar gerust op (43%). Peuters zien twee op de drie wel met een gerust hart naar het kinderdagverblijf gaan. Vooral moeders zijn terughoudend. Zij zien minder vaak de voordelen van een paar dagen kinderopvang dan vrouwen zonder kinderen, en dan vaders. Ook het opleidingsniveau maakt uit: mannen en vrouwen met een hoge opleiding zijn veel positiever over kinderopvang.
- 5 Van respondenten met een laag opleidingsniveau die samenwonen met een partner werkt bij 26% de vrouw evenveel of meer dan haar partner (acht uur minder is daarbij ook nog als 'evenveel' opgevat). Bij middelbaar opgeleiden is dat nauwelijks hoger, namelijk 29%, en bij hoogopgeleiden is dat 44%.

3 Betaald werk; leuk of om het geld?

3.1 Inleiding

In de jaren zestig was het kostwinnersmodel voor vrijwel iedereen financieel haalbaar geworden: de meeste mannen verdienden genoeg geld om een gezin van te kunnen onderhouden, daarbij ondersteund door de overheid. Door kostwinnersvoordelen in het belastingstelsel hield de man vanaf zijn trouwdag veel meer over van zijn brutoloon dan daarvoor, en de vrouw juist een stuk minder (Stevens 2006). Als ze al kon blijven werken, want tot 1957 werden vrouwelijke ambtenaren bij wet ontslagen na hun trouwen. In 1960 had dan ook nog maar 7% van de gehuwde vrouwen betaald werk. In haar baanbrekende artikel 'Het onbehagen bij de vrouw' zette Kool-Smit vraagtekens bij de wenselijkheid van het huisvrouwenbestaan (Kool-Smit 1967). Het bleek de aftrap van de Tweede Feministische Golf. Sindsdien zijn steeds meer vrouwen aan het werk gegaan en wordt het huisvrouwenbestaan steeds minder gezien als een goed alternatief voor betaald werk. De nadruk is daarbij in eerste instantie (ook door Kool-Smit) gelegd op de intrinsieke waarde van betaald werk. Werk werd beschouwd als een manier om jezelf te ontplooien, mensen te ontmoeten en je tijd bevredigender te besteden dan nog een keer de ramen te lappen. Sinds de jaren tachtig is ook de extrinsieke waarde van werk – het inkomen dus – steeds meer benadrukt, en vooral het belang van vrouwen om via betaald werk economisch zelfstandig te zijn (zie hoofdstuk 1).

In dit hoofdstuk gaan we na hoe mannen en vrouwen tegen deze twee kanten van betaald werk aankijken. Vinden ze hun werk belangrijk? Willen ze daarin doorgroeien? En hoeveel gewicht legt de financiële opbrengst van betaald werk in de schaal? We vergelijken eerst de vrouwelijke en mannelijke EMOP-respondenten op deze punten (§ 3.2). Vervolgens zullen we het beeld dat uit deze kwantitatieve data naar voren komt verder inkleuren aan de hand van de verhalen van de geïnterviewde stellen; eerst de anderhalfverdieners in paragraaf 3.3 en vervolgens de tweeverdieners (§ 3.3).

3.2 Vrouwen en mannen van 25-49 jaar uit EMOP

Vrouwen hechten minder aan carrière maken en inkomen

Werken maakt een belangrijk deel uit van het leven van volwassenen en wordt door velen als een maatschappelijke plicht gezien. Maar het staat minder centraal in het leven van Nederlanders dan in dat van andere EU-burgers (Arends en Moonen 2015; Stam et al. 2014). En bij vrouwen nog minder dan bij mannen. Ook hechten we relatief veel waarde aan de intrinsieke aspecten van werk (Vrooman et al. 2018). Werk moet dus behalve geld opleveren ook leuk of interessant zijn. Dat zien we ook bij de vrouwen en mannen die hebben meegedaan aan de EMOP-enquête. Tabel 3.1 geeft weer hoe zij hebben geantwoord op een aantal stellingen over het belang van betaald werk. Deze zijn voorgelegd aan alle vrouwelijke en mannelijke respondenten, ook dus de niet-werkenden onder hen.

Tabel 3.1

Stellingen over het belang van werk, inkomen en economische zelfstandigheid, aandeel (helemaal) mee eens, vrouwen en mannen van 25-49 jaar, 2014 en 2016 (in procenten)^a

	vrouwen	mannen
inhoud werk		
ik heb veel plezier in mijn werk	74	72
betaalde arbeid is belangrijk voor mijn zelfontplooiing	71	66
betaalde arbeid is belangrijk vanwege de contacten met anderen	72	66
betaalde arbeid is belangrijk omdat je zo een steentje bijdraagt aan de maatschappij	59	62
betaalde arbeid is belangrijk omdat het je maatschappelijk aanzien geeft	35	41
carrière maken		
ik wil in mijn werk veel bereiken	41	48
ik wil in mijn werk doorgroeien naar een hogere functie	32	49
ik wil in mijn werk doorgroeien naar een hoger salaris	51	65
ik zou graag een toppositie willen bekleden	10	21
inkomen		
ik vind het belangrijk te zorgen dat mijn gezin het financieel goed heeft ^b	83	90
ik vind het belangrijk een goed inkomen te hebben	68	76
ik moet wel werken, mijn inkomen kan niet gemist worden	58	74
ik vind het belangrijk om zelf zoveel te verdienen dat ik in mijn eigen levensonderhoud (en dat van mijn eventuele kinderen) kan voorzien	63	80
arbeidsduur		
ik werk liever niet voltijds zodat ik tijd over hou voor de zorg voor mijn kinderen ^b	78	41

a Significante verschillen ($p < 0,05$) zijn vetgedrukt.

b Uitgezonderd mensen die kozen voor de optie 'n.v.t., ik heb geen gezin'.

Bron: SCP (EMOP'14/'16)

De meeste vrouwen en mannen in het EMOP-onderzoek zeggen veel plezier te hebben in hun werk en dit belangrijk te vinden vanwege de zelfontplooiing en de contacten met collega's. Ook waarderen veel mensen betaald werk omdat het hun een gevoel geeft nuttig te zijn voor de maatschappij. Veel minder mensen vinden betaald werk belangrijk vanwege de status. Op deze stellingen, die allemaal over de niet-materiële betekenis van werk gaan, scoren vrouwen en mannen grotendeels gelijk. Vrouwen leggen alleen iets meer nadruk op de sociale contacten, en mannen op status.

Dat strookt met de bevindingen uit EMOP dat meer mannen dan vrouwen aangeven veel te willen bereiken in hun werk en te willen doorgroeien naar een hogere functie en/of een hoger salaris. Een op de vijf mannen zegt een toppositie te ambiëren; dat is het dubbele van het aandeel vrouwen. Het lijkt voor de hand liggend om deze verschillen in ambitie te zien als de oorzaak van de geringere doorstroming van vrouwen naar hogere functies.

Er zijn echter aanwijzingen dat deze geringere ambities van vrouwen ook het gevolg kunnen zijn van gebrek aan ondersteuning en mogelijkheden om carrière te maken (Ellemers et al. 2012). Ook kan meespelen dat bij vrouwen met een gezin de bereidheid om voltijds te werken gering is. Dat dat niet bevorderlijk is voor hun loopbaanperspectieven zullen veel vrouwen zich realiseren, en mogelijk hebben zij hun ambities daaraan aangepast. Ook het inkomen is voor vrouwen belangrijk. Veel vrouwen hechten eraan een 'goed inkomen' te hebben en voelen zich medeverantwoordelijk om ervoor te zorgen dat hun 'gezin het financieel goed heeft'. Op deze twee stellingen scoren ze iets lager dan de mannen. Groter zijn de verschillen wat betreft de gevoelde financiële noodzaak om te werken. Drie op de vier mannen in het EMOP-onderzoek heeft het gevoel te moeten werken omdat hun inkomen niet kan worden gemist. De vrouwen voelen die druk beduidend minder vaak. Het meest verschillen vrouwen en mannen op de stelling over het verdienen van eigen kosten van levensonderhoud, die beoogt de behoefte aan economische zelfstandigheid te meten. Vier op de vijf mannen van 25-49 jaar wil zelf genoeg verdienen voor de kosten van het levensonderhoud van zichzelf en eventuele kinderen, tegenover 63% van de vrouwen.

Samenwonende vrouwen vinden inkomen minder belangrijk

De hiervoor genoemde stellingen kunnen worden gecomprimeerd tot drie dimensies of schalen: inhoud van het werk, carrière maken en inkomen.¹ In tabel 3.1 zijn de bijbehorende stellingen geordend onder deze drie kopjes. Respondenten die hoog scoren op een van de stellingen in een schaal, doen dat ook relatief vaak op de andere stellingen in dezelfde schaal.

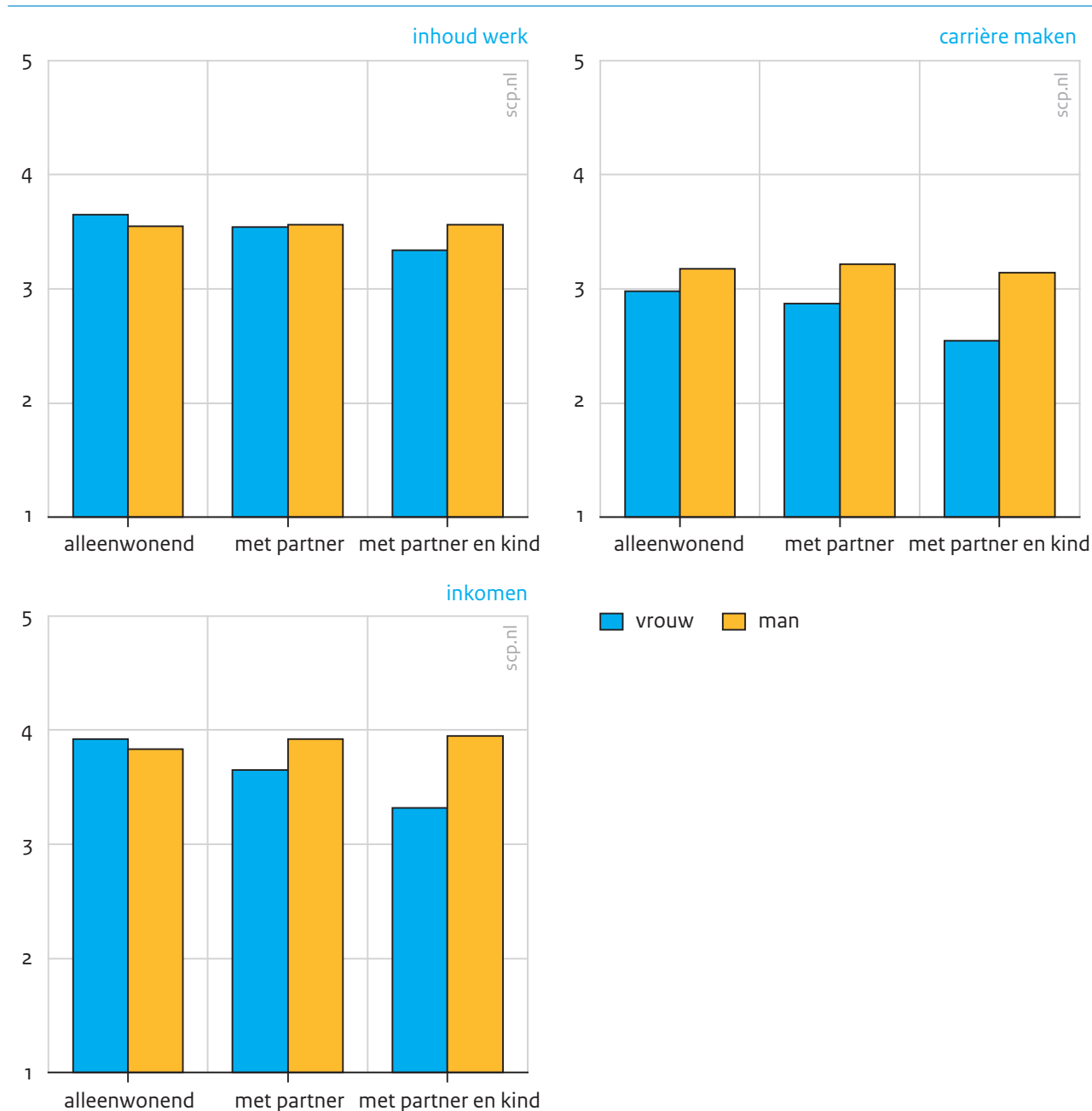
Wie zijn de vrouwen die veel belang hechten aan een eigen inkomen? We kijken eerst naar het verband met de leefsituatie en nemen daarbij ter vergelijking ook de antwoorden op de andere twee schalen mee. In figuur 3.1 zien we, in de meest linkse grafiek, de gemiddelde score van vrouwen en mannen over de intrinsieke waarde van betaald werk (de inhoud van het werk dus). Bij de mannen (blauwe balk) zien we drie even hoge balken: mannen die samenwonen en kinderen hebben, vinden hun werk inhoudelijk even leuk/belangrijk als alleenwonende mannen zonder kinderen. Bij vrouwen (rode balk) zien we dat moeders iets lager scoren dan alleenwonende vrouwen, en ook lager dan vaders. In de middelste grafiek blijkt dat ook de ambities van mannen om hoger op te komen in hun werk niet samenhangen met hun leefsituatie. En ook hier is dat bij vrouwen wel het geval. De ambities van moeders staan op een lager pitje dan die van vrouwen zonder kinderen, en dan die van vaders. En ten slotte, in de grafiek rechts, zien we de scores op de dimensie 'inkomen'. Alleenwonende vrouwen hechten iets meer belang aan hun inkomen dan alleenwonende mannen, maar bij de samenwonenden zonder kinderen is dat precies andersom, en bij de samenwonenden met kind is het verschil nog groter. Op zich is dat niet vreemd: de vrouwen hebben dan immers een partner op wie ze in geval van financiële nood zouden kunnen terugvallen. Maar deze verlichting van de kostwinnersdruk zien we alleen bij de vrouwen. Samenwonende mannen zonder kinderen vinden hun inkomen even belangrijk als alleenwonende mannen. Vaders hechten nog wat meer belang aan hun sala-

ris. De verlichting van de kostwinnersdruk bij het gaan samenwonen zien we dus alleen bij vrouwen, en is nog sterker als ze kinderen hebben.

Figuur 3.1

Belang dat wordt gehecht aan inhoud werk, carrière maken en inkomen, gemiddeld antwoord op de respectievelijke schalen^a, naar leefsituatie, vrouwen (blauw) en mannen (geel) van 25-49 jaar, 2014 en 2016

^a Het gemiddelde antwoord op de stellingen is berekend. Als op één stelling geen antwoord is gegeven, is het gemiddelde genomen van de andere stellingen. Als op meer stellingen het antwoord ontbreekt, is deze respondent niet in de analyse meegenomen. De stellingen die alleen door mensen met een gezin zijn beantwoord, zijn niet meegenomen.

Bron: SCP (EMOP'14/'16)

Ook in een lineaire regressieanalyse, waarin we naast het wel/niet samenwonen met een partner en de aanwezigheid van jonge (0-11 jaar) of oudere (≥ 12 jaar) kinderen ook het opleidingsniveau en de gezondheid van de vrouw hebben meegenomen (zie tabel 3.2), zien we een verband tussen het belang dat vrouwen hechten aan inkomen en het al dan niet samenwonen met een partner. Het al dan niet hebben van kinderen is daarentegen geen significante voorspeller van dit belang. In minder sterke mate blijkt dat ook te gelden voor de inhoudelijke betekenis van betaald werk en voor carrièreambities. Vrouwen die met een partner samenwonen, hechten daar wat minder belang aan. Of er kinderen in het huishouden zijn, heeft volgens het model geen effect, behalve voor de ambitie om door te groeien naar hogere functie: moeders zien dat minder zitten. Vrouwen die samenwonen met een partner hechten dus aan alle drie de onderscheiden dimensies van betaald werk minder belang dan vrouwen die niet samenwonen met een partner, vooral de dimensie ‘inkomen’. Bij vrouwen is er bovendien samenhang tussen hun score op de drie schalen en hun opleidingsniveau: hoogopgeleide vrouwen vinden hun werk zowel inhoudelijk als financieel belangrijker dan vrouwen met een lagere opleiding, en zijn ook meer gericht op carrière maken. En ten slotte legt de leeftijd van de vrouw enig gewicht in de schaal, vooral wat betreft hun ambities. Dat laatste lijkt logisch verklaarbaar: respondenten aan het begin van hun werkzame leven zullen waarschijnlijk vaker het gevoel hebben nog niet op hun niveau te functioneren en zullen dus vaker aangeven dat carrièreontwikkeling wenselijk is.

Eenzelfde regressieanalyse bij mannen om hun scores op de drie schalen te verklaren, levert interessant genoeg geen significante verbanden op. Of mannen nu wel of niet samenwonen, wel of geen kinderen hebben, en hoog of lager zijn opgeleid, hangt niet significant samen met de scores op de respectievelijke schalen. Alleen blijken mannen van 40-49 jaar, vergeleken met de jongere mannen, het wat minder belangrijk te vinden (of misschien minder realistisch) om door te groeien naar een hogere functie. Dit suggereert dat bij samenwonenden de vrouw betaald werk – en vooral de hoogte van haar inkomen – minder belangrijk vindt dan haar partner. Zien we dat terug bij de stellen die we hebben geïnterviewd? Net als in hoofdstuk 2 wordt eerst gekeken naar de anderhalfverdieners (§ 3.3). Daarna kijken we in paragraaf 3.4 hoe dit bij de tweeverdieners zit.

Tabel 3.2

Belang dat wordt gehecht aan inhoud werk, carrière maken en inkomen, naar opleidingsniveau, leeftijd en leefsituatie, vrouwen van 25-49 jaar, 2014 en 2016 (in beta's)

	inhoud betaald werk	carrière maken	inkomen
leeftijd			
25-29 jaar (= referentie)	.	.	.
30-39 jaar		-0,42**	
40-49 jaar		-0,45**	

Tabel 3.2
(Vervolg)

	inhoud betaald werk	carrière maken	inkomen
opleidingsniveau			
laag (= referentie)	.	.	.
middelbaar			
hoog	0,41**	0,48**	0,32**
leefsituatie			
partner (1 = ja)	-0,15*	-0,18**	-0,43**
kind			
geen kind (= referentie)	.	.	.
kind 0-11 jaar		-0,14*	
kind ≥ 12 jaar			
R ²	0,06***	0,10***	0,12***

* = significant ($p < 0,05$); ** = significant ($p < 0,01$)

Bron: SCP (EMOP'14/'16)

3.3 Anderhalfverdieners

In de interviews met samenwonende mannen en vrouwen is, na wat inleidende vragen over hun baan, als eerste gevraagd wat dit werk voor hen betekent. Anders dan de hiervoor besproken stellingen die over het belang van werk op zich gingen (§ 3.2), vertellen de geïnterviewden vooral over hun huidige baan. Drie van de vrouwen zijn bijzonder enthousiast over hun werk; het geeft hun veel voldoening en energie. De andere vrouwen lijken wat minder gegrepen door de inhoud van hun werk, maar waarderen het wel heel erg dat ze werk hebben. Ze noemen vooral de contacten met collega's en dat het belangrijk is om niet 'alleen maar thuis' te zijn, 'want als je altijd maar alleen thuis bent met de kinderen, dan is je wereldje ook wel heel erg klein' (vrouw/laag). Een paar van hen zouden liever niet werken als het financieel niet nodig was: 'je werkt voor je geld' (vrouw/laag), vinden ze. Ook zij vinden het belangrijk dat hun leven meer is dan alleen maar kinderen en huishouden, maar dat kan ook via bijvoorbeeld vrijwilligerswerk, vinden ze.

Daarmee lijken de vrouwen iets positiever over hun werk dan hun partners. Slechts een van de mannen beschrijft zijn werk als een 'hobby die ook nog eens heel goed betaalt' (man/hoog). Een ander heeft het naar zijn zin op zijn werk vanwege het contact met collega's en het gevoel dat hij 'iets goeds kan doen' (man/hoog). Maar de meesten zijn neutraal of zelfs negatief over hun (huidige) baan. Ze vinden het 'niet erg' om te werken (man/middel), hebben er 'geen hekel' aan (man/middel), noemen het 'niet echt mijn hobby' (man/laag) en sommigen spreken zelfs van een 'noodzakelijk kwaad' (man/laag). Voor sommigen is het plezier in hun werk geleidelijk minder geworden, bijvoorbeeld vanwege te veel vergaderen, zeurende klanten (man/hoog) of omdat ze het werk al zo lang doen en het 'een sleur' is geworden (man/middel). Enkele mannen gaan de laatste tijd met behoorlijke tegenzin naar

het werk. 'Ik heb het vroeger heel leuk gevonden', zegt de een, maar sinds een jaar of vier is de sfeer in het bedrijf verslechterd, ten koste van zijn werkplezier (man/laag). Ook een ander heeft altijd met veel enthousiasme gewerkt, maar gaat nu met 'iets meer lood in zijn schoenen' naar zijn werk: 'De uitdaging is er niet meer, ik ben een beetje uitgekeken op mijn werk. Nog zes jaar bij deze werkgever, daar zou ik doodongelukkig van worden' (man/hog). Beiden zijn al een tijdje en tot nu toe zonder succes op zoek naar leuker werk.

Beter dan alleen thuis zitten

Vrouwen blijken dus wat enthousiaster over hun werk dan mannen. Mogelijk hangt dat samen met het vergelijkingspunt van de meeste vrouwen: voltijds huisvrouw/moeder zijn. Vrijwel alle vrouwen beginnen, gevraagd naar het belang van hun werk, vrijwel meteen hierover. Ze zeggen dat ze dit een veel te 'klein wereldje' vinden, ze zouden 'tegen de muren op vliegen' en ze willen over meer kunnen praten dan over 'luiers en snotneuzen'.

Mijn werk betekent best veel voor mij. Het is een plek waar ik echt mezelf kan zijn. Daar hoef ik gewoon niet aan kinderen te denken, ben ik gewoon puur Marja op dat moment. Ik heb steeds meer verantwoordelijkheid gekregen de laatste tijd, dus ik ben ook wel een soort wat omhooggeklommen. En ja, dat vind ik heel leuk, dan voel ik mezelf ook weer een beetje... ja, wat meer extra's. (vrouw/middel)

Ook twee vrouwen die bij de geboorte van hun eerste kind vol overtuiging waren gestopt met werken, zijn snel daarna weer begonnen, omdat ze het leven thuis met een kind toch wel erg beperkt vonden. Slechts één vrouw kijkt met enige verbazing naar collega's die 'liever op het werk zitten, het lekker vinden om het gezin even achter zich te laten' (vrouw/middel).

Van de mannen vergelijkt er maar een zijn werkend bestaan met de hypothetische situatie dat hij geen werk zou hebben. Dat wil zeggen: voor zichzelf. Alle mannen geven aan dat ze het voor hun vrouw heel belangrijk vinden dat ze iets buitenshuis heeft, iets 'voor haarzelf'. Deze vergelijking met het voltijds huisvrouwschap – een alternatief dat voor de meesten van hen zijn glans verloren heeft – maakt misschien dat vrouwen zich, meer dan mannen, bewust zijn van de meerwaarde van betaald werk in hun leven. In het verlengde hiervan noemen vrijwel alle vrouwen de sociale contacten als iets wat hun werk waardevol maakt. Ook dit wordt door de mannen zelden genoemd.

Doen wat je leuk vindt

De vrouwen, en hun partners, vinden het dus belangrijk dat ook de vrouw betaald werk heeft. En dan denken ze vooral aan de intrinsieke waarde van het werk.

Wij vinden het allebei heel belangrijk dat je het naar je zin hebt op je werk. Vooral als je 40 uur werkt, want je bent dus meer op je werk dan dat je thuis bent. En je neemt natuurlijk je buien mee naar huis, wat natuurlijk ook niet altijd even leuk is. Maar ja, je kunt niet alles ten koste van je werk opzijzetten, want je hebt toch ook je financiële dingen die gedaan moeten worden, er moet toch een bepaald salaris binnenkomen. Dus dat is wel eens lastig. Dus op hem ligt daar natuurlijk best wel veel druk als kostwinner. (vrouw/hog)

De vrouw die hier aan het woord is, begint algemeen. Ze vindt het belangrijk dat je met plezier werkt, zeker als je dat voltijds doet, zoals haar man. Maar meteen daarna zwakt ze dat af: voor hem als kostwinner is de ruimte om de inhoud van het werk prioriteit te geven 'natuurlijk' veel minder. Dat zien we ook bij de andere anderhalfverdieners. De vrouwen hebben veel meer ruimte gekregen en genomen om hun werk aan te passen aan hun wensen. Ten eerste werken ze allemaal in deeltijd. Een niet erg inspirerende baan neemt daarmee minder tijd in beslag dan bij de mannen. Ten tweede is bij een paar vrouwen overduidelijk dat ze zich bij de keuzes rondom werk hebben laten leiden door de inhoud, met het inkomen als sluitpost. Ze beschrijven hun werk vooral als een leuke en zinvolle tijdsbesteding naast hun gezin. Een van hen ziet het als haar 'missie', waar ze 'tussenbeide ook nog wat aan verdient'. Als ze zakelijker zou zijn, zou ze meer kunnen verdienen, maar daar gaat het haar niet om, ze wil er alleen 'geen geld op toelagen'. Ze is er trots op dat haar bedrijf steeds beter ging lopen en ze er uiteindelijk 'toch wel zo'n 700 à 800 euro per maand' mee verdiende. Maar toen haar omzet dramatisch terugliep doordat ze veel tijd kwijt was aan de voorbereidingen van haar bruiloft, was dat ook geen punt: 'ja, ik kan niet alles tegelijk' (vrouw/laag). Een ander liet zich omscholen naar een beroep dat ze 'ontzettend leuk' vindt, maar dat veel minder betaald dan haar vorige werk (van hbo-niveau ging ze naar mbo). Daar heeft ze 'op zich helemaal geen moeite mee'. Haar werk biedt haar 'op de eerste plaats een stuk voldoening'. Dat ze er ook nog wat mee verdient, vindt ze 'wel meegenomen', en dat ze zo ook een 'steentje kan bijdragen' aan de huishoudpot is 'wel prettig' (vrouw/hoog).

Voor de mannen blijkt het veel lastiger om de inhoud van het werk prioriteit te geven, zeker als hun partner dat wel heeft gedaan, ten koste van haar inkomen. Dat merken de twee mannen op die met tegenzin naar hun werk gaan. Een van hen vindt dat je een andere baan moet zoeken als je 'elke dag met de dood in je lichaam naar je werk gaat puur en alleen voor het geld' (man/laag). Maar dat blijkt gemakkelijker gezegd dan gedaan, en vooralsnog is dat niet gelukt. Ook de andere man is er na een halfjaar zoeken achter dat het een 'mission impossible' is om leuker werk te vinden en/of een dag minder te gaan werken zonder pijnlijk inkomensverlies. Tegen zijn partner heeft hij altijd gezegd: 'Joh, je moet je hart volgen, je moet doen wat je leuk vindt. Dan eten we maar een boterham minder.' Dat probeert hij nu ook 'op zichzelf toe te passen', maar de ruimte die hij zijn vrouw heeft gegeven, blijkt voor hem, als kostwinner, veel beperkter. Hij kan zich geen 'emotionele beslissing' veroorloven, want 'er moet wel een zeker bedrag binnenkomen' (man/hoog). Jarenlang heeft hij veel geïnvesteerd in zijn carrière, met een uitstekend salaris als gevolg, waarop veel keuzes (leefstijl, hypotheek, zijn vrouw die minder is gaan verdienen) zijn gebaseerd. Het verschil in verdien capaciteit is inmiddels zo groot dat zijn vrouw drie dagen meer zou moeten gaan werken om het inkomensverlies te compenseren als hij een dag minder zou gaan werken. Ook bij de andere stellen zou een herverdeling van het betaalde werk niet mogelijk zijn zonder koopkrachtverlies. Al dan niet door een geringere investering in hun loopbaan ligt het uurloon van de vrouwen namelijk flink onder dat van hun partner.

Hoofdprijs winnen: leuker werk, dagje minder of helemaal stoppen

De meeste vrouwen en mannen noemen ook (uit zichzelf) het inkomen als een belangrijke reden waarom ze werken, of voor sommigen de enige reden. Hoe belangrijk dat is, blijkt ook uit hun antwoorden op de vraag wat ze zouden doen als hun salaris niet nodig was geweest. Als ze de hoofdprijs in de Staatsloterij zouden hebben gewonnen, dan zouden alle mannen iets veranderen in hun werk, of dat serieus overwegen. Sommigen zouden op zoek gaan naar leuker werk, anderen zouden een dag minder gaan werken of dat overwegen. En een paar zouden helemaal stoppen met werken.

De vrouwen die hun inkomen beschrijven als bijzaak van hun leuke baan, denken dat het winnen van de loterij weinig gevolgen zou hebben voor hun werk. Maar de anderen zouden, net als de mannen, ook niet blijven werken zoals ze dat nu doen. Bijvoorbeeld deze herintreedster, die volgens eigen zeggen niet vanwege het geld weer is begonnen, maar 'omdat ik echt iets voor mijzelf nodig had'. Toch zou ze liever iets anders doen:

Ik heb wel gezegd: mochten we echt heel veel geld winnen, dan zou ik het leuk vinden om een beetje vrijwilligerswerk te doen, bijvoorbeeld bij bejaardentehuizen of een voedselbank.

Gewoon wat meer inhoud in je leven, dat je echt ook wat voor een ander hebt gedaan.

(vrouw/middel)

In haar huidige werk vindt ze dat inhoudelijke aspect niet, dat is 'gewoon mijn baan'. Andere vrouwen zouden wel blijven werken, maar leuker werk zoeken, of misschien stoppen. Wel vinden ze het belangrijk om 'iets' te blijven doen, want je 'moet onder de mensen blijven' (vrouw/laag). Maar dat kan volgens hen ook door vrijwilligerswerk te doen: inhoudelijk leuker, maatschappelijk nuttiger en tevens vrijblijvender dan hun huidige baan.

3.4 Tweeverdieners

Werk betekent heel veel voor mij

De meeste tweeverdieners gaan met veel plezier naar hun werk. Voor sommigen betekent dit 'dat ze er wat van maken' en 'leuke collega's' hebben. Anderen zijn ronduit enthousiast, halen veel voldoening en energie uit hun werk, voelen zich er maatschappelijk nuttig en gewaardeerd en beschrijven het als een plek waar ze zich verder kunnen ontplooiën of carrière kunnen maken. Ook hier zijn de vrouwen vaak positiever dan de mannen. Op één vrouw na, die nog niet het werk heeft gevonden dat echt bij haar past, vinden ze veel voldoening in hun huidige baan. Ze beschrijven hoe hun werk hun 'heel veel energie en motivatie geeft' (vrouw/hog), hoe 'heerlijk' ze het vinden om te werken, om 'na te blijven denken, geprikkeld te worden' (vrouw/laag) en hoe het werk hun 'energie en eigenwaarde' geeft (vrouw/hog). Net als bij de anderhalfverdieners gebruiken ook veel vrouwelijke tweeverdieners het huisvrouwenbestaan als referentiepunt. Ze benadrukken dat ze aan het einde van hun zwangerschapsverlof blij waren dat ze weer aan het werk konden, hoe fijn het is dat ze nog iets anders kunnen doen dan 'alleen maar moederen' (vrouw/hog). Dit laat zien dat het ook voor deze vrouwelijke tweeverdieners niet zo vanzelfsprekend is dat ze werken als voor de mannen. Slechts een van de mannen (de enige man die minder dan

vier dagen in de week werkt) beschrijft zijn baan als 'afleiding, onder de mensen zijn, een andere omgeving waar je in zit'. Het huishouden en de zorg voor de kinderen beschrijft hij als 'een kleine wereld' (man/middel). Ook de 'eigenwaarde' of 'identiteit' die een deel van de vrouwen naar voren brengt, wordt door de mannen niet genoemd.

Al met al zijn de vrouwelijke tweeverdieners beduidend positiever over hun werk dan de meeste vrouwelijke anderhalfverdieners, die hun werk vooral waardeerden omdat het goed is om 'eruit' te zijn en vanwege de sociale contacten. Mogelijk speelt hierin mee dat de tweeverdieners gemiddeld hoger opgeleid zijn, waardoor de kans op een uitdagende baan en ontwikkeling daarin groter is. Dit plezier in het werk kan een belangrijke motivatie zijn om veel uren te blijven werken. Zo zegt een vrouw dat als ze minder leuk werk had gehad, ze waarschijnlijk net als vriendinnen in deeltijd was gaan werken of helemaal was gestopt (vrouw/hog). Ook vinden de meesten dat als ze minder zouden gaan werken dit ten koste zou gaan van de inhoud van hun werk, ze minder betrokken zouden zijn, er meer langs hen heen zou gaan en dit de kans op uitdagende nieuwe klussen of functies zou verminderen. Ook dit is een stimulans om vier of vijf dagen per week te blijven werken. Een van de vrouwen heeft bijvoorbeeld na een reorganisatie een paar maanden zonder werk gezeten, maar is nu weer aan de slag, 'gelukkig weer fulltime', omdat ze het 'gewoon fijn' vindt om te werken. En ook omdat er als je parttime werkt volgens haar woorden veel langs je heen gaat, omdat je er dan vaak niet bent: 'Om echt een leuke baan neer te zetten, vind ik gewoon fulltime het meest prettig' (vrouw/middel). Enkele vrouwen zijn van plan om, als hun jongste eenmaal naar school gaat, weer vijf dagen te gaan werken: 'Omdat ik mijn werk leuk vind, omdat ik me niet zo hier in mijn eentje thuis zie zitten, niks doend' (vrouw/hog). Bij een ander speelt mee dat ze daarmee haar kansen op promotie hoopt te vergroten (vrouw/hog).

De helft van de vrouwelijke tweeverdieners is duidelijk positiever over hun werk dan hun partner. Sommige mannen vertellen, net als hun vrouw, bijzonder gedreven over hun baan, hebben het over de uitdaging, de energie, het gevoel te worden gewaardeerd. Maar de andere helft komt niet veel verder dan dat ze hun werk waarderen om de structuur die het biedt en de sociale contacten. Dit zijn vooral mannen met een middelbaar of lager opleidingsniveau. Twee van hen gebruiken de term 'noodzakelijk kwaad' om hun baan te beschrijven. Twee mannen hebben minder plezier in hun werk sinds ze kinderen hebben. De een vindt het combineren van zijn vierdaagse werkweek met de zorg voor de kinderen zwaar, en houdt minder energie en tijd voor zijn werk. Daardoor heeft hij het gevoel stil te staan en dat maakt het werk minder leuk (man/hog). De ander werkt vanwege zorgtaken nog maar twee dagen per week en merkt dat sindsdien de leuke klussen aan hem voorbijgaan (man/middel). Wel is het zo dat ook de mannen die minder plezier hebben in hun werk, op een na, net als hun partners (vrijwel) voltijds werken.

Leuk werk is belangrijker dan meer inkomen

Slechts een paar vrouwen en mannen noemen, gevraagd naar het belang van hun werk, uit zichzelf het inkomen. Ook na doorvragen bleek het niet eenvoudig om het belang daarvan boven water te krijgen. Soms bleek dit te vanzelfsprekend om te benoemen, maar ook

speelt mee dat ze willen benadrukken dat de inhoud van het werk voor hen op de eerste plaats komt en niet het geld. Vooral de hoogopgeleide vrouwen en mannen benadrukken dat ze niet puur voor het geld werken. Leuker werk of meer tijd is volgens hen belangrijker dan meer geld. 'Anders denk ik niet dat ik het zou redden' (vrouw/hoog). Ter ondersteuning van die uitspraak brengt een aantal van hen naar voren dat ze elders meer hadden kunnen verdienen, maar daarvan hebben afgezien omdat het werk daar minder leuk of uitdagend was. Anderen doen luchtig over het inkomen, maar realiseren zich tegelijkertijd dat ze niet in de positie zijn om leuke banen die minder verdienen te accepteren. Gevraagd naar het belang van het (niet genoemde) inkomen zegt een van de mannen:

Dat geeft misschien ook wel stiekem aan hoe ik daarover denk. Ja goed, je hebt natuurlijk wel inkomen nodig, maar dat is voor mij niet de drijfveer. Ik ben niet enorm carrièreminded, dat ik denk: ik kan daar sowieso veel verdienen. (man/hoog)

Een ander noemt zijn inkomen 'wel handig' om te hebben, want 'het bepaalt wel hoe je kunt leven' (man/hoog), waarna een lange lijst volgt van wensen (mooi huis, verre reizen, dure hobby) die goed te bekostigen zijn met zijn huidige inkomen (en dat van zijn vrouw). Sommigen hebben leuke banen laten lopen vanwege het salaris: 'Ik wil kijken naar wat ik leuk vind, maar ja, ik moet wel...' (vrouw/hoog). Zij zoeken de balans tussen leuk werk en een goed inkomen, en vooral de vrouwen vinden dat dat goed gelukt is. Als ze de hoofdprijs in de Staatsloterij zouden winnen, zou een deel van deze vrouwen wel minder willen werken, en een paar zouden misschien de gok wagen om voor zichzelf te beginnen. Maar dat ze blijven werken, staat voor hen vast. Een deel van hun partners is daar minder van overtuigd: als zij een grote som geld in de schoot geworpen zouden krijgen, zouden ze direct ontslag nemen.

Inkomen als erkenning

Sommige vrouwen en mannen zien hun inkomen als een indicatie van hoe goed ze het doen op de arbeidsmarkt. Eén vrouw solliciteert niet op functies die minder betalen en onderhandelt over salarisverhoging, want:

[...] ik heb me in inmiddels wel bewezen. Dus dan vind ik ook wel dat ik op een gegeven moment stappen moet maken in salaris. En dat heeft dan niet eens zozeer te maken met de hoeveelheid geld die erbij komt, maar veel meer met erkenning. (vrouw/hoog)

Ook een ander is trots op haar flinke inkomen, waaruit blijkt dat ze het ver geschopt heeft. Wat meespeelt is dat haar vader graag had gezien dat ze zich verder zou specialiseren, wat ze niet gedaan heeft. Ook heeft ze veel hoogopgeleide vrienden, met allemaal een baan op hoog niveau: 'Ik merk dat ik het dan ook wel belangrijk vind om dat ook te hebben' (vrouw/hoog). Een andere vrouw, die is overgestapt naar een veel minder goedbetaalde sector, heeft er last van dat haar nu veel bescheidener salaris door vriendinnen uit haar vorige sector wordt geïnterpreteerd als gebrek aan succes. Voor haar is dit een belangrijke reden om in haar nieuwe sector te streven naar een topfunctie, want 'daarmee kan ik dat compenseren'. Tegelijkertijd vindt ze dat stom van zichzelf: 'Ik ben net een man, hè', zegt ze geërgerd

(vrouw/hog). Gevoeligheid voor de status van een hoog inkomen ziet ze kennelijk als 'niet vrouwelijk'. Ook denkt ze dat als ze een ambitieuzere en succesvollere man had gehad, ze zelf minder druk zou voelen om carrière te maken en daar had ze goed mee kunnen leven. Andersom werkt dat niet zo, denkt ze:

Ja, het verschil is dan dat ik dan toch mijn status had kunnen ontlenen aan het feit dat ik getrouwd was met een succesvolle man. En dat is andersom natuurlijk niet zo, mannen hebben niet het gevoel dat ze status kunnen ontlenen aan het feit dat hun vrouw zo goed geslaagd is. (vrouw/hog)

Ook bemerken enkele vrouwen dat hun omgeving niet zo goed raad weet met hun hoge inkomen en functie. Een van hen heeft er op haar werk geen enkele moeite mee om zich te profileren en uit te komen voor haar succes en ambities. Maar privé vindt ze dat, als vrouw, wat minder gepast: 'Dan vinden ze je snel een patser of zo.' Ze denkt dat dat anders zou zijn geweest als ze een man was geweest: 'Ik ben manager van managers. Als ik dat alleen al zeg, dan reageren mensen van: "Oké, jeetje..." Als mijn partner dat zou zeggen, dan is het gewoon van: "O ja? Leuk!"' (vrouw/hog). De meeste mensen in hun omgeving gaan ervan uit dat haar partner de hoofdkostwinner is en dat de dure leaseauto voor de deur van hem is. Ze laten hen graag in die waan en op feestjes praat ze 'gewoon' met de andere vrouwen over de kinderen en luiers, terwijl de mannen het hebben over voetbal en hun werk.

3.5 Conclusies

In dit hoofdstuk hebben we gekeken hoe belangrijk vrouwen en mannen betaald werk vinden. We hebben een onderscheid gemaakt tussen drie aspecten van dat werk: inhoud, carrière maken en inkomen. Bij de vrouwen die aan het onderzoek Emancipatie-opinies hebben meegedaan, blijkt dat het belang van werk samenhangt met hun opleidingsniveau en het al dan niet hebben van een partner. De hoogopgeleide vrouwen onder hen hechten veel meer belang aan betaald werk dan lager opgeleide vrouwen. Vrouwen die samenwonen vinden betaald werk, en dan vooral het bijbehorende inkomen, minder belangrijk dan vrouwen die alleen wonen, en ook minder dan mannen die samenwonen (ook als ze (nog) geen kinderen hebben). Bij mannen maakt zowel opleidingsniveau als samenwonen niet uit voor hun houding ten opzichte van werk en inkomen. Dat zou een verklaring kunnen zijn waarom de man meestal voltijds blijft werken en de vrouw in deeltijd (of soms helemaal niet) als er kinderen komen. Maar het is andersom ook mogelijk dat de lagere waardering voor betaald werk van vrouwen niet zozeer de oorzaak als wel het gevolg is van de bescheiden arbeidsduur van vrouwen. Werken in deeltijd kan namelijk ten koste gaan van de inhoud van het werk en de carrièreperspectieven, en zeker van het inkomen (Romàn 2006). Onbewust zou dit vrouwen ertoe kunnen aanzetten om dat belang te relativeren.

Opmerkelijk is dat we dit verschil in de waardering bij de geïnterviewde stellen (allemaal met kinderen) niet terugvinden. Daar zagen we juist vrij veel stellen waarbij de vrouw enthousiaster was over haar werk dan haar partner. Mogelijk komt dit doordat het bij de

interviews – anders dan bij de stellingen uit EMOP – niet zozeer gaat over werk op zich, maar over hun *huidige* werk.² Dat sommigen met weinig plezier naar hun werk gaan, betekent niet dat ze betaald werk dus niet belangrijk vinden, en vice versa. Een tweede verklaring waarom vrouwen wat enthousiaster lijken over hun werk, is de vergelijking die ze maken met het alternatief: voltijds huisvrouwenschap. Dat vinden ze een veel te beperkt wereldje en daarom zijn ze blij dat ze een baan hebben. Verder zagen we dat sommige vrouwen bij keuzes ten aanzien van werk vooral zijn afgegaan op wat ze leuk vinden om te doen, met het inkomen als sluitpost. Dat kan uiteraard alleen als ze een partner hebben die voor het hoofdkomen zorgt en haar op financieel gebied de ruimte laat. Voor mannen die hun werk niet (meer) zo leuk vinden, is de ruimte om leuker (maar slechter betaald) werk te zoeken veel minder groot, zoals een paar van hen bemerkten. Omdat het gezin steeds afhankelijker van hun inkomen is geworden, kunnen ze zich geen ‘emotionele stappen’ veroorloven, zoals een van hen het verwoordde. Ook deze ‘kostwinnersval’ betekent voor sommige mannen met een traditionele taakverdeling dat ze vastzitten aan werk waar ze niet (meer) zo gelukkig mee zijn. Dat betekent niet dat ze betaald werk op zich niet belangrijk vinden.

Daarmee zijn we aangekomen bij het belang van inkomen. De meerderheid van de EMOP-respondenten geeft aan dat ze wel moeten werken, omdat hun inkomen niet kan worden gemist (vrouwen net iets minder vaak dan mannen). En dat geldt ook voor de meeste geïnterviewde vrouwen en mannen. Als ze niet zouden hoeven werken om het geld, bijvoorbeeld omdat ze de hoofdprijs in de Staatsloterij zouden winnen, zouden maar weinig vrouwen en mannen niets veranderen in hun werk. Ook al vergeten nogal wat respondenten het inkomen te melden als een belangrijk aspect van hun werk, het blijkt dus wel degelijk mede sturend bij keuzes rondom werk. In de volgende hoofdstukken zoomen we verder in op het inkomen: gaat het dan om kostwinnen (gezamenlijk belang) of om economische zelfstandigheid (individueel belang)? In hoofdstuk 4 kijken we eerst naar het gezamenlijk belang: het kostwinnen.

Noten

- 1 Deze drie dimensies komen naar voren in een (geroteerde) principale componenten analyse, met een verklaarde variantie van 60%. Dezelfde drie dimensies komen er ook uit als we een factoranalyse doen op uitsluitend de vrouwelijke respondenten, en idem dito op de mannen, met vergelijkbare verklaarde variantie. De factoranalyse is in eerste instantie gedaan op alle stellingen, met uitzondering van de twee stellingen waarin sprake is van ‘uw gezin’, omdat een deel van de respondenten geen gezin heeft. De Cronbach’s alfa van de drie stellingen zijn voor de gehele groep 0,78 voor ‘inhoud werk’, 0,81 voor ‘carrière maken’ en 0,70 voor de inkomensschaal.
- 2 De enige stelling die verwijst naar hun huidige baan in plaats van naar betaald werk in het algemeen is de stelling ‘ik heb veel plezier in mijn werk’. Bij de factoranalyse bleek deze al moeilijk te plaatsen en hij drukte de Cronbach’s alfa (maat voor interne samenhang) van de inhoud-werk-schaal. Dat is de reden waarom deze stelling daar niet is opgenomen.

4 Kostwinners en hulpkostwinners

4.1 Inleiding

Bij het aangaan van een huwelijk, en ook bij partnerregistratie, verplichten partners elkaar ‘het nodige’ te verschaffen.¹ Economische afhankelijkheid tussen partners is dus bij de wet geregeld. En voor zover het bij ‘het nodige’ om geld gaat, was lange tijd vanzelfsprekend dat dit betrekking had op de man die zijn inkomen deelt met zijn vrouw. Geleidelijk aan is dit kostwinnersmodel uit de gratie geraakt en vervangen door het anderhalfverdienersmodel. In hoofdstuk 2 hebben we gezien dat de helft van de samenwonenden het nog idealer zou vinden als de partners de taken helemaal gelijk zouden verdelen. In hoofdstuk 3 werd bovendien duidelijk dat niet alleen mannen, maar ook veel vrouwen zeggen dat hun inkomen niet kan worden gemist en dat ze daarom wel moeten werken. Betekent dit dat de kostwinnersrol niet meer alleen als een taak voor de man wordt gezien? Voelt de vrouw zich ook kostwinner en wordt ze ook door haar partner zo beschouwd? En aan welke bijdrage aan het huishoudensinkomen denken ze dan? Deze vragen staan in dit hoofdstuk centraal. We kijken eerst naar wat de respondenten van het onderzoek Emancipatieopinions daarover zeggen (§ 4.2). Daarna komen in paragraaf 4.3 de geïnterviewde anderhalfverdieners aan de orde, en tot slot de tweeverdieners in paragraaf 4.4.

4.2 Vrouwen en mannen 25-49 jaar uit EMOP

Acht op de tien vrouwelijke EMOP-respondenten die samenwonen met een partner vinden het belangrijk om ervoor te zorgen dat hun gezin het financieel goed heeft. Niet helemaal duidelijk is waar ze met dit financiële ‘zorgen voor’ precies aan denken. In theorie kan dat ook betekenen: de partner vrijstellen van onbetaald werk thuis, zodat deze zich volledig kan richten op zijn/haar carrière en meer geld kan binnenbrengen. Of het leveren van een kleine bijdrage aan het huishoudensinkomen, zodat het gezin zich wat meer luxe kan permitteren. Als we kijken naar de tweede stelling over kostwinnen in de EMOP-enquête, dan blijkt dat voor een deel van deze samenwonende vrouwen hun aandeel in het ‘financieel zorgen voor’ niet bestaat uit het verdienen van een onmisbaar deel van het gezinsinkomen. Van de vrouwen die met een partner samenleven, heeft maar de helft het gevoel dat haar inkomen niet kan worden gemist. Of ze wel of geen kinderen hebben, maakt daarbij niet uit. Of ze samenwonen met een partner maakt wel verschil: vrouwen zonder partner voelen de druk om voor inkomen te zorgen veel vaker dan vrouwen met partner. Op zich is dat logisch, want samenwonende vrouwen kunnen de kostwinnerstaak immers delen met hun partner. Voor mannen gaat deze verlichting van de kostwinnersdruk na samenwonen echter niet op. Zij zeggen juist vaker dan alleenwonende mannen dat hun inkomen niet kan worden gemist, zeker als ze kinderen hebben.

Tabel 4.1

Stellingen over het belang van inkomen voor het huishouden, naar leefsituatie, aandeel (helemaal) mee eens, samenwonende vrouwen en mannen van 25-49 jaar^a, 2014 en 2016 (in procenten)

	alleen- wonend	samen- wonend met partner	samen- wonend met partner en kind	totaal ^b	leefsituatie significant?
ik vind het belangrijk te zorgen dat mijn gezin het financieel goed heeft ^c					
vrouwen		83	83	83	n.s.
mannen		90	91	90	n.s.
verschil significant?		n.s.	**	**	
ik moet wel werken, mijn inkomen kan niet gemist worden					
vrouwen	77	48	52	58	**
mannen	67	71	80	74	**
verschil significant?	n.s.	**	**	**	

a Met uitzondering van studenten.

b Inclusief eenoudergezinnen.

c Niet voorgelegd aan alleenwonende vrouwen en mannen.

** = significant ($p < 0,01$); n.s. = niet significant

Bron: SCP (EMOP'14/'16)

Dat zien we terug in de verwachtingen die vrouwen en mannen hebben over hun eigen inkomen en dat van hun partner. Uit de EMOP-antwoorden blijkt dat de vrouwen veel lagere verwachtingen hebben van hun eigen inkomen dan van dat van hun partner. Bij de mannelijke respondenten is dat precies andersom. De meerderheid van de vrouwen vindt dat haar partner minstens de helft van het huishoudensinkomen moet verdienen en vaker nog: genoeg om indien nodig als gezin van te kunnen leven. Dat komt overeen met wat mannelijke respondenten van zichzelf verwachten. Over de bijdrage van de vrouw verschillen ze enigszins van mening; de man verwacht nog minder van zijn partner dan de vrouwelijke respondenten van zichzelf. Een op de vijf vrouwen vindt dat ze genoeg moet verdienen om indien nodig met haar partner (en eventuele kinderen) van te kunnen leven. Van de mannen verwacht maar een op de acht dat van zijn partner. De meesten gaan ervan uit dat hun partner iets verdient, en voor sommigen is ook dat niet noodzakelijk. Ook van de vrouwen is 62% tevreden als ze iets of desnoods niets verdienen.

Tabel 4.2

Verwachtingen ten aanzien van het eigen inkomen en dat van de partner, samenwonende vrouwen en mannen van 25-49 jaar, 2014 en 2016 (in procenten)

	inkomen vrouw		inkomen man	
	vrouw over eigen inkomen	man over inkomen partner	vrouw over inkomen partner	man over eigen inkomen
desnoods niets	18	21	8	6
iets, maar het hoeft niet veel te zijn	44	41	15	16
ongeveer de helft van het huishoudensinkomen	17	24	16	20
genoeg voor het hele gezin	20	14	61	58
verschil significant?		*		n.s.

* = significant ($p < 0,05$); n.s. = niet significant

Bron: SCP (EMOP'14/'16)

Hoogopgeleide vrouwen vinden vaker dan lager opgeleide vrouwen dat ze minstens evenveel moeten bijdragen als hun partner, en minder vaak dat hun man genoeg moet verdienen voor het hele gezin.² Bij mannen maakt hun opleidingsniveau niet uit voor hun mening hierover. Hoog- of laagopgeleid, ze vinden even vaak dat ze genoeg moeten verdienen voor hun gezin, en ze verwachten op financieel gebied even weinig van hun partner. Ook of er kinderen zijn, maakt voor hen niet uit, net als bij de vrouwen trouwens. Alleen vrouwen die (nog) geen kinderen hebben, vinden wat vaker dan moeders dat ze minimaal de helft van het huishoudensinkomen moeten verdienen (47% tegenover 34% van de moeders). Het betekent dat ook als er (nog) geen kinderen zijn de verwachtingen van vrouwen en mannen over beider inkomensbijdrage al sterk uiteenlopen.

De vraag is of deze lage verwachtingen over het inkomen van de vrouw zijn aangepast aan hun feitelijke inkomensniveau, of is het juist andersom: dat de lage verwachting vrouwen de ruimte boden om minder te gaan werken/verdiene. Om erachter te komen in welke richting het verband loopt, zou het nodig zijn om deze mensen over langere tijd te volgen, maar helaas hebben we alleen informatie op één meetmoment. Door vergelijking van respondenten in verschillende leefsituaties kunnen we wel een vermoeden hierover krijgen. In hoofdstuk 3 hebben we gezien dat vrouwen die samenwonen maar (nog) geen kinderen hebben gemiddeld een dag meer werken dan moeders (incl. niet-werkenden). In dit hoofdstuk blijkt dat van de vrouwen die samenwonen maar (nog) geen kinderen hebben ruim de helft (54%) het voldoende vindt als ze (n)iets of niet veel verdient. Dat zijn er iets minder dan onder de moeders (66%). Voor de mannen maakt de aanwezigheid van kinderen helemaal niets uit; zes op de tien verwachten van hun partner op inkomensgebied niet veel of nog minder dan de vrouwen zelf. Ook als er geen kinderen zijn en de vrouw redelijk veel uren werkt, zijn de verwachtingen over haar inkomen dus al behoorlijk laag; bij de vrouw zelf, en zeker bij de man. Dit suggereert dat lage verwachtingen voorafgaan aan minder uur werken.

Deze indruk wordt bevestigd als we uitsluitend kijken naar partners die vrijwel evenveel uur buitenshuis werken (verschil maximaal vier uur). Ook dan blijken drie op de tien vrouwen en mannen lagere verwachtingen te hebben van het inkomen van de vrouw dan van de man (zie internetbijlage B). Ook bij paren waar de vrouw meer uren buitenshuis werkt dan de man denkt maar een op de drie vrouwen en mannen dat dan ook mag worden verwacht dat zij een groter aandeel in het huishoudensinkomen levert (tegenover 65% die dat van de man verwacht als hij meer uren werkt). Dit suggereert dat de geringere verwachtingen op kostwinnersgebied die aan de vrouw worden gesteld deels een aanpassing zijn aan het verschil in inkomen omdat zij minder uren werkt, maar deels daar ook los van staat. De ongelijke verdeling van de kostwinnerstaak is ook zichtbaar bij de geïnterviewde anderhalfverdieners (zie § 4.3). Zien we bij hen de grote overeenstemming tussen vrouwen en mannen terug zoals die uit de kwantitatieve data blijkt? Of kan de vrouw (of de man) zich soms minder vinden in de toebedeelde rol? En hoe zit het bij de tweeverdieners (zie § 4.4)?

4.3 Anderhalfverdieners

De man verdient de kost, de vrouw levert een bijdrage

Gevraagd naar wie in huis de kostwinner is, zijn de meeste mannelijke en vrouwelijke anderhalfverdieners eensgezind: dat is de man. Het inkomen van de vrouw beschrijven ze als een 'bijdrage', iets waarmee ze de man 'helpt' of een 'extraatje'. 'Hij is kostwinner, absoluut. Hij zorgt voor ons en ik heb mijn bijdrage daarin en ja, het is goed zo', aldus een van de respondenten (vrouw/laag). Een andere vrouw vertelt dat het in hun situatie de man is die de 'kar moet trekken'. Haar inkomen is volgens haar 'een leuk zakcentje, maar daar kunnen we geen gezin mee onderhouden' (vrouw/hog). Een ander vindt het geen punt dat ze geen evenredig bedrag binnenbrengt, 'maar het is wel iets waarvan ik denk: ik help er ook aan mee' (vrouw/middel). Een van de mannen noemt het 'alleen maar fantastisch' dat zijn vrouw de boodschappen en haar eigen kleding verdient (man/hog). Een andere man typeert het inkomen van zijn vrouw als haar 'salarisje', voor haar belangrijk:

[...] om leuke dingen te kunnen doen, om eten te kunnen kopen. Ik betaal het huis en alle vaste lasten enzovoorts en wat extraatjes. En zij het eten. En dat proberen we vol te houden. En als ze dat kan en ze kan af en toe wat voor haar kind kopen, af en toe wat leuks, dan vind ik het best. (man/hog)

Het inkomen van de man wordt nooit aangeduid als een 'bijdrage'. Uit de gekozen bewoordingen blijkt hoe vanzelfsprekend het voor deze vrouwen en mannen is dat de vrouw op z'n hoogst een soort 'hulpkostwinner' is. Een vrouw die samen met haar dochter zwaar op het inkomen van haar nieuwe partner leunt, zegt dat ze het daar alleen als 'geintje' wel eens over hebben: 'Kijk, zeg ik dan, als je rijk had willen blijven, dan had je geen vrouw moeten vinden' (vrouw/middel). Ze hoort hem er 'echt nooit over' en denkt dat hij er 'op zich niet zoveel problemen mee heeft' en het 'wel fijn vindt dat ik nog een eigen inkomen heb [cursivering wp]'. Ook een andere man die sinds kort zijn inkomen deelt met zijn nieuwe partner en haar kinderen zou zich 'een egoïst' voelen als hij dat niet zou doen:

‘Nee, mijn inkomen, dat is gewoon het meeste en wat zij heeft dat is gewoon voor de extraatjes, en voor de kinderen’ (man/middel). Sommige mannen denken dat dit te maken heeft met hun opvoeding. Ze noemen het ‘misschien een beetje ouderwets’ (man/hoog), maar willen of kunnen zich toch niet van dat beeld losmaken. Als zij niet zelf de kostwinner zouden zijn, dan zouden sommigen zich ‘toch iets minder voelen’:

Ik ben echt iemand die verantwoordelijkheidsgevoel heeft, wil pleasen, ook een verzorgend type. Ik wil gewoon zorgen dat mijn kinderen en mijn vrouw het goed hebben. Dat zie ik echt als mijn ding, ik wil gewoon zorgen dat er eten op tafel staat en dat soort dingen. (man/hoog)

Al deze mannen zijn opgegroeid met een vader die de kost verdiende en een moeder die niet of nauwelijks werkte, en een deel van hen is zelf ook tijdelijk alleenverdiener geweest, of was ervan uitgegaan dat hij dat na de geboorte van zijn eerste kind zou worden. Vergeleken met deze situatie is het inkomen van hun vrouw inderdaad meer dan waarop ze hadden gerekend. Slechts één man vindt dat hij, ook al is hij thuis de ‘grootverdiener’, de kostwinnerstaak deelt met zijn vrouw: ‘Ik ben niet de kostwinner en zij doet er maar wat bij. Nee, we zijn alle twee kostwinner’ (man/hoog). Maar ook zijn vrouw schetst een ander beeld: ‘Waarom zou je je man niet kunnen helpen wat financiën betreft?’ Maar dat maakt haar in haar ogen nog geen kostwinner, want dat is hij: ‘Ik verdien eigenlijk voor de leuke dingen, de vakantie, dagjes uit, kleding kopen, de extra dingen’ (vrouw/middel). Slechts één stel beschrijft het kostwinnen als een taak die ze delen. De vrouw vindt het heel belangrijk dat haar partner niet de enige is die het geld moet verdienen. Dat lijkt haar een ‘afschuwelijke positie’. Haar man, die vanwege het feit dat het gezin vooral afhankelijk is van zijn inkomen bang is om zijn baan te verliezen, is blij dat ze het daarom samen doen. Toch blijft hij, vanwege boodschappen die hij daarover vroeger van zijn vader heeft meegekregen, met het gevoel zitten dat zijn eigen inkomen in principe voldoende had moeten zijn (man/hoog).

Volg je hart

Een van de vrouwen, die uit volle overtuiging was gestopt met werken toen ze kinderen kreeg en snel daarna (naar eigen zeggen niet om het geld) weer is begonnen, is nu erg blij dat ze ‘meehelpt’ om samen een goed inkomen te krijgen. Ze zou niet meer zonder haar bijdrage willen (vrouw/middel). Zij is van de vrouwen de enige die nu een *grotere* rol voor zichzelf weggelegd ziet als hulpkostwinner dan in een eerdere fase van hun relatie. Er zijn meer voorbeelden van een omgekeerde ontwikkeling, waarbij de verwachtingen over het inkomen van de vrouw naar beneden worden bijgesteld. Een paar vrouwen stonden er toen ze net een relatie hadden op om de helft van de gezamenlijke kosten te dragen. Ze moeten daar nu om lachen:

Hij verdiende toen al veel meer, dus hij hield veel meer over. Maar het was mijn gevoel van eigenwaarde. Ik wilde niet afhankelijk zijn van zijn geld. Dat hebben we denk ik een jaar of anderhalf jaar zo gedaan. Toen moest ik... Ik redde het gewoon niet. (vrouw/hoog)

Niet alleen hielden deze vrouwen zelf nauwelijks geld voor persoonlijke uitgaven over, maar ook belemmerde het hen in de plannen die ze samen hadden: 'Dan gingen we op vakantie en dan moesten we ons aanpassen aan dat wat ik daaraan uit kon geven, en dat gaf op een gegeven moment irritatie' (vrouw/hoog). Opvallend is hierin de rol van de mannen, die hun vrouw stimuleerden om wat het inkomen betreft op hem te vertrouwen. Een van de mannen zag dat zijn nieuwe partner haar best deed om de boodschappen van haar inkomen te betalen, omdat hij de vaste lasten al voor zijn rekening nam. 'Joh, waarom pak je niet gewoon van onze rekening?' zei hij dan (man/middel). Sinds ze samenwonen, ziet hij zijn bankrekening als de gezamenlijke rekening, en haar rekening als haar eigen rekening. Aldus aangemoedigd 'accepteert' de vrouw nu naar eigen zeggen dat haar partner 'het hoofdkomen heeft en dat we daar nu ook gebruik van maken'. Haar – veel lagere – salaris wordt nu ook op zijn rekening gestort. 'Dat is nu gewoon van ons samen. En daar doen we het gewoon lekker mee' (vrouw/laag). Ook de vrouw die zich heeft omgeschoold naar leuker maar veel minder goedbetaald werk voelde zich er aanvankelijk ongemakkelijk over dat ze nog maar een fractie verdiende van wat ze vroeger binnenbracht: 'Want het is toch een feit, hij is toch de kostwinner, die het meeste inkomen moet genereren. Het [huishoudensinkomen] wordt allemaal een stukje minder' (vrouw/hoog). Ook zij voelt zich gesteund door haar partner, die net als de man in het eerdergenoemde voorbeeld vindt dat zijn vrouw 'haar hart moet volgen. 'Als je dat prettig vindt, dan moet je dat gewoon doen' (man/hoog). Mogelijk toch om zich wat te verdedigen wijst zijn vrouw erop dat het thuis wat relaxter is geworden nu zij minder veeleisend werk heeft: 'Hij kreeg er een wat rustiger vrouw voor terug en daar valt ook wat voor te zeggen' (vrouw/hoog). Eerdere ambities om medekostwinner te zijn heeft ze laten varen, maar ze vindt het 'wel prettig dat ik ook mijn steentje kan bijdragen'.

Een van de mannen, wiens vrouw zich sinds de kinderen op school zitten vaak thuis en op haar werk tekort voelt schieten, heeft met haar de mogelijkheid besproken dat ze ontslag neemt: 'Ik vind het belangrijk dat ze gelukkig is. En als ze dat is door thuis voor de kinderen te zorgen en niet te werken, dan heb je een hele belangrijke taak' (man/hoog). Hij lijkt daarover enthousiaster te zijn dan zijn vrouw, die bang is dat ze dan haar werk en inkomen erg zal missen. Andere (laagopgeleide) mannen zouden willen dat ze hun vrouw die keuze konden bieden, maar verdienen daar te weinig voor. Een van hen beklagt zich erover dat 'alles tegenwoordig zo duur' is. Hij zou willen 'dat zij gewoon thuis is' [cursivering wp]:

Kijk, zou ze gezond zijn, en ze vindt het leuk om te doen, dan ben ik niet iemand die zegt: nee je mag niet werken. Dan laat ik haar ook gewoon werken. Kijk, ze moet wel een beetje haar eigen leven indelen. Ze moet wel dingen doen die ze zelf wil. (man/laag)

Hij is niet de enige man die er zo over denkt:

Nee, dat is aan haar, stel dat ik zoveel zou verdienen dat we die keuze zouden hebben, dan is het niet aan mij om daarover te beslissen. Als zij wil werken, dan gaat zij werken, en als zij wil stoppen... (man/laag)

Ook twee mannen die lang vrijgezel zijn geweest en nu hoofdkostwinner zijn voor hun vrouw en haar kinderen, hebben deze rol heel vanzelfsprekend op zich genomen. Uiteraard houden ze nu veel minder geld voor zichzelf over, en dat was voor allebei deze mannen ‘wel even slikken’. Maar ook zij benadrukken dat hun vrouw vooral moet doen wat ze leuk vindt. De een vindt het ‘belangrijker dat iemand het naar zijn zin heeft en dan met 500 euro tevreden is, dan dat-ie altijd op zijn achterste poten loopt voor 1000 euro’ (man/hoog).

Ook de ander zegt over het werken van zijn vrouw:

Ze wilde zelf weer graag aan het werk. En als ze meer wil werken, ik ben de laatste die dat tegenhoudt. Nee, als ze daar plezier in heeft... En als ze minder wil werken, heb ik daar ook geen problemen mee. Nee, die beslissing laat ik helemaal aan haar zelf over. (man/middel)

Inkomen van de vrouw is voor de extra's

Alle vrouwen zijn vrij positief over de inkomenssituatie. Ze vinden dat het huishoudensinkomen toereikend is: ze kunnen ‘alles doen wat we willen’. Meer zou natuurlijk altijd welkom zijn, maar dan puur ‘om de luxe’. Hun eigen inkomen zien veel vrouwen als een leuk ‘extraatje’. Van hun salaris kunnen ze uit eten, op vakantie, iets leuks voor in huis kopen. ‘Dus als we uit eten gaan met de kinderen,’ vertelt een van de vrouwen, ‘dan zeggen we: ja, dat gebeurt niet zomaar, dat kunnen we doen omdat mama daar hard voor werkt’ (vrouw/hoog). In lijn hiermee denken de vrouwen (op twee na) dat hun inkomen kan worden gemist, of een stuk lager zou kunnen. Dan zou er aan luxe moeten worden ingeleverd, en moeten ze meer opletten op de uitgaven. Daar kiezen ze niet voor, maar het zou wel kunnen, vinden ze. Of dat helemaal klopt, is de vraag. Hun ‘bijdrage’ bedraagt een kwart tot een derde van het huishoudensinkomen en het lijkt onwaarschijnlijk dat dat allemaal opgaat aan de franjes van het leven. Zelfs een vrouw die in haar vorige relatie uiteindelijk bijna voltijds werkte vanwege hun financiële zorgen vat haar inkomen van destijds samen met ‘en daar werkte ik voor, voor de extra's’ (vrouw/laag). Een ander zegt aanvankelijk dat haar inkomen kan worden gemist, maar neemt dat later terug. Ze betaalt daar de dagelijkse boodschappen van:

En natuurlijk kan je daar best wel wat op beknibben, waardoor je met minder goed rondkomt. Maar dan nog... Nu maak ik 800 euro per maand op aan boodschappen, dus dat is 200 euro per week. Als ik dat zou doen met 100 euro per week, dan is er nog steeds een gat van 400 euro. Dus nee, ik denk echt niet dat we zonder kunnen. Nee. (vrouw/middel)

Aan meer gaan werken denken de meeste vrouwen niet. Een van hen heeft vanwege het geld uitbreiding van uren gevraagd, maar niet gekregen. Een paar anderen overwegen in de verre toekomst eventueel een beetje meer te gaan werken, maar de overige vrouwen zijn heel tevreden met de huidige taakverdeling en hebben geen enkele behoefte of plannen om daar veel aan te veranderen.

Sommige mannen zijn wat minder positief over de gezamenlijke financiële situatie dan hun vrouw. In tabel 4.1 zagen we dat volgens de EMOP-enquête mannen vaker dan vrouwen vinden dat vrouwen zouden moeten werken zodat het gezin meer te besteden heeft. Bij de door ons geïnterviewde mannen zien we dat ook terug. Een van de mannen vertelt dat het

vakantiegeld altijd opgaat aan andere noodzakelijke dingen. Een ander is al blij als ze een week per jaar een vakantiehuisje in Nederland kunnen betalen. Een derde moet kiezen tussen een vakantie in buitenland, de aanschaf van een digitale camera of het vervangen van de wrakke schutting. En ook andere mannen vinden dat ze weliswaar kunnen rondkomen, maar dat meer inkomen zeker welkom zou zijn. De suggestie dat hun vrouw meer zou kunnen gaan werken zodat ze financieel wat ruimer komen te zitten, verwerpen ze echter: 'Ja, maar dat is dan puur voor het geld, maar dat wil ze niet. Nou, je moet geen dingen doen alleen puur voor het geld' (man/laag). Een andere man tilt zwaar aan de verantwoordelijkheid van het kostwinnerschap en maakt zich zorgen om het huishoudensinkomen, want ze staan vaak rood. Zijn vrouw zou wel een paar uur meer willen gaan werken, maar hij is daar niet voor, want 'daar wordt ze niet gelukkiger van, dan zou je het alleen maar voor de financiën doen' (man/hog). Het lijkt op meten met twee maten, want zelf gaan ze ook niet allemaal met veel plezier naar hun werk, en dat nog wel vijf dagen per week. En als het voor het geld niet nodig zou zijn geweest, zouden ze allemaal wel minder willen werken of iets anders willen doen (zie hoofdstuk 2). Maar ook de man die met groeiende tegenzin naar zijn werk gaat, maar zich vanwege zijn broodnodige inkomen geen 'emotionele stappen' kan permitteren, lijkt voor een verlichting van de kostwinnersdruk nauwelijks bij zijn vrouw te willen aankloppen. Hij zegt dat hij weleens 'gekscherend' de mogelijkheid heeft geopperd dat zij meer zou kunnen gaan werken, en denkt dat zijn vrouw als de kinderen over een paar jaar naar de middelbare school gaan weer de ruimte zal voelen om 'haar vleugels uit te slaan', maar daar hebben ze het nog niet echt over gehad, aldus deze man. In het interview met diens vrouw, dat is gehouden vóór dat met deze man, heeft zij het alleen hypothetisch over de optie dat haar man minder zou willen werken. Wel denkt ze weleens: 'Stel dat hij minder... die kostwinnersdruk ligt nu helemaal op zijn schouders' (vrouw/hog). Met haar huidige werk is de mogelijkheid om flink meer te gaan verdienen door keuzes in het verleden beperkt geworden, zo realiseren ze zich beiden. Ze zou dan moeten doorgroeien naar een managementfunctie, denkt hij:

Maar in mijn optiek ligt daar niet een-twee-drie haar ambitie op dit moment. Ze voelt zich nu prettig bij wat ze doet, vindt daar lekker haar balans in. En als zij happy is, ben ik ook happy, zo ben ik dan ook wel weer. (man/hog)

4.4 Tweeverdieners

Samen de kost verdienen

Een vrouwelijke tweeverdiener, die net als haar man voltijds werkt en slechts iets minder verdient dan hij, ziet haar man als de kostwinner, net als de anderhalfverdieners. 'Omdat hij meer verdient', legt ze uit, en ook omdat ze 'uit een conservatief nest komt' en is opgegroeid met het idee dat de man nu eenmaal de kostwinner is (vrouw/middel). Haar man vindt wel dat ze deze taak samen delen. 'Ik draag gewoon bij in de kosten' (man/middel). En zo zien de andere vrouwen en mannen het ook. De meesten wijzen degenen die het meeste geld verdient aan als hoofdkostwinner, ook dus als het de vrouw is die het hoogste inkomen heeft. En de partner die minder verdient, noemt zichzelf soms 'een beetje kost-

winner, ondanks het feit dat ik minder verdien' (man/hog). Maar dat ze beiden kostwinner zijn, is bij allemaal duidelijk. Kostwinnen zien ze als een gedeelde taak, ook als de een meer verdient dan de ander: 'Nee, we zijn beiden kostwinner. Ik voel niet dat ik meer... Ik breng wel meer geld in het huishouden en ik betaal meer dingen, maar ik voel daar niet de grootste verantwoordelijkheid' (vrouw/hog), aldus een vrouw die twee keer zoveel verdient als haar man.

Anders dan de anderhalfverdieners brengen ze allemaal ook het inkomen van de beide partners in verband met een hypotheek die moet worden betaald, de vaste lasten en de kosten van opgroeiende kinderen, of de luxe van een ruim huishoudensbudget. Ze noemen het mooie huis in de fijne wijk, de auto, verre vakanties, en de vrijheid om te kunnen kopen wat je maar wilt. Een van de mannen legt uit:

Mijn inkomen is belangrijk voor een bepaalde levensstandaard. Vroeger kwamen er misschien wel gezinnen rond van één salaris, maar tegenwoordig werkt dat niet meer zo. We willen allemaal in een wat betere buurt wonen natuurlijk, en je kinderen moeten er leuk uitzien en je wilt je dingetje doen, nou, dat is gewoon op één salaris onbetaalbaar geworden.
(man/laag)

Een van de vrouwen noemt een verbouwing, de boot, en evengoed leuk op vakantie: 'Dat kan je natuurlijk doen als je met z'n tweeën werkt. Anders is dat toch wel een heel stuk minder' (vrouw/middel). Geen van beider inkomen wordt beschreven als een 'extraatje' of een 'bijdrage'. Bij stellen waar beide partners min of meer evenveel verdienen, lijkt dat logisch. Maar ook de stellen waarbij de vrouw twee derde van het huishoudensinkomen verdient, bestempelen ze het inkomen van de man niet als een 'extraatje' en onderstrepen ze het belang ervan: 'Als mijn partner morgen werkloos wordt, dan hebben we ook een probleem' (vrouw/hog). Maar met hun twee inkomens vinden de meesten dat ze 'goed' of 'ruim' kunnen rondkomen. Met minder zou ook moeten kunnen, vinden ze, maar dan zouden ze moeten verhuizen, minder vaak of minder ver op vakantie gaan, of in ieder geval veel meer op hun uitgaven letten. En daar kiezen ze niet voor.

De vrouw als hoofdkostwinner voelt minder vanzelfsprekend

Vergeleken met hun (schoon)ouders en de vrouwen in hun omgeving is het aandeel van de geïnterviewde vrouwelijke tweeverdieners in het huishoudensinkomen veel groter. Maar net als bij de anderhalfverdieners in paragraaf 4.3 is dat volgens de tweeverdieners die we voor dit onderzoek hebben gesproken heel vanzelfsprekend tot stand gekomen en hebben ze het er onderling niet veel over gehad. Een man die minder werkt en minder verdient dan zijn partner zegt hierover: 'Ja, het ging eigenlijk altijd vanzelf, tenminste, voor mijzelf heb ik daar nooit heel bewust over nagedacht of zo' (man/hog). Ook het stel dat heeft gekozen voor een omgekeerd anderhalfverdienersmodel (de man werkt twee dagen, de vrouw vier) presenteert dat als het vanzelfsprekende gevolg van het feit dat de vrouw hoger is opgeleid en per uur meer verdiende dan de man:

Dus je gaat kijken: wie brengt het meeste binnen, hoe passen we het aan en wie gaat er deeltijd werken? Dus dat is niet moeilijk, dat is een kwestie van een rekensommetje maken.

En als het dan 200 euro netto in de maand scheelt, dan ga je het niet omdraaien, dan ga je niet op je strepen staan. (man/middel)

Wel valt op dat een omgekeerde verdeling van de kostwinnerstaak, waarbij de vrouw beduidend meer verdient dan de man, bij sommige vrouwen en mannen ongemakkelijker voelt dan een gelijke verdeling of het eerder beschreven anderhalfverdienersmodel. Een man met een beduidend lager salaris dan zijn partner denkt soms weleens ‘waarom verdien ik niet zoveel geld als zij, ik ben de man en ik zou zorg moeten dragen voor...’ (man/middel). Tegelijkertijd vindt hij dat ‘ouderwets geneuzel’ en probeert het gevoel van zich af te schudden. Hij is er trots op dat zijn vrouw zoveel kan verdienen, maar dat brengt hem meteen ook in een lastig parket wat zijn eigen inkomen betreft: dat is ‘een lachertje’ vergeleken met het salaris van zijn partner. Met verwijzing naar het nut van vuilnismannen betoogt hij dat inkomenshoogte niets zegt over het belang van het werk (man/laag). Toch weten alleen zijn naaste vrienden dat zijn partner ‘het gewoon beter voor elkaar heeft wat dat aangaat’.

Een andere man, van huis uit opgevoed met het idee dat de man het inkomen moet verdienen, had daar eerst ook last van, maar ziet inmiddels naar eigen zeggen vooral de voordelen.³ Wel wijt hij zijn veel bescheidener inkomen aan positieve discriminatie, waardoor hij minder, en zijn vrouw meer kans heeft zou hebben op promotie (man/hoog). Hij impliceert daarmee dat het hogere inkomen van zijn partner (werkzaam in dezelfde sector) niet betekent dat zij het beter doet dan hij. Zijn vrouw is het daar niet mee eens: ‘Ik moet er wel hard voor werken en ik heb het wel zelf gedaan. Natuurlijk, hij werkt ook hard, maar hij is geen manager. En dat gaat hij denk ik ook niet worden’ (vrouw/hoog). Een andere man wijt het inkomensverschil aan zijn keuze voor een interessant, maar slecht betaald beroep (man/hoog). Een vierde beschrijft het verschil in inkomen tussen hem en zijn vrouw in eerste instantie als relatief klein: ‘200 euro netto, het is heel veel, maar aan de andere kant is het heel weinig, best wel gelijkwaardig dus’ (man/middelbaar). Als later in het interview om concrete bedragen wordt gevraagd, blijkt dat het verschil zes keer zo groot is. Sommige vrouwelijke hoofdkostwinners beginnen over de druk die dat op hen legt. Het feit dat het gezin vooral afhankelijk van hun salaris is, beperkt hen in hun loopbaankeuzes:

Ik zou nooit voor een functie kiezen waar ik meer verdien, maar die ik minder leuk vind. Maar tegelijkertijd is het wel belangrijk dat ik een bepaald bedrag binnenbreng, want ik ben hoofdkostwinner. En ik voel wel de druk daarvan. (vrouw/hoog)

Een andere vrouw, ook hoofdkostwinner, zou niet minder gaan werken, al won ze de Staatsloterij. Maar ze vindt het wel ‘een enge gedachte’ dat dat financieel ook niet kan:

Stel dat ik nou heel ongelukkig ben in een baan, en ik wil stoppen, dan kan dat niet. Dat vind ik vervelend. Of als morgen mijn kind ongeneeslijk ziek blijkt te zijn, dan stop ik acuut. Maar dat kan dan... Eigenlijk kan dat niet. Dus dat voelt als druk. (vrouw/hoog)

Ook een paar anderen betwijfelen of ze er wel goed aan hebben gedaan om zich financieel zo vast te zetten door de hoge hypotheek die ze zijn aangegaan en de leefstijl die ze zich eigen hebben gemaakt. Het voelt als een druk dat ze niet de financiële ruimte hebben om eventueel minder te gaan werken of minder te verdienen. En een van de vrouwen, hoogopgeleid en succesvol, vindt dat ze ongemerkt in de 'mannenrol' terecht is gekomen en is daar niet onverdeeld gelukkig mee: 'Ik vind dus zelf niet dat ik een mannelijk iemand ben, ik ben een gewoon mens en toch ga ik me een beetje gedragen zoals een man in onze relatie' (vrouw/hoog). Ze werkt meer uren en verdient meer dan hij, is ambitieuzer, hecht aan de status van een hoge functie en een royale leefstijl. Tegelijkertijd vindt ze het vervelend dat de taak om dat te verwerven vooral op haar rust. Nu haar partner overweegt om minder te gaan werken, is ze daar dan ook niet blij mee. Ze is niet de enige die zegt dat ze er soms van droomt dat ze een man zou hebben met een veel beter betaalde baan. Ook een van de andere vrouwen kijkt weleens jaloers naar een vriendin met een partner die als jurist veel verdient: 'Dan denk ik weleens: o, dat zou toch op zich ook wel eens lekker zijn' (vrouw/hoog). En ze probeert haar eigen man aan te zetten om bij zijn werkgever aan te dringen op promotie. Als hij wat meer zou verdienen, dan zou dat haar lucht geven, denkt ze. Ook de andere vrouwelijke hoofdkostwinners moedigen hun partner niet aan om te vertrouwen op haar inkomen en wat werk betreft hun hart te volgen.

Dit klinkt heel anders dan het enthousiasme van veel mannelijke anderhalfverdieners die zeggen dat hun vrouw 'haar hartje moet volgen', en die de verantwoordelijkheid die ze hebben voor het huishoudensinkomen niet bestempelen als een druk die hen beperkt in hun keuzes over werk. En het klinkt ook anders dan de mannelijke tweeverdieners die net iets meer verdienen dan hun partners. Zij spreken over de 'grote verantwoordelijkheid' die ze voelen om 'hun gezin te laten draaien', noemen dat een drive om voor inkomen te zorgen (man/hoog). En sommige mannen vinden, net als de mannelijke anderhalfverdieners, dat als hun partner minder zou willen werken dat moet kunnen. Een van hen vindt het voor zijn vrouw (die bijna net zoveel verdient als hij) belangrijk dat ze 'gelukkig is met wat ze doet, haar ei erin kwijt kan, een stukje contact ook. En als dat vrijwilligerswerk zou zijn, ook goed' (man/middel). Een ander vindt dat de emancipatie te ver is doorgeschooten als een vrouw die 'zelfstandig de keuze maakt om gewoon thuis voor de kinderen te zorgen, of dat voor het grootste deel doet', wordt gezien als iemand die zich niet ontwikkelt, die niet meer bij deze tijd hoort (man/hoog). Als zijn vrouw minder zou willen werken, en als dat financieel zou kunnen, dan is dat wat hem betreft prima. Een derde man vindt het heel belangrijk om een vrouw te hebben die net als hij carrière maakt en daar bevrediging uit haalt. Ook zou het vanwege de flinke hypotheek niet handig zijn als ze minder zou willen werken. Maar als ze echt wil, dan zal hij haar niet tegenhouden: 'Uiteindelijk is het ook wel gewoon aan haarzelf' (man/hoog). De vrouw van de eerstgenoemde man peinst er niet over om minder te gaan werken: zij was juist zo blij dat ze na een korte periode zonder werk te hebben gezeten weer een baan had gevonden, 'gelukkig weer voltijds' (vrouw/middel). Maar de andere twee vrouwen zijn zelf ook wel wat ambivalent over hun arbeidsduur. Voor hun werk vinden ze het belangrijk om vier dagen te werken, en ook het geld speelt mee. Maar tegelijkertijd zouden ze het voor zichzelf, en voor hun kind, fijner vinden

om wat meer thuis te zijn. Het lijkt erop dat beide partners al een beetje rekening houden met de optie dat de vrouw te zijner tijd, bijvoorbeeld als er een tweede kind komt, nog een dag minder gaan werken. Van tweeverdieners zouden ze dan anderhalfverdieners worden. Volgens een van de vrouwen ligt dat ook in de lijn der verwachtingen, al heeft ze dat nooit echt met haar partner besproken. In het interview met haar partner (gehouden vóór het gesprek met haar) blijkt dat hij nog niet voorbereid is op dat scenario. Hij gaat ervan uit dat gelijkwaardigheid in een relatie betekent dat beiden evenveel ruimte hebben om hun wensen te vervullen, en hij denkt dat werk en carrière maken voor haar net zozeer bijdragen aan haar geluk als aan het zijne. Maar zoals gezegd: als ze echt minder wil werken, zal hij haar niet tegenhouden.

4.5 Conclusies

In een onderzoek uit 1993 over de verdeling van de kostwinnersrol bleek dat die toen nog sterk op de schouders van de man rustte. De Regt (1993) sprak van mannen- en vrouwen-geld: de inkomsten van de man werden gezien als gemeenschappelijk geld, die van de vrouw als iets extra's en een niet-noodzakelijke bijdrage in het levensonderhoud. De titel van een recenter onderzoek hierover spreekt ook boekdelen: *Mijn geld is mijn geld, zijn geld is ons geld* (Essayah 2007). In dit hoofdstuk hebben we gezien dat er wat dit betreft nog niet veel is veranderd. De arbeidsparticipatie van vrouwen is nu veel hoger dan begin jaren negentig (Portegijs et al. 2008), maar de kostwinnersrol wordt nog steeds vooral aan de man toegewezen (zie ook Horst 2014; Meeussen et al. 2016; Wiesman 2010). Dit voelt voor de mannen als 'financieel zorgdragen voor hun partner en kinderen'. Dat blijkt uit de gevoelde noodzaak om te werken omdat het inkomen niet kan worden gemist (mannen vinden dat vaker dan vrouwen) en nog sterker uit de lagere verwachtingen wat betreft het inkomen van de vrouw. Opmerkelijk is dat het daarbij nauwelijks uitmaakt of het stel kinderen heeft, en dat ook al minder wordt verwacht van het inkomen van de vrouw als ze evenveel uren werkt als haar partner. Dat zagen we ook terug bij de geïnterviewde anderhalfverdieners. Ook daar presenteren de meeste mannen en vrouwen het als vanzelfsprekend dat hij de kostwinner is, en het inkomen van de vrouw alleen een welkome of helaas noodzakelijke aanvulling daarop. Uit de verhalen van de tweeverdieners blijkt dat een gelijke of omgekeerde verdeling van de kostwinnersrol minder vanzelfsprekend voelt dan het anderhalfverdienersmodel.

Noten

- 1 Zie Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek, artikel 81: 'Echtgenoten zijn elkander getrouwheid, hulp en bijstand verschuldigd. Zij zijn verplicht elkander het nodige te verschaffen.'
- 2 Van de hoogopgeleide vrouwen wil 54% de helft van het huishoudensinkomen verdienen of genoeg voor het hele gezin, tegenover respectievelijk 21% en 33% van de laag- en middelbaar opgeleide vrouwen. Wat het inkomen van hun partner betreft, vindt 46% van de hoogopgeleide vrouwen dat dat voldoende zou moeten zijn om als gezin van te kunnen leven. Van de laag- en middelbaar opgeleide vrouwen verwacht respectievelijk 61% en 72% dat.

- 3 Vergeleken met zijn baas kunnen zij, dankzij het ruime inkomen van zijn vrouw, zich een veel luxere leefstijl veroorloven. Ook durft hij zich op zijn werk iets meer te laten gelden, omdat zijn gezin maar deels van zijn inkomen afhankelijk is. Dat geeft rust.

5 Economische zelfstandigheid en gelijkwaardigheid in de relatie

5.1 Inleiding

Hoofdstuk 4 ging over het gezamenlijk belang van het inkomen, als onderdeel van het gezinsinkomen. Dat is hoe alle mannen en de meeste vrouwen hun salaris in de eerste plaats zien: geld voor het huishouden. Daarnaast is er ook een individueel belang: inkomen ten behoeve van economische zelfstandigheid, los van het inkomen van partner. Daarover gaan dit en het volgende hoofdstuk. In het Nederlandse emancipatiebeleid wordt veel verwacht van de economische zelfstandigheid van vrouwen. Het zou vrouwen onafhankelijker maken binnen de relatie en minder kwetsbaar mocht die relatie stuklopen. Onderschrijven ook vrouwen zelf het belang daarvan? Vinden ze het belangrijk om een eigen inkomen te hebben? Ook als hun partner genoeg zou verdienen voor het hele gezin? En hoe denken mannen hierover? In dit hoofdstuk kijken we eerst in hoeverre er belang wordt gehecht aan dit ‘eigen’ inkomen, en of dit wel of niet relevant is *binnen* de relatie. In paragraaf 5.2 analyseren we eerst de kwantitatieve data uit EMOP. In twee paragrafen daarna kijken we achtereenvolgens naar de anderhalf- en de tweeverdieners (§ 5.3 en § 5.4).

5.2 Mannen en vrouwen van 25-49 uit EMOP

Twee op de drie vrouwen vinden economische zelfstandigheid belangrijk

Bijna twee op de drie vrouwen van 25-49 jaar die aan de EMOP-enquête deelnamen, vinden het belangrijk om zelf genoeg te verdienen om zelfstandig van te kunnen leven, samen met haar eventuele kinderen. Het gaat dan om alle kosten van levensonderhoud, dus inclusief woonlasten en verzekeringen. Van de mannen vinden vier op de vijf het belangrijk om te kunnen voorzien in hun eigen kosten van levensonderhoud en die van zijn eventuele kinderen. Dat zijn er significant meer dan bij de vrouwen.

In hoofdstuk 4 zagen we dat bij vrouwen het gevoel te moeten werken vanwege het geld samenhangt met hun leefsituatie. Dat geldt ook voor het belang dat ze hechten aan economische zelfstandigheid. Van de alleenwonende vrouwen willen bijna negen op de tien financieel op eigen benen staan. Vrouwen die samenwonen met een partner vinden dat wat minder vaak relevant, en van de moeders vindt minder dan de helft het belangrijk genoeg te verdienen voor eigen levensonderhoud. Bij de mannen maakt het niet uit of ze al dan niet samenwonen met een partner en kinderen hebben: in alle leefsituaties willen acht op de tien mannen genoeg verdienen om van te kunnen leven. Dat vrouwen als groep minder belang hechten aan economische zelfstandigheid, komt dus niet door de alleenwonende vrouwen en ook niet door de vrouwen die samenwonen met een partner, maar door de moeders. Zij vinden het veel minder belangrijk om van hun eigen inkomen te kunnen leven dan vrouwen zonder kinderen, en dan vaders.

Tabel 5.1

Stelling 'Ik vind het belangrijk genoeg te verdienen voor de kosten van levensonderhoud van mijzelf en eventuele kinderen', naar leefsituatie, aandeel (helemaal) mee eens, mannen en vrouwen van 25-49 jaar, 2014 en 2016 (in procenten)

	vrouw	man	verschil significant?
alleenwonend	87	79	n.s.
samenwonend met partner	74	79	n.s.
samenwonend met partner en kind(eren)	46	83	**
verschil significant	**	n.s.	
totaal (incl. eenoudergezinnen)	63	80	**

** = significant ($p < 0,01$); n.s. = niet significant

Bron: SCP (EMOP'14/'16)

Het belang dat vrouwen hechten aan een eigen inkomen dat groot genoeg is om van te leven, hangt dus samen met hun leefsituatie. Daarnaast blijkt hun opleidingsniveau relevant, ook dit weer uitsluitend bij vrouwen (zie internetbijlage C). Hoogopgeleide vrouwen vinden het veel vaker belangrijk om genoeg te verdienen om van te leven dan lager opgeleide vrouwen.¹ Daarbij blijken vrouwen zowel aan het evenwicht in de relatie te denken als aan het risico van een scheiding.² We beginnen met het eerste.

Belang voor het evenwicht in de relatie

Slechts weinig vrouwen en mannen vinden tegenwoordig dat het voor meisjes minder belangrijk is om later een inkomen te kunnen verdienen dan voor jongens. Echter, veel minder vrouwen en mannen vinden dat dat ook móét, en zeker niet dat vrouwen ongeveer evenveel zouden moeten verdienen als hun partner – mits de relatie goed is en er goede afspraken zijn gemaakt. Vier op de tien vrouwen en mannen van 25-49 jaar vinden dat als het inkomen van de vrouw opgaat aan de kosten van de kinderopvang, de vrouw net zo goed kan stoppen met werken. In lijn hiermee zien we dat minder dan de helft van de vrouwen en mannen vindt dat een eigen inkomen van de vrouw belangrijk is voor het evenwicht in de relatie.

Vrouwen zonder kinderen vinden vaker dan moeders dat het voor het evenwicht in een relatie wenselijk is dat ook de vrouw een eigen inkomen heeft.³ Ook van de vaders vinden maar vier op de tien dat het voor het evenwicht in een relatie goed is als een vrouw een eigen inkomen heeft.

Vrouwen die het belangrijk vinden om financieel op eigen benen te staan, zijn het vaker eens met de stelling dat een eigen inkomen belangrijk is voor het evenwicht in de relatie. Maar ze vinden even vaak dat de inkomensverhouding in een goede relatie niet uitmaakt, of dat die met goede afspraken glad te strijken is. Voor zover het evenwicht in de relatie dus een motivatie is om economische zelfstandigheid belangrijk te vinden, gaat het vrouwen

vooral om het wel of niet hebben van een eigen inkomen, niet om een even hoog inkomen als hun partner. Zien we dat terug bij de geïnterviewde vrouwen en mannen?

Tabel 5.2

Stellingen over het belang van een eigen inkomen in verband met het evenwicht binnen een relatie, vrouwen en mannen van 25-49 jaar (aandeel (geheel) mee eens) 2014 en 2016 (in procenten)

	vrouwen	mannen	verschil significant?
het is voor jongens belangrijker dan voor meisjes dat ze later hun eigen inkomen kunnen verdienen	7	12	**
als het inkomen van de vrouw net genoeg is om de kinderopvang van te betalen, kan ze net zo goed thuis blijven om zelf voor de kinderen te zorgen	41	41	n.s.
financiële afhankelijkheid is niet erg, als je daarover maar goede afspraken hebt gemaakt met je partner	66	71	*
in een goede relatie maakt het niet uit wie het meeste verdient en wie het meeste doet in het huishouden	86	86	n.s.
het is belangrijk dat een vrouw ook een eigen inkomen heeft voor het evenwicht in de relatie	47	44	n.s.

** = significant ($p < 0,01$); * = significant ($p < 0,05$); n.s. = niet significant

Bron: SCP (EMOP'14/'16)

5.3 Anderhalfverdieners

Het bleek niet eenvoudig om het belang van een *eigen* inkomen boven water te krijgen tijdens de interviews. De helft van de vrouwen komt er niet spontaan mee, en geen van de mannen begint er uit zichzelf over. Desgevraagd bleken de mannen ook niet uit de voeten te kunnen met de vraag of het voor hen zelf belangrijk is om een eigen inkomen te hebben. Het leverde verwarring op, en schutterige antwoorden en misverstanden. Sommige mannen dachten dat de vraag ging over het belang van 'zakgeld': een eigen potje geld waar zonder overleg over beschikt kan worden. Dat ze een eigen inkomen hebben, lijkt te vanzelfsprekend om het over het belang daarvan te hebben. Daarom, en omdat het in het onderhavige onderzoek over de arbeidsduur en bijbehorend inkomen van vrouwen gaat, is al snel besloten deze vraag bij de mannen over te slaan. Aan hen is wel gevraagd in hoeverre ze het belangrijk vinden dat hun vrouw een eigen inkomen heeft. Daarover hadden de meesten wel een mening, en die komt in het vervolg van dit hoofdstuk ter sprake.

Eigen inkomen voor vrouw belangrijk, maar hoeft niet veel te zijn

In de gemiddeld een uur durende gesprekken met de vrouwen over het belang van hun werk en vooral het inkomen gebruikt slechts een van hen uit zichzelf de term 'economische zelfstandigheid'. Ook de mannen noemen dit concept niet, niet als het gaat over hun eigen inkomen en ook niet in relatie tot het inkomen van hun vrouw. De term economische zelf-

standigheid lijkt dus, ondanks de prominente plaats die het al tientallen jaren in het emancipatiebeleid heeft, bij deze vrouwen en mannen niet geland. Wel gebruiken de meeste vrouwen en een paar mannen woorden als 'niet afhankelijk zijn' of 'zelfstandig zijn'. Het idee achter economische zelfstandigheid leeft dus wel.

Slechts een van de vrouwen denkt aan een inkomen dat groot genoeg is om zelfstandig van te kunnen leven. Zij wil in ieder geval meer verdienen dan het bijstandsniveau (vrouw/hog). Ze heeft dat meegekregen van haar moeder, die na haar scheiding om steun moest aankloppen bij de overheid als aanvulling op haar ontoereikende inkomen. De anderen vinden dat een lager inkomen ook voldoende is. Zolang ze een bijdrage kunnen leveren aan het huishoudensinkomen, en meer kunnen gaan werken als dat nodig is, voelen ze zich 'niet afhankelijk'. Sommige vrouwen vinden ook die bijdrage in de gezamenlijke kosten niet per se nodig, zolang ze hun persoonlijke uitgaven maar uit eigen zak kunnen bekostigen. Ze werken omdat ze het leuk vinden, of omdat hun inkomen nodig is voor het huishouden, maar niet omdat ze het belangrijk vinden dat ze zelf geld verdienen. Een van hen noemt het 'wel fijn om niet helemaal afhankelijk te zijn' (vrouw/hog). Een andere vrouw denkt dat het niet uitmaakt of ze wel of niet zelf een inkomen heeft, 'al is het aan de andere kant natuurlijk wel prettig dat ik niet mijn handje moet ophouden bij hem, van mag ik alsjeblieft geld, want ik wil een nieuwe jurk kopen' (vrouw/laag).

Soms is er sprake van een aanpassing van hun opvattingen over financiële onafhankelijkheid. 'Die draai heb ik kunnen maken,' zegt een vrouw die er ooit op stond de helft van het huishoudensinkomen te verdienen (vrouw/hog). Na een paar lowbudgetvakanties omdat haar inkomen niet meer dan dat toestond, gingen beide inkomens op een hoop en had ze daarin 'gewoon mijn bijdrage'. Nu ze wil stoppen met werken, probeert ze opnieuw haar opvatting over economische zelfstandigheid bij te stellen. Ze is opgevoed met de leus 'een goede meid is op haar toekomst voorbereid. Dus ik hoor financieel onafhankelijk te zijn' (vrouw/hog), en dat voorbeeld wil ze haar dochter ook geven. Maar de behoefte om thuis bij haar kinderen te zijn, weegt toch zwaarder, dus ze heeft besloten om in ieder geval voorlopig te stoppen met werken. Met twijfel, juist vanwege de financiële afhankelijkheid. Haar bijdrage aan het gezinsinkomen gaf haar een 'gevoel van eigenwaarde', en ze vindt het 'best heftig' dat dat nu wegvalt. Dus ze gaat proberen zich

[...] eroverheen te zetten dat ik even niet economisch zelfstandig ben. Maar dat ik daar met mijn man hele goede afspraken over heb en dat wij het daarover eens zijn. Kijk, je wilt andersom ook niet blijven hangen in economische onafhankelijkheid en daardoor misschien over tien jaar zeggen van: toen had ik de kans om te stoppen, het bedrijfje van mijn man loopt, de kinderen zijn nog klein en waarom heb ik het niet gedaan? Als de gelegenheid zich voordoet, moet je het misschien maar doen en dat is misschien meer waard dan geld. Dan is geld maar een ding, een middel. (vrouw/hog)

Ze wil nu van haar hobby haar werk maken. Met haar man heeft ze afgesproken daarin 'zelfvoorzienend' te zijn, wat betekent dat ze niet meer geld in dit eigen bedrijfje steekt dan dat het oplevert.

Heel belangrijk bij deze herdefiniëring van financiële onafhankelijkheid is de steun van haar man. Hij houdt een gloedvol betoog dat een vrouw ook zelfstandig en onafhankelijk kan zijn zonder eigen inkomen:

Ik denk dat het gevoel van eigenwaarde van een vrouw daar veel belangrijker in is. En dat kan ook als je niets verdient. Het gaat erom dat je gelukkig bent met de keuzes die je zelf maakt. En dat je dat in goed overleg met je partner doet, dat lijkt me logisch. Maar je moet voornamelijk gelukkig zijn. (man/hoog)

En zoals in hoofdstuk 4 is beschreven, is dat ook de houding van de meeste andere mannen. Ze geven hun vrouw de ruimte om zoveel te werken als ze zelf prettig vindt, of zouden willen dat ze daarvoor genoeg verdienen, al denken ze wel dat het voor hun vrouw belangrijk – of in ieder geval prettig – is dat ze ‘iets van een eigen inkomen’ heeft (man/laag).

De meeste vrouwen en mannen zien wel enige risico's als de inkomensverhouding erg scheef wordt, en zeker als de vrouw helemaal niets zou verdienen. Niet zozeer met het oog op de toekomst en de financiële risico's die ze zouden lopen als het inkomen van de man zou wegvallen of lager zou worden. De aarzelingen betreffen vooral de gelijkwaardigheid en het evenwicht binnen de relatie. Dit komt aan de orde in de hierna volgende subparagraaf.

Financiële (on)afhankelijk en gelijkwaardigheid in de relatie

De vraag of ze het belangrijk vinden om financieel onafhankelijk te zijn, relateren veel vrouwen aan persoonlijke uitgaven. Ze zouden het lastig vinden om iets voor zichzelf te kopen van het geld dat hun man heeft verdiend, zeker als dat uitgaven zijn waar hij het mogelijk niet mee eens is:

Ik wil geen verantwoording af gaan leggen als ik een paar nieuwe schoenen wil. Geen zin in. Dus een salaris is voor mij belangrijk om mijn eigen ik te houden, mijn eigen identiteit te houden. (vrouw/middel)

Een ander heeft het gevoel dat het, omdat het om haar eigen geld gaat, ‘wel rechtmatig’ is als ze geld voor zichzelf uitgeeft (vrouw/middel). Andere vinden het lastig om geld voor zichzelf uit te geven:

Als ik eens een keer een belachelijk dure broek zie, dan voel ik me weleens een beetje schuldig. Dan denk ik: zal ik dat nou wel doen? Ik denk dat ik dat minder zou hebben als ik kostwinner zou zijn. Maar ja, niet echt. Mijn man is daar ook heel makkelijk in, heeft daar ook niet echt moeite mee. Niet echt... nee. (vrouw/hoog)

Anders ligt dat bij de gezamenlijke kosten, de vaste lasten en de boodschappen. De vrouwen hebben er geen moeite mee dat de man (het grootste deel van) de vaste lasten betaalt. Dat voelt ook niet als financiële afhankelijkheid, zolang ze maar naar vermogen bijdragen. Strikt gesproken vinden sommige vrouwen dat ze dus financieel afhankelijk zijn van hun partner. Maar het vóélt niet (meer) zo:

Zonder hem zou ik het niet redden met mijn inkomen, dus dan ben ik eigenlijk wel afhankelijk van hem. Maar zo voel ik het niet. Omdat ik toch een deel van het geld binnen breng, dan voel ik het niet zo echt. Nee, zo voel ik het niet. (vrouw/middel)

Ook de mannen aarzelen naar aanleiding van de vraag of hun vrouw, omdat ze flink minder verdient, financieel van hen afhankelijk is. Een aantal van hen lijkt dat met enige tegenzin te erkennen: 'Dat is ze deels wel, ja, dat is zo. Daar kan ik wel omheen draaien, maar dat is gewoon zo' (man/hoog). Een ander legt de nadruk op wat ze wel zelf kan bekostigen:

Nou ja, goed... Ze is niet geheel financieel afhankelijk. Ze bekostigt de boodschappen, daar besteed ik bij wijze van spreken geen euro aan. Maar goed, alles wat met het huis te maken heeft, hypotheek, gas, water, licht, drukt op mijn schouders. En dat is natuurlijk wel een hogere som. De vakanties drukt op mijn schouders. Dus ja, de grote posten... Maar de 150 à 200 euro aan boodschappen per week die bekostigt zij, en dat is inderdaad wel heel prettig. (man/hoog)

Een paar mannen lijken bijna verontwaardigd bij de suggestie dat er sprake zou kunnen zijn van financiële afhankelijkheid. Een van de mannen noemt het een onzinnige gedachte, waar zijn vrouw overigens soms ook weleens last van heeft volgens hem: 'Ik bedoel, ik kan dingen doen omdat zij achter me staat en zij kan dingen doen omdat ik achter haar sta, en ja wie er dan toevallig meer verdient...' (man/hoog). En zowel vrouwen als mannen haasten zich om aan te geven dat het in hun relatie geen rol speelt dat de een wat meer verdient dan de ander.

Tussen de regels door wordt duidelijk dat alleen de vraag al gevoelig ligt. Dit lijkt alles te maken te hebben met de ideeën over een goede relatie die de geïnterviewden hebben. Daarin speelt gelijkwaardigheid een belangrijke rol. Ze voeren tal van redenen aan waarom een verschil in inkomen niet betekent dat de relatie niet gelijkwaardig zou zijn.

Vrouw doet weer andere dingen

Het vaakst verwijzen de mannen en vrouwen naar de taakverdeling, vooral sinds ze kinderen hebben. Het verschil in inkomen is het logische gevolg van een taakverdeling waar ze samen voor gekozen hebben. Een van de vrouwen zegt daarover:

Dat mijn man nu de kostwinner is en dat ik een bijbaantje heb, dat is een keuze die we gewoon gemaakt hebben, dat ik meer voor de kinderen zorg, en het huishouden. Toen ik nog meer werkte, had ik ook een hulp in de huishouding, maar nu met die zestien uur is het huishouden er gewoon goed bij te doen, dus dat doe ik vooral. En dat zie ik ook als een soort werk eigenlijk. Als je die uren optelt, plus de uren dat je werkt, zit je ook op fulltime. Zo is het toch eerlijk verdeeld. (vrouw/hoog)

Ook de andere vrouwen wijzen erop dat zij meer thuis doen, dat dit een taakverdeling is die hen beiden past, en dat het niet uitmaakt dat hij met zijn (betaalde) werk geld verdient en zij met haar (deels onbetaalde) werk veel minder:

Het is voor mijn gevoel toch gelijkwaardig. Hij werkt meer, maar daar staan weer andere dingen tegenover. Ik werk parttime, waardoor mijn man meer kan werken. We hebben geen kosten aan extra kinderopvang. En ik hoef geen werkster, omdat ik thuis ben. Dus dat heeft daar dan ook mee te maken. (vrouw/hoog)

Steeds brengen ze naar voren dat ze samen voor deze taakverdeling hebben gekozen. Ze hebben het dan over proceseerlijkheid (Van der Vinne 1998). Daarbij gaat het er niet om dat beide partners een gelijke inbreng hebben (dus betaalde arbeid gelijk verdelen, evenals de onbetaalde arbeid), maar dat de partners zich beiden inzetten én zich beiden kunnen vinden in de taakverdeling. Het gaat om elkaar de ruimte geven, iets gunnen:

Voor mij heeft het er denk ik mee te maken van: er zijn als ik je nodig heb. Ja, overal mee helpen als ik erom vraag, dat is voor mij gewoon heel erg belangrijk. Dus als ik meer zou verdienen en mijn man minder, maar we zijn nog steeds zo'n eenheid dat we alles zo over en weer zo zonder morren of wat dan ook gewoon doen, dat je dat voor elkaar over hebt, dan zou dat niet uitmaken. (vrouw/hoog)

In een goede relatie, vinden deze vrouwen, maakt het niet uit hoe de taken verdeeld zijn, wie meer geld binnenbrengt en wie meer thuis doet. De mannen zijn het daarmee eens. Een paar van hen lijken zelfs wat verontwaardigd dat het onbetaalde werk thuis tegenwoordig zo weinig gewaardeerd wordt. Ze vinden dat wat de vrouw thuis doet 'ook heel belangrijk is' (man/laag), een taak die 'zwaar onderschat' wordt (man/middel), en vinden dat daar niet 'denigrerend' over moet worden gedaan (man/hoog).

Zo leven wij niet

De vragen over eventuele financiële afhankelijkheid leiden bij andere mannen en vrouwen rechtstreeks tot bespiegelingen over de liefde in hun relatie: 'Wij houden heel veel van elkaar, geven echt heel veel om elkaar. Dan speelt geld geen enkele rol' (man/laag). Een andere man benadrukt dat ze vanwege de liefde en niet vanwege het geld bij elkaar zijn:

Nooit over nagedacht. Maar dat is niet de reden dat we bij elkaar zijn, dat ze financieel afhankelijk van me is. En het voelt helemaal niet zo. Zo leven wij niet. Ja, er is inkomensongelijkheid, dat is al sinds jaar en dag. Maar daar moet je je ook voor de rest niet druk om maken. Of ze afhankelijk van mij is? Nee. (man/laag)

Ook voor een andere man lijkt financiële afhankelijkheid van de vrouw zo vanzelfsprekend bij een relatie te horen dat hij nauwelijks weet wat hij met de vraag aan moet:

Ik denk met wat ze nu verdient het haar niet zal lukken om het hoofd boven water te houden. Ja, ik ben de kostwinner hier en zij brengt ook geld in huis, maar of ik dat bijzonder moet vinden? Het is geven en nemen, en dat heb ik er gewoon bij genomen. En ik ben hartstikke blij met wat ik nu heb. (man/middel)

Een van de vrouwen zegt dat als ze geen inkomen zou hebben en haar man commentaar zou hebben op haar uitgaven, ze dan heel snel weer aan het werk zou gaan, want ‘financiële onafhankelijkheid is toch wel prettig’ (vrouw/middel). Maar gelukkig staan zij niet zo in hun relatie, aldus deze vrouw. Ook anderen kennen wel stellen waar de man zich erop laat voorstaan dat hij degenen is die al het geld of het meeste geld verdient. Maar in hun relatie, vinden ze, speelt de inkomensverhouding helemaal geen rol:

Dat is misschien toch de relatie die je met elkaar hebt. Mijn eigen kleren en zo gaan gewoon van mijn rekening. En als dat niet genoeg is, dan stort mijn man gewoon wat bij. Dus dat gaat eigenlijk een beetje heen en weer, dat gaat heel natuurlijk. Niet dat ik mijn hand op moet houden, nee hoor, absoluut niet, zo voelt dat niet. (vrouw/hog)

We verdienen (bijna) evenveel

Een paar vrouwen en mannen wijten het verschil in inkomen aan een verschil in maatschappelijke waardering van hun werk en dat van hun partner. Een van de vrouwen is werkzaam in het onderwijs en vertelt dat zij na een dag met 30 puberende kinderen veel minder heeft verdiend dan haar man (die even hoog is opgeleid) in het bedrijfsleven: ‘Hij verdient... Nee, hij krijgt meer, zeggen we altijd. We verdienen evenveel, maar hij krijgt er veel meer voor’ (vrouw/hog). Dat besef maakte dat ze zich erbij neer kon leggen dat ze hem wat betreft inkomen nooit zou kunnen bijhouden. Ook haar partner benoemt de ook in zijn ogen onterechte onderwaardering (in financieel opzicht) van het werk van zijn vrouw. Ze negeren wel het feit dat haar inkomen niet alleen lager is omdat ze per uur minder verdient, maar ook omdat ze minder uren werkt dan haar man. Een andere vrouw meent dat een gelijk inkomen van man en vrouw sowieso niet reëel is, omdat volgens haar vrouwen nou eenmaal altijd minder verdienen dan mannen (vrouw/middel). Helemaal ongelijk heeft ze daarin niet: ook per uur verdienen vrouwen nog steeds minder dan mannen, zelfs als ze hetzelfde werk doen (Muller en Van den Brakel 2018).

Sommige respondenten blijken het verschil in inkomen soms wat kleiner voor te stellen dan het in werkelijkheid is. Zo zegt een vrouw die een vijfde deel van het huishoudensinkomen verdient dat haar inkomen ‘iets lager’ is en dat ze daarmee financieel ‘enigszins’ van hem afhankelijk is (vrouw/middel). De beide partners van een stel waarvan de vrouw 800 euro in de maand verdient (minder dan een zevende deel van hun huishoudensinkomen) vertellen dat ze de hypotheek hebben gebaseerd op één inkomen, zodat ‘in principe eentje het zou kunnen verdienen’ (vrouw/hog). Daarmee suggereren ze dus dat hun inkomens min of meer gelijkwaardig zijn. Haar man zegt: ‘We verdienen gigantisch veel met z’n tweetjes’ (man/hog). Een andere vrouw vertelt dat ze zich niet afhankelijk voelt omdat haar inkomen op de rekening van haar partner wordt gestort, ‘dus dat vereffent al’ (vrouw/laag). Haar inkomen is echter een derde van dat van hem. En de man die het ‘wel heel prettig’ vindt dat zijn vrouw de wekelijkse boodschappen (150 à 200 euro) betaalt en ‘helemaal fantastisch dat ze haar eigen kleding bekostigt’, blijkt later in het interview maandelijks 300 euro naar haar rekening over te maken ten behoeve van deze uitgaven. In alle gevallen wordt het verschil in inkomen dus kleiner voorgespiegeld dan het is, of aan externe factoren geweten.

Het is maar tijdelijk

Twee stellen houden zichzelf voor dat het om een tijdelijke situatie gaat. Een vrouw die met twijfel gaat stoppen met werken, troost zich met de gedachte dat het niet voor eeuwig is, dat ze altijd weer kan gaan werken als ze dat wil. Een man die vier vijfde deel van het huishoudensinkomen verdient, geeft toe dat hij het ‘persoonlijk wel prettig zou vinden’ als dat wat meer in balans zou zijn:

En die tijd die gaat ook komen, als de kinderen beiden naar de middelbare school gaan, zelf hun eigen boterhammen kunnen smeren. Ja, dan kan zij haar vleugels ook weer meer uitslaan. (man/hoog)

Ook zijn vrouw ziet zichzelf in de toekomst wel weer wat meer werken. Maar dat dat tot een drastische verbetering van de balans zal leiden, is vrij onwaarschijnlijk. Werken in deeltijd, en zeker een werkonderbreking, hebben een blijvend negatief effect op het inkomen van vrouwen (Romàn 2006). Ook bij deze stellen is het verschil in uurloon tussen man en vrouw inmiddels zo groot geworden dat zelfs als de vrouw voltijds zou gaan werken, ze nog steeds veel minder zou verdienen dan de man. En dat laatste zijn ze sowieso niet van plan.

Het is ons geld

Ook het feit dat bij alle stellen het geld op één hoop gaat, heeft invloed op hoe deze stellen economische (on)afhankelijkheid ervaren. Er is geen sprake van zijn geld en haar geld, het is óns geld, vinden ze:

Ik vind het op zich ook wel fijn dat ik ook gewoon geld verdien. Alhoewel ik, met mijn man, ervaar dat we gewoon samen de inkomsten hebben. Niet zoiets van: ik moet mijn eigen geld hebben. Dat gevoel heb ik sowieso wel, dat we dingen met elkaar delen. (vrouw/hoog)

Dit ‘alles samen delen’ is ook de formele grondslag van hun relatie. Op twee na zijn alle stellen getrouwd in gemeenschap van goederen. Alleen als een van beiden een flink vermogen zou hebben, of een eigen zaak, zou dat volgens sommigen misschien anders hebben gelegen. Voor de meesten was het heel vanzelfsprekend, iets waar niet of nauwelijks over is gesproken:

Automatisch eigenlijk, niet over nagedacht. Ik bedoel, het was geen discussiepunt. Je gaat er met z'n tweeën in, ook met het idee om in de toekomst kinderen te krijgen, gemeenschappelijk op te voeden, inkomsten met elkaar te delen. Dus dat stond eigenlijk wel als een paal boven water. (vrouw/hoog)

Ook op het gemeentehuis zijn ze, tenminste voor zover ze zich kunnen herinneren, niet op consequenties en alternatieven geweest. Maar sommigen kozen uit volle overtuiging voor een huwelijk in gemeenschap van goederen. Anders moet je niet trouwen, vindt een van de mannen. Huwelijkse voorwaarden vindt hij kil klinken, alsof je een contract afsluit, en dat is niet hoe hij zich zijn huwelijksdag had voorgesteld (man/laag). Als je besluit je leven te gaan delen, moet je ook álles delen, vinden een paar anderen. Een van hen denkt dat,

mochten ze ooit uit elkaar gaan, het betekent dat hij als man ‘geknipt en geschoren wordt’, maar ook hij is toch in volle overtuiging getrouwd in gemeenschap van goederen, want ‘daar ga je niet van uit, je denkt dat je wel 80 wordt met elkaar’ (man/hoog). Alleen als een van beiden een eigen zaak heeft, kun je beter op huwelijksvoorwaarden trouwen, vinden ze. Om te voorkomen dat een eventueel faillissement het hele gezin raakt.

Trouwen in gemeenschap van goederen sluit dus aan op hun beeld van een goede relatie. En dit ‘alles samen delen’ is ook de basis waarop de stellen hun financiën sindsdien hebben geregeld. Sommigen hebben een gezamenlijke en/of-rekening waar het inkomen van beide partners op wordt gestort. Bij anderen komt het inkomen van de man en de vrouw elk op een eigen bankrekening, vaak een overblijfsel uit de tijd dat ze nog niet samen een huishouding voerden. Sommige hebben, toen duidelijk werd dat ze samen verder zouden gaan, daarnaast een gezamenlijke rekening geopend voor de vaste lasten en de boodschappen, waar beiden een deel van hun salaris naar doorsluizen. Anderen hebben die aparte rekeningen gewoon zo gelaten, maar hebben de uitgaveposten verdeeld. Het centrale principe achter al deze beheersvormen is dezelfde: ‘Wij zijn van elkaar en dat geld is ook van elkaar’ (man/laag). Veel respondenten zeggen dit ‘vanzelfsprekend’ of ‘goed’ te vinden, en betitelen het als ‘onzinnig’ als partners afspraken zouden maken over ieders financiële bijdrage en wie wat mag uitgeven:

We werken samen, en we geven het ook samen uit. En als ik wat wil kopen, dan koop ik het toch wel, daar hoef ik geen eigen spaarrekening voor waar zij niet mag aankomen. Echt onzin. Zeker omdat je al zo lang met elkaar omgaat. Als je dat nog steeds moet doen, dan vertrouw je elkaar ook niet, denk ik dan altijd maar. (man/hoog)

Dat het onderscheid tussen ‘zijn’ en ‘haar’ geld flinterdun is, blijkt ook uit de losse manier waarop alle stellen met de verschillende bankrekeningen omgaan. Eigen rekeningen bestaan vaak alleen nog in naam, maar zijn allang omgezet in en/of-rekeningen, waar beide partners geld vanaf kunnen en mogen halen. Het idee van een even grote bijdrage aan de gezamenlijke kosten is, voor zover men dat ooit al had, verlaten. Een nieuwe heldere verdeelsleutel voor de gezamenlijke kosten is daar bijna nooit voor in de plaats gekomen. Als de uitgavenposten zijn verdeeld en de vrouw komt (incidenteel of structureel) niet uit, dan wordt er geld naar ‘haar’ rekening overgemaakt.

Even onzinnig vinden ze de gedachte dat degene die het meeste geld binnenbrengt een grotere stem in de uitgaven zou mogen hebben. Soms is het de man die de gezamenlijke uitgaven beheert, soms de vrouw, maar altijd in overleg. Onenigheid hierover hebben ze zelden, aldus vrijwel iedereen. Ook niet over persoonlijke uitgaven. Bij slechts één stel heeft ieder een eigen bankrekening waarop ze maandelijks een even groot bedrag overhouden voor eigen uitgaven. Ze noemen dit ‘geendiscussiegeld’ (man/hoog): geld waarmee ieder kan doen wat-ie wil, zonder daarvoor verantwoording af te leggen bij de partner. Ook zorgt dit ervoor dat wat elk van hen voor zichzelf uitgeeft in evenwicht is, zodat niet de een veel meer persoonlijke kosten maakt dan de ander. De andere stellen vinden ook dat niet relevant. Als ze wat nodig hebben, kan dat van de gezamenlijke rekening, of

van wat er over is op hun 'eigen' rekening, en als die leeg is, dan maakt de partner wat over. Dat gaat 'heel natuurlijk', aldus een van de vrouwen (vrouw/hoog).

Sommige vrouwen zeggen dat ze, vergeleken met hun partner, wat meer geld uitgeven. Bij andere stellen is het juist de man die gemakkelijker geld uitgeeft. Maar dat maakt in hun relatie niet uit. Vooral enkele mannen betogen dat ze voor zichzelf niets nodig hebben en het geen punt vinden als hun partner het geld dat overblijft besteedt aan dingen voor zichzelf en de kinderen:

Ik vind mijn gezin gewoon het belangrijkste van de wereld, dus ze mag alles doen wat ze wil. Echt, mijn geld is haar geld en haar geld is mijn geld. En wat zij ermee doet, dat maakt mij niet uit. (man/laag)

Als de een al commentaar heeft op het uitgavepatroon van de ander, zeggen ze, dan gaat het over het tijdstip van aanschaf, niet over de aankoop zelf:

Als ik schoenen wil en ze zijn extreem duur, dan zeg ik: Piet, komt het uit, staat er genoeg geld op de huisrekening? Dus dat is een soort overleg en niet dat hij mij dan toestemming moet geven. (vrouw/hoog)

Mogelijk is dit een iets te rooskleurige voorstelling van zaken en tussen de regels door zijn er soms aanwijzingen dat er hier en daar wel degelijk enige irritatie is over het uitgavepatroon van de partner. Er zou veel langer over dit onderwerp moeten worden doorgevraagd (langer dan in een interview van een uur past) om achter dit ideaalplaatje te kijken.

5.4 Tweeverdieners

De vrouwelijke tweeverdieners verdienen zonder uitzondering meer, vaak véél meer dan 900 euro per maand, en gelden dus als (zeer) economisch zelfstandig. En hoewel ook deze vrouwen nooit uit zichzelf de term 'economische zelfstandigheid' gebruiken, leeft het idee erachter wel degelijk, net als bij de anderhalfverdieners. En daar verstaan de meeste tweeverdieners meer onder dan de anderhalfverdieners.

Eigen inkomen vrouw is vanzelfsprekend

De vragen over het belang van hun werk of hun inkomen leidde bij veel vrouwelijke tweeverdieners tot bespiegelingen over het belang van een *eigen* inkomen. Daarmee bedoelen ze 'op eigen benen staan', 'je eigen broek ophouden' of 'niet afhankelijk zijn': 'Ik vind het gewoon fijn om te werken. Omdat ik het heel belangrijk vind ook om gewoon onafhankelijk te zijn. Ik ben het altijd gewend geweest' (vrouw/middel). Andere vrouwen beginnen niet uit zichzelf over economische zelfstandigheid; niet omdat ze het niet belangrijk vinden, maar omdat het zo vanzelfsprekend is dat ze een eigen inkomen hebben: 'Daar heb ik eigenlijk nooit op die manier over nagedacht, omdat ik natuurlijk altijd aan de andere kant zit, omdat ik dat zelf nooit heb meegemaakt' (vrouw/hoog). Geen van de vrouwen, ook degenen die niet zelf beginnen over het belang van een eigen inkomen, kan zich voorstellen dat ze géén eigen inkomen zou hebben. En dan denken ze in tegenstelling tot de ander-

halfverdieners vaak wél aan een inkomen dat groot genoeg is om zelfstandig van te kunnen leven. Twee van de vrouwen zouden er niet aan moeten denken dat ze dat niet zouden hebben:

Ik geloof er heel erg in dat je zelf verantwoordelijk bent voor je eigen leven en jij bent degene die dat maakt. De rest om je heen, dat is heel fijn, maar dat kan allemaal wegvallen en uiteindelijk... Ja, dat klinkt heel dramatisch, maar uiteindelijk ga jij over je eigen leven. Ik vind ook echt dat je daar zelf verantwoordelijkheid voor hebt. (vrouw/hooog)

De anderen klinken wat minder stellig, maar ook zij zijn er trots op dat ze voor zichzelf kunnen zorgen, of vinden dat een 'prettig idee'. Enkele anderen vinden het weliswaar belangrijk om een eigen inkomen te hebben, maar denken dan aan een inkomen dat groot genoeg is om samen met dat van hun partner goed van te kunnen leven. Zo zegt een van hen dat haar inkomen belangrijk is omdat het 'je vrijheid geeft'. Uit haar daaropvolgende toelichting blijkt dat het dan niet gaat om vrijheid ten opzichte van haar partner, maar samen mét haar partner: 'Omdat je dan al je eigen beslissingen kan nemen en kan doen wat je wil. Wij kunnen voor een groot deel doen wat we willen' (vrouw/hooog).

Dat heeft ook te maken met het feit dat ze plezier in hun werk hebben. Als dat niet het geval zou zijn, kunnen sommigen zich voorstellen dat ze andere keuzes zouden maken. Zoals de vrouw die het heel belangrijk vindt om 'gewoon onafhankelijk' te zijn: 'Ik heb het naar mijn zin, leuke collega's, en dat scheelt natuurlijk ook. Als je ergens ontzettend tegen je zin zit, dan wordt het ook weer een ander verhaal' (vrouw/middel). Een andere vrouw heeft vriendinnen die lager zijn opgeleid, minder uitdagend werk hebben, en zij vindt het niet gek dat die als het financieel kan in deeltijd werken of zijn gestopt. Twee andere hoogopgeleide (bijna) voltijds werkende vrouwen kunnen zich dat ook voorstellen voor hun eigen situatie: als hun partner echt heel veel zou verdienen én ze hun werk niet leuk zouden vinden, zouden ze het niet erg vinden om veel minder te verdienen dan ze nu doen. Daarmee komen hun opvattingen behoorlijk in de buurt van die van de anderhalfverdieners: zolang hun eigen inkomen maar voldoende is om persoonlijke uitgaven van te betalen. Een vrouw die eerst zei dat ze het moeilijk zou vinden om niet ongeveer evenveel als haar partner te verdienen, nuanceert dat later: als haar partner de vaste lasten zou betalen, zou ze dat niet zo'n punt vinden. Maar ze wil 'wel genoeg verdienen om mijn eigen bestedingen te doen'. Ze denkt dan aan persoonlijke uitgaven, maar ook 'keuzes in het huishouden die je maakt waar die ander het misschien niet mee eens is. Zoals dat biologische eten, dat vind ik belangrijk' (vrouw/hooog). Ook een ander zou er weinig moeite mee hebben als haar man de gezamenlijke kosten voor zijn rekening zou nemen, zolang ze haar eigen uitgaven maar zelf kan financieren. Maar als het andersom zou zijn – als zij het meest zou verdienen en de gezamenlijke kosten voor haar rekening zou nemen – dan zou ze dat ook niet erg vinden: 'Ik vind geld gewoon niet superbelangrijk, zeg maar. Dus waar dat dan vandaan komt' (vrouw/hooog).

Sommige vrouwen willen dus genoeg verdienen om in principe zelfstandig van te kunnen leven, anderen zouden ook kunnen leven met een lager inkomen. Maar geen inkomen hebben, zoals sommige vrouwelijke anderhalfverdieners geen punt zouden vinden, is voor

geen van hen een optie. Ook de meeste mannen vinden het belangrijk dat beiden – zichzelf dus én hun partner – een inkomen hebben. En dan denken ze op de eerste plaats over de risico's die ze loopt als hem iets mocht overkomen of als de relatie zou stuklopen. Dat was ook de eerste associatie van de vrouwen bij het begrip 'economische zelfstandigheid'. Over gelijkwaardigheid in de relatie hebben ze het nauwelijks.

Financiële onafhankelijkheid en gelijkwaardigheid in de relatie

De meeste mannelijke tweeverdieners, en ook de helft van de vrouwen, lijken pas tijdens het interview voor het eerst na te denken over de vraag of het in hun relatie uitmaakt of ze wel of niet een eigen inkomen hebben. Ter illustratie volgt hierna een lang citaat van een vrouw die na de vraag of het voor haar gevoel belangrijk is of zij een bijdrage levert in het huishoudensinkomen al zoekend en aarzelend tot de conclusie komt dat het toch wel 'een soort van overtuiging' is dat ze een eigen inkomen heeft:

Ik heb er nooit zo bewust over nagedacht, maar als je dat zo schetst, zal dat denk ik wel uitmaken. Ik vind het wel fijn dat ik ook inbreng heb in ons gezamenlijk inkomen. Ja, waarom vind ik dat fijn? Omdat ik me daardoor toch minder afhankelijk voel. Er is toch een soort gevoel van zelfstandigheid, of er evenveel toe doen of zo, misschien ook in het geld hier in huis brengen, zeg maar. Ik kan me niet voorstellen dat ik geen werk zou hebben. Ook omdat ik dat een heel klein wereldje zou vinden. En ja, ik heb nooit zo goed over dit soort vragen nagedacht. Maar als ik er nu bij stilsta, dan zou ik me dus ook echt niet kunnen voorstellen dat ik geen eigen inkomen zou hebben, dat is wel iets... Ook omdat er tegenover staat wat ik doe. Stel dat ik voor mijn werk heel veel minder betaald zou krijgen, dat zou ik ook niet fair vinden. Dus het geeft ook een soort betekenis of status aan mijn werk. Daarbij vind ik het ook wel gewoon dat ik voor inkomen moet zorgen, op de een of andere manier. Ja, als ik daar zo over nadenk, is dat wel een soort overtuiging. (vrouw/hoog)

Ook enkele andere vrouwen lijken wat overvallen door de vraag: 'Een eigen inkomen? Dus je bedoelt dat ik zelf gewoon iets heb naast het inkomen van mijn partner?' (vrouw/hoog). Ook zij probeert ter plekke te bedenken hoe dat zou voelen, denkt dat het niet uitmaakt, dan toch weer wel en besluit uiteindelijk: 'Ik heb het nog nooit níét gehad, dus ik zou niet weten eigenlijk hoe dat is, maar het lijkt me als ik erover nadenk toch niet een zo heel fijn gevoel, nee' (vrouw/hoog).

Hiermee raakt de laatste spreekster waarschijnlijk aan een van de redenen waarom deze tweeverdieners niet wakker liggen over de vraag of in hun relatie de inkomensverhouding een rol speelt: ze zijn nog nooit in een positie geweest dat ze géén eigen inkomen hadden, en dat is ook niet aan de orde. Ook is de verhouding tussen beide inkomens veel minder scheef dan bij de anderhalfverdieners. Het gaat dus om een hypothetische situatie. Maar als ze erover nadenken, lijkt het alle vrouwen en de helft van de mannen voor de relatie beter dat beide partners werken en een inkomen hebben: 'Het is niet het belangrijkste, maar volgens mij maakt het het in een relatie wel makkelijker als dat een beetje in balans is' (vrouw/laag). Ze ziet om zich heen stellen waarbij de vrouw veel minder verdient en haar man om toestemming moet vragen bij uitgaven. Dat maakt de relatie minder gelijkwaar-

dig, vindt ze. Een van de mannen, die aangeeft nu soms al wat bedenkelijk te kijken als zijn vrouw met tassen vol terugkomt van een middagje shoppen, vermoedt dat als hij de hoofdmoot van het inkomen zou verdienen, daar toch wat meer wrijving over zou zijn: 'Wat meer haantjesgedrag, je blijft toch een vent', vindt hij (man/laag). Ook andere vrouwen en mannen kunnen zich voorstellen dat een groter inkomensverschil de relatie wat schever zou kunnen trekken, bijvoorbeeld omdat degene die het meeste of al het inkomen binnenbrengt zich belangrijker voelt dan zijn/haar partner. Of dat diegene kritiek levert op het uitgavepatroon van de minstverdienende partner, en dan vooral op zijn/haar persoonlijke uitgaven. Anderen zijn vooral bezorgd over de minstverdienende partner, kunnen zich voorstellen dat hij/zij dan minder gemakkelijk geld uitgeeft (ook hier spreken ze weer uitsluitend over persoonlijke uitgaven). Een man die minder verdient dan zijn partner vindt het inderdaad 'weleens vervelend', dat hij meer geld uitgeeft aan kleding en zijn hobby's: 'Misschien zou het handiger zijn als ik bijvoorbeeld veel meer zou verdienen, dan hoef ik me daar minder schuldig over te voelen' (man/hoog). Maar ook zijn vrouw vond het 'lastig en een beetje oneerlijk' dat zij zich altijd nieuwe kleren kon veroorloven, terwijl haar partner rood stond. Omdat ze naar rato van hun inkomen bijdroegen aan de gezamenlijke kosten, hield haar partner minder eigen geld over. 'Wat zitten we nou moeilijk te doen met dat naar rato-gedoe', dacht de vrouw toen, waarna ze zijn overgestapt op een systeem waarbij beiden evenveel eigen geld hebben en de rest in de gezamenlijke pot gaat. Daarmee hebben ze het probleem naar beider volle tevredenheid opgelost.

Dat is ook het beeld dat bij de andere tweeverdieners uit de interviews naar voren komt. Zolang de inkomens niet al te zeer verschillen, de minstverdienende genoeg geld heeft voor persoonlijke uitgaven, en daar liever ook niet meer aan uitgeeft dan de hoofdkostwinner, vinden vrijwel alle vrouwen en zeker alle mannen dat het niet uitmaakt dat de een wat meer verdient dan de ander. Zeker als er in totaal genoeg inkomen is om aan ieders behoeften te kunnen voldoen. Ook de argumenten die ze daarvoor aanvoeren, lijken op die van de anderhalfverdieners.

Zo leven wij niet

Het vaakst verwijzen ook de tweeverdieners naar de goede relatie die ze hebben, evenals de anderhalfverdieners. Ze kunnen zich voorstellen dat de inkomensverhouding in andere relaties soms en rol speelt, maar niet bij hen: 'Nee, in de relatie maakt dat niet uit, niet in onze relatie. Hoe wij in onze relatie staan, in mijn beleving is geld daar geen onderdeel van' (man/middel). Of niet meer: 'Als je vrijgezel bent of net met iemand samen, dan is dat misschien anders, maar nu voel ik dat niet zo, nee, die behoefte dat ik dan echt zelfstandig wil zijn' (vrouw/hoog). Dat heeft plaatsgemaakt voor het gevoel dat ze samen ergens voor verantwoordelijk zijn en dat het niet uitmaakt hoe dat verdeeld is: 'Ik heb minder dat ik-gevoel zeg maar, dan dat je dat in het begin van een relatie hebt' (vrouw/hoog). Ook een andere vrouw haast zich duidelijk te maken dat het belang dat zij hecht aan een eigen inkomen niet voortkomt uit 'een soort emancipatiegedachte of zo'. Want bij dat woord denkt ze aan 'een soort anti iets', een 'felheid van: ik wil niet afhankelijk zijn van mijn man omdat ik als vrouw op eigen benen wil staan', vanuit een 'hele enorme overtuiging'. Dat heeft ze

niet, al vindt ze het wel heel prettig dat ze haar eigen inkomen heeft en ‘die onafhankelijkheid ook wel graag wil bewaren’ (vrouw/hog).

De partner doet weer andere dingen

De anderhalfverdieners wezen allemaal op de taakverdeling waarvoor ze samen hebben gekozen en waardoor de vrouw minder uren buitenshuis kon werken. Bij de tweeverdieners komt dit argument nauwelijks naar voren, wat logisch is omdat er bij hen veel minder sprake is van taakspecialisatie. De arbeidsduur en tijd besteed aan zorgtaken van man en vrouw liggen veel dichterbij elkaar. Alleen het stel met een omgekeerde taakverdeling brengt dit naar voren: ‘Ik doe weer wat meer hier,’ voert de man aan, ‘het kan niet zonder elkaar. Het is leuk dat jij daar werkt, maar als ik de boodschappen niet doe, dan heb jij geen eten’ (man/middel). Zijn vrouw wijst er net als de anderhalfverdieners op dat ze samen voor deze taakverdeling hebben gekozen, met als logische – maar niet relevante – consequentie dat haar man minder verdient dan zij: ‘Dus het is niet zo van: dat is mijn geld. Nee, het is wat we samen verdienen en hij werkt er thuis voor en ik werk er ergens anders voor’ (vrouw/hog). Een andere man denkt nu hij een kind heeft ook anders over het belang van ieder een eigen inkomen: ‘Eerst was ik daar misschien ook wel wat uitgesprokener in. Maar nu ik zelf vader ben geworden, kan ik me steeds meer een beeld vormen bij de waarde van kinderen en de waarde van opvoeding’ (man/hog). Hij kan het nu veel beter begrijpen als moeders (over vaders heeft hij het niet) minder gaan werken om voor de kinderen te zorgen. Een man en een vrouw (geen partners) die graag wat minder zouden willen werken dan ze nu doen, denken ook dat zo’n ruil van inkomen tegen onbetaalde arbeid voor hun partner acceptabel is. De man beschouwt het krijgen van kinderen als het kantelpunt. Volgens hem zou het toen ze nog geen kinderen hadden wel ‘een moeilijk punt’ zijn geweest als een van beiden geen inkomen had gehad: ‘Ja, kijk, als je geen kinderen hebt en de een die brengt het inkomen in en de ander geeft het uit, ja dat doet gevoelsmatig toch wel iets’ (man/hog). Maar nu ze twee jonge kinderen hebben, ligt dat volgens hem anders. Een van de vrouwen, die net moeder is geworden, had eigenlijk wat minder willen gaan werken (drie dagen per week), maar dat kan in verband met haar werk en de zware vaste lasten nog niet. Maar ze denkt dat als er een tweede kind komt, haar man er wel mee ‘akkoord’ zou zijn als ze een dag minder zou gaan werken: ‘Ja, gewoon het idee dat het logischer is als je twee kinderen hebt, dat je dan...’ (vrouw/hog). Net als de anderhalfverdieners denken ze dus dat het geen punt is als de een wat meer inkomen binnenbrengt en de ander wat meer zorgt en in het huishouden doet

Gelijkwaardigheid heeft niks te maken met inkomen

Veel tweeverdieners zeggen dat ze zeer hechten aan een gelijkwaardige relatie. ‘Dat is bij ons goud’, zegt een van de mannen (middelbaar opgeleid). Maar dat is iets anders dan een gelijk inkomen. Een vrouw die evenveel uur werkt als haar partner, maar per uur veel meer verdient, legt de nadruk op een gelijke inzet: ‘We werken allebei hard, uit en thuis. Dat de een wat meer krijgt dan de ander interesseert me niet veel’ (vrouw/hog). Een van de mannen vindt dat het in een relatie veel belangrijker is dat je samen voor je kinderen zorgt dan

dat je ieder evenveel geld binnenbrengt (man/middel). Twee mannen beginnen bij vragen over de eventuele relevantie van het inkomen steeds over de inhoud van het werk. Gelijkaardigheid is wat hun betreft dat zij en hun partner allebei leuk en uitdagend werk hebben, waarin ze zich verder kunnen ontwikkelen. Een andere man verbreedt het nog verder en vindt dat gelijkaardigheid erover gaat dat:

*zij evenveel recht heeft op het nastreven van haar preferenties en voorkeuren als ik dat heb.
Dus als dat ideaal haar brengt tot een veel hoger salaris dan ik, omdat het mijn ideaal is om twee dagen in mijn volkstuin te klussen en de rest van mijn dagen te slijten als automonteur met een veel minder hoog inkomen, soit, prima. (man/hoog)*

En andersom is ook prima, uiteraard zolang het financieel kan. Een van de vrouwen vertaalt 'gelijkaardig' naar een gelijk intelligentieniveau. In haar vrienden- en familiekring kent ze genoeg stellen waarvan de vrouw minder werkt en minder verdient dan de man, maar voor zover zij het kan zien, zijn dat allemaal gelijkaardige relaties:

Misschien wel als vrouwen helemaal niet werken. Maar vrouwen die parttime werken, zijn die afhankelijk van een man? Ja, ik weet niet, dat vind ik moeilijk... Bij mijn vrienden of familie komt het best wel voor dat de vrouw wat minder verdient, maar voor zover ik weet, hebben ze gewoon allemaal een gelijkaardige relatie en als er iets is, dan komt dat niet door het geld. Zijn ze dan afhankelijk van hun man? Financieel afhankelijk? Nou nee... (vrouw/hoog)

Inkomensverschil is maar klein

Het verschil in inkomen is bij de tweeverdieners kleiner dan bij de anderhalfverdieners. Toch zien we ook hier dat partners soms het overgebleven verschil aan externe factoren toeschrijven. Drie vrouwen die meer verdienen dan hun partner wijzen op de maatschappelijke onderwaardering van het werk van hun partner. Een van die partners heeft een beroep dat 'relatief gezien slecht verdient voor een universitair opgeleid iemand. Het had prima ongeveer gelijk kunnen zijn geweest, gezien wat we allebei doen' (vrouw/hoog). Een andere vrouw, die per uur het dubbele verdient van haar man, geeft toe dat ze 'iets meer' betaald krijgt, maar benadrukt dat haar hogere uurloon niet betekent dat ze harder werkt, of op een hoger niveau (vrouw/hoog). Een andere vrouw zegt aan het begin van het interview dat ze blij is dat ze ongeveer evenveel verdienen, 'omdat dat toch een bepaalde gelijkaardigheid geeft'. Als later in het interview naar voren komt dat het verschil in inkomen, na een zeer recente promotie van haar partner, 600 euro per maand bedraagt, herdefinieert ze 'gelijk' naar 'gelijk ingeschaald'. Als zij per uur veel minder zou verdienen, zou ze denken: 'Wat raar, hij heeft dezelfde opleiding, doe ik iets verkeerd in mijn carrièreplanning?' Maar door het inkomensverschil grotendeels toe te schrijven aan het verschil in aantal arbeidsuren (zeker nu ze ouderschapsverlof heeft), vindt ze dat het op dat vlak – de inschaling dus – wel redelijk in verhouding is: 'Het is gewoon wat je fulltime zou verdienen, hoe je dat met elkaar vergelijkt' (vrouw/hoog). Op die manier kan ze ondanks een lager salaris toch spreken van een gelijkaardig inkomen.

Het is ons inkomen

Net als de anderhalfverdieners vinden ook de tweeverdieners dat er geen sprake is van zijn en haar inkomen: 'Het is ons geld. Het is heel duidelijk ons geld en we beslissen er beide samen over, we hebben er allebei evenveel zeggenschap over waar het geld aan besteed gaat worden' (man/middel). Vanuit die gedachte gaan, net als bij de anderhalfverdieners, ook bij alle tweeverdieners beide inkomens letterlijk of figuurlijk op één hoop. Ook hier kunnen we grofweg dezelfde twee systemen onderscheiden. Sommige stellen hebben alleen gezamenlijke en/of-rekeningen, anderen hebben wel ieder een eigen bankrekening, maar dat is doorgaans alleen in naam nog zo:

Haar rekening is de huishoudrekening en daar worden de boodschappen van betaald, en ik betaal de vaste lasten van mijn rekening, die gaan van mijn rekening af. De rekening die ik oorspronkelijk had, dan. (man/hoog)

Hoewel ze dus nog steeds een eigen rekening hebben, met hun eigen salaris erop, voelt dat niet meer zo. En net als bij de anderhalfverdieners vinden ook de tweeverdieners dat ze samen beslissen over dit gezamenlijke inkomen, dat ze daar meestal gemakkelijk uitkomen en dat de meestverdiener daarin zeker geen grotere stem in heeft dan de partner die minder geld binnenbrengt.

Een belangrijke reden om dat zo te doen, is het gemak. Maar ook heeft het te maken met hun beeld van een relatie. Net als de anderhalfverdieners zijn de meeste tweeverdieners getrouwd in gemeenschap van goederen, of ze hebben een geregistreerd partnerschap dan wel een samenlevingscontract op dezelfde gronden. Een man die trouwde met een vrouw die een eigen huis en een flinke spaarrekening bezat, en een pijnlijke echtscheiding achter de rug had, dacht dat het haar rust zou geven om het 'goed' te regelen door te trouwen op huwelijksvoorwaarden. Maar dat wilde zij niet: 'Wat van mij is, is van jou, dus gewoon gemeenschap van goederen', vond ze, 'geen aparte dingen, gewoon openheid en eerlijkheid met elkaar' (vrouw/middel). Een andere man vond het belangrijk om in gemeenschap van goederen te trouwen 'omdat je daarmee uitstraalt dat je echt van plan bent om gewoon de rest van je leven bij elkaar te blijven' (man/hoog). Huwelijksvoorwaarden voelen voor hem als 'een voorbehoud maken', er alvast rekening mee houden dat de relatie kan stranden, en 'dat is de slechtste start die je kunt maken' (man/laag). Sommigen kennen wel stellen die de financiën gescheiden houden, met vaste afspraken over ieders inbreng, en die onderling afrekenen als een van beiden iets heeft voorgeschoten. Dat wordt in behoorlijk felle bewoordingen afgekeurd. Een van de vrouwen had dat in haar vorige relatie en is daar nog steeds verontwaardigd over. Zij en haar ex betaalden ieder evenveel aan de gezamenlijke kosten, maar omdat zij minder verdiende, hield ze veel minder over dan hij. Zij vindt dat 'not done, het geld is van elkaar'. Dat gevoel deelt ze met de andere respondenten. 'Samen uit, samen thuis', vindt een van de mannen:

[...] anders heb je geen gelijkwaardigheid, anders blijft er altijd een wantrouwen. Zo van: jij mag lekker niet alles weten van me. Ja, het is ook hoe de relatie met elkaar is, of je samen alles hebt of ja, ieder voor zich. Wij hebben gewoon open spel. (man/middel)

Een andere vrouw vertelt over een collega die meer verdiende dan zijn partner, en dat stel had afgesproken dat zij dan minder in de huishoudpot hoefde stoppen omdat zij meer in het huis deed: 'Dat gaf mij zo'n naar gevoel. Net alsof je in je eigen relatie dan een betaalde werkster bent' (vrouw/middel). Ook kende ze een stel die de afspraak hadden dat als de een wat voor zichzelf uitgaf, de ander eenzelfde bedrag mocht uitgeven. 'Onnatuurlijk' vindt ze dat: 'Als dat allemaal zo krampachtig moet, dan zit er voor mijn gevoel iets niet goed in de relatie' (vrouw/middel). Ook een ander vindt dat je niet moet bijhouden wie wat voor zichzelf heeft uitgegeven: 'Nee, alsjeblieft zeg, dat zou ik verschrikkelijk vinden. Daar krijg je haat en nijd van, daar ga je ruzies over maken, over dat soort dingen. Dat moet je accepteren van elkaar' (vrouw/middel).

Uit sommige interviews blijkt dat dat 'accepteren' bij sommige stellen toch wat moeilijker ligt. Vrijwel niemand uit kritiek op het uitgavepatroon van hun partner wat betreft de gezamenlijke uitgaven, maar er wordt hier en daar wel gefronst over persoonlijke uitgaven. Zeker als een van beiden op wat grotere voet leeft dan de ander en het totale inkomen niet zo groot is. Een van de vrouwen maakt zich weleens boos over de reisjes die haar partner met zijn vrienden maakt: 'Ik vind het egoïstisch, hij is niet alleen in het gezin.' Haar irritatie betreft het gebrek aan overleg en dat er daardoor minder geld overblijft voor de rest van het gezin. Maar dat zou ze ook vinden als ze veel minder verdiende dan hij, denkt ze. Juist om ruzie of discussie over persoonlijke uitgaven te voorkomen, hebben de meesten tweeverdieners geregeld dat ieder wat 'eigen geld' heeft.⁴ Dit 'zakgeld' vinden ze belangrijk of prettig 'om toch enige zelfstandigheid houden' (man/hoog) en discussies over persoonlijke uitgaven te voorkomen. Een van de mannen zegt:

Alles wat van de gezamenlijke rekening gaat, daar moeten we het over eens zijn, maar als ik iets duurs voor mezelf wil kopen en ik heb ervoor gespaard, dan moet ik dat gewoon kunnen kopen zonder te vragen. En als zij een leuk jurkje ziet wat duurder is dan normaal, dan kan zij dat gewoon van dat geld betalen. (man/hoog)

'Dan kan je nog weleens denken: waarom moet je dat hebben', vertelt een vrouw, 'maar goed, dat doet er dan niet toe' (vrouw/hoog).

Kortom, net als bij de anderhalfverdieners gaan beide inkomens helemaal of voor het overgrote deel op één hoop, en vindt men het vanzelfsprekend dat de minstverdiener meeprofiteert van het ruimere inkomen van de meestverdiener. En ook bij deze tweeverdieners heeft dat alles te maken met een gevoel van eerlijkheid en het beeld van een goede relatie. Dat het voor de tweeverdieners iets minder vanzelfsprekend is om een economische eenheid te vormen, komt alleen naar voren in de behoefte aan 'eigen geld' en het maken van heldere afspraken over ieders bijdrage aan de gezamenlijke kosten, zodat dat 'in evenwicht' is.

5.5 Conclusies

In dit hoofdstuk ging het over het belang van economische zelfstandigheid in verband met het evenwicht binnen een relatie. Bijna twee van de drie vrouwen van 25-49 jaar die mee-

deden aan de enquête Emancipatie-opinies zei het belangrijk te vinden om zelf genoeg te verdienen voor de kosten van levensonderhoud voor zichzelf en hun eventuele kinderen. Bij vrouwen hangt dit samen met hun leefsituatie: van de vrouwen die samenwonen met een partner en kinderen vindt een krappe helft dit belangrijk. Maar zowel de EMOP-respondenten als de geïnterviewden vinden dit niet belangrijk vanwege het evenwicht in de relatie. Als de vrouw niet van haar eigen inkomen kan leven is ze, zo zeggen sommige respondenten, strikt gesproken financieel afhankelijk van haar partner, maar het vóélt niet zo. Vrouwen en mannen komen met tal van redenen waarom het er in hun relatie niet tot doet dat de een wat meer verdient dan de ander, ook als de man degene is die minder verdient. Hieruit kunnen we afleiden dat het niet zozeer gaat om het legitimeren van een traditionele taakverdeling, maar met hun beeld van een goede relatie. Het gaat er voor deze stellen niet om dat de taken gelijk verdeeld zijn (distributieve rechtvaardigheid), maar dat de verdeling eerlijk tot stand is gekomen en dat beiden zich kunnen vinden in de taakverdeling (procedurele rechtvaardigheid) (zie ook Portegijs en Cloin 2012; Van der Vinne 1998). Daarmee is niet gezegd dat de inkomensverhouding er in het geheel niet toe doet. Uit ander onderzoek blijkt namelijk dat geld een van de belangrijkste bronnen van onenigheid is tussen partners (Van der Schors et al. 2015; Papp et al. 2009). Ruzie over geld blijkt ook een belangrijke voorspeller van echtscheiding (Dew 2011). Misschien hechten de geïnterviewde mannen en vrouwen – zowel de anderhalfverdieners als de tweeverdieners – er daarom aan om duidelijk te maken dat dat in hun relatie niet aan de orde is. Het sluit aan bij hun opvattingen over een goede relatie: daarin deel je alles, ook je geld.

Noten

- 1 Van de hoogopgeleide vrouwen zegt 79% genoeg te willen verdienen om zelfstandig (met eventuele kinderen) van te kunnen leven. Van de middelbaar opgeleide vrouwen is dat 57% en van de laagopgeleide vrouwen 51%.
- 2 Vrouwen die vinden dat een vrouw te allen tijde genoeg moet verdienen om na een scheiding zelfstandig verder te kunnen, willen veel vaker ook zelf genoeg verdienen om op eigen benen te kunnen staan. Ook zij die vinden dat het voor het evenwicht in de relatie belangrijk is dat een vrouw een eigen inkomen heeft, willen significant vaker zelf ook genoeg verdienen (zie internetbijlage C voor uitkomsten van multivariate analyse over de samenhang tussen het belang van economische zelfstandigheid en achtergrondkenmerken/opvattingen).
- 3 Van de moeders vindt een op de vier dat het voor het evenwicht in een relatie goed is als een vrouw een eigen inkomen heeft. Van de vrouwen zonder kinderen, al dan niet samenwonend, is dat ruim de helft (54%).
- 4 Meestal hebben ze ervoor gekozen om ieder evenveel eigen geld over te houden, maar soms ook naar rato, of naar behoefte. Een stel heeft het helemaal opengelaten: beiden zetten iets apart voor zichzelf, maar ze weten van elkaar eigenlijk niet hoeveel.

6 Eigen inkomen voor het geval dat

6.1 Inleiding

Een belangrijke reden waarom in het emancipatiebeleid zo wordt gehamerd op het belang van economische zelfstandigheid is het gegeven dat financiële afhankelijkheid vrouwen kwetsbaar maakt. De Algemene nabestaandenwet is in de loop van de tijd flink versoerd en biedt uitsluitend nog inkomensgarantie op minimumniveau voor achterblijvende partners die arbeidsongeschikt zijn of kinderen hebben jonger dan 18 jaar. Veel pensioenfondsen hebben het nabestaandenpensioen afgeschaft of flink verlaagd. De emotionele klap na het overlijden van een partner wordt bij een vrouw dus vaak gevolgd door een financiële klap (Bruggink et al. 2007; De Hoog et al. 2010). En dat is ook het geval na een echtscheiding. Tegenwoordig lopen vier op de tien relaties op de klippen, dus dat is geen verwaarloosbaar risico en de financiële gevolgen blijken groot, althans voor de vrouw. Zij gaan er dan maar liefst een kwart in koopkracht op achteruit (tegenover hun ex-man 0,2%) (Herbers et al. 2016). Partneralimentatie is in de jaren negentig beperkt tot maximaal twaalf jaar en er ligt een wetsvoorstel om die periode verder te verlagen tot vijf jaar. Bovendien wordt alimentatie steeds minder vaak toegekend (CBS 2014) en biedt het bij lange na geen compensatie voor het verlies van het inkomen van de partner.¹ Bijna een op de vier gescheiden vrouwen moet daarna verder met een inkomen (of bijstand) onder de lage inkomensgrens (Van den Brakel 2014). Vooral moeders staan er na een scheiding financieel slecht voor (Clement et al. 2008). Bijna een op de vier alleenwonende moeders leeft met haar kind(eren) van een inkomen onder de armoedegrens (Hoff en Wildeboer Schut 2016). Deze kans is veel kleiner bij vrouwen die economisch zelfstandig zijn (Bouman 2004; Van den Brakel 2014). Ook maakt een substantieel tweede inkomen het gezin minder kwetsbaar mocht een van beiden werkloos of arbeidsongeschikt raken. In dit hoofdstuk gaan we na of zulke doemscenario's reden zijn voor samenwonenden om beiden substantieel te blijven werken. Net als in de andere hoofdstukken worden eerst de gegevens uit EMOP geanalyseerd (§ 6.2), alvorens te kijken naar de anderhalfverdieners (§ 6.3) en de tweeverdieners (§ 6.4).

6.2 Vrouwen en mannen van 25-49 jaar uit EMOP

In deze paragraaf kijken we eerst naar de vrouwen en mannen van 25-49 jaar die meededen aan het onderzoek Emancipatie-opinies. De helft van deze vrouwen vindt dat een eigen inkomen voor een vrouw belangrijk is zodat het gezin dan meer te besteden heeft (zie hoofdstuk 4), of voor het evenwicht in de relatie (zie hoofdstuk 5). Vaker vinden ze dat een vrouw moet blijven werken voor het geval het inkomen van de partner lager wordt of wegvalt: zeven op de tien vrouwen vinden het inkomen van vrouwen belangrijk als buffer om de financiële gevolgen van werkloosheid of arbeidsongeschiktheid van hun partner te verkleinen. Iets minder vrouwen, maar nog altijd zes op de tien, menen dat een vrouw

moet vasthouden aan haar eigen inkomen vanwege de kans op een scheiding. Wat dit laatste betreft, verschillen alleenwonende en samenwonende vrouwen nogal van mening. Zeven op de tien vrouwen die alleen wonen, vinden dat vrouwen die samenwonen altijd moeten blijven werken, vanwege de kans dat de relatie stukloopt. Zelf vinden die samenwonende vrouwen dat wat minder vaak, zeker als ze kinderen hebben.² Dat zou kunnen samenhangen met groeiend vertrouwen in de relatie.

In de stellingen van de EMOP-enquête gaat het om een inkomen op zich, niet over de hoogte daarvan. Als we de lat hoger leggen, namelijk het belang van een inkomen dat hoog genoeg is om na een scheiding zelfstandig met kinderen van te kunnen leven, dan stemt maar vier op de tien vrouwen daarmee in. Ook hier weer blijken vrouwen zonder partner dit vaker belangrijk te vinden dan vrouwen met partner, en zeker vrouwen met partner en kinderen (resp. 56%, 42% en 34% is het daarmee eens). En de mannen zijn het met hen eens: slechts vier op de tien mannen vinden dat een vrouw ervoor moet zorgen te allen tijde financieel op eigen benen te kunnen staan. De overige zes vinden het dus geen punt dat een vrouw, als ze samenwoont, geheel of deels financieel afhankelijk is van het inkomen van haar partner. Wat de helft van de mannen betreft, eindigt de eventuele financiële afhankelijkheid van de vrouw zodra de relatie wordt ontbonden; partneralimentatie vinden ze niet meer van deze tijd. Vrouwen zijn het daar beduidend minder vaak mee eens.

Tabel 6.1

Stellingen over het belang inkomen vrouw in relatie tot scheiding of werkloosheid/arbeidsongeschiktheid partner, aandeel (helemaal) mee eens, vrouwen en mannen van 25-49 jaar, 2014-2016 (in procenten)

	vrouwen	mannen	verschil significant?
eigen inkomen vrouw is belangrijk voor het geval haar partner werkloos/arbeidsongeschikt wordt	70	68	n.s.
eigen inkomen vrouw is belangrijk om na een scheiding zelfstandig met eventuele kinderen van te kunnen leven	59	57	n.s.
een vrouw moet te allen tijde zelf genoeg verdienen om na een scheiding zelfstandig met eventuele kinderen van te kunnen leven	41	41	n.s.
partneralimentatie is niet meer van deze tijd, na een scheiding moet ieder voor zich zijn eigen geld verdienen	33	56	**

** = significant ($p < 0,01$); n.s. = niet significant

Bron: SCP (EMOP'14/'16)

Van de samenwonende vrouwen denkt de helft meer (of weer) te gaan werken als hun relatie zou stuklopen. Nog meer vrouwen (zeven op de tien) zouden dat doen als hun partner werkloos of arbeidsongeschikt wordt. Het verschil kan te maken hebben met de zorg voor kinderen. Een partner die thuis is, geeft de moeder meer ruimte om buitenshuis te werken. Maar als kinderen na een scheiding bij de moeder blijven wonen, zoals meestal het geval is, zal mogelijk een nog groter deel van de zorgtaken voor haar rekening komen. De

overige vrouwen denken dat een scheiding of werkloosheid van hun partner geen gevolgen zou hebben voor hun werk, of ze kiezen voor de antwoordoptie ‘geen idee, nooit over nagedacht’.

Of deze vrouwen daadwerkelijk meer gaan werken, is overigens maar de vraag. Vrouwen van wie de partner werkloos is geworden, blijken hun arbeidsduur gemiddeld met net een uur per week te hebben uitgebreid (Merens en Josten 2016). Ook een echtscheiding heeft volgens sommige onderzoekers nauwelijks effect (Josten 2013; Peek 2012; Van der Vliet et al. 2013). Wel blijkt uit een internationale vergelijking dat in Nederland het effect van een scheiding op de arbeidsduur van vrouwen nog relatief groot is (Van Damme et al. 2009), wat logisch is gezien het grote aandeel vrouwen dat in deeltijd werkt en dus meer kan gaan werken. Uit datzelfde onderzoek blijkt ook dat urenuitbreiding voor moeders veel lastiger is dan voor vrouwen zonder kinderen. Dat zien we ook als we de arbeidsdeelname van alleenwonende moeders vergelijken met die van moeders die samenwonen met een partner: de alleenwonende moeders (al dan niet na scheiding) werken gemiddeld zeventien uur per week (incl. de niet-werkenden), moeders die samenwonen met een partner werken twintig uur per week.³ Niet duidelijk is of vrouwen na een scheiding niet meer uren gaan werken omdat het lastig blijkt om bij hun werkgever meer uren te krijgen, of omdat het niet wenselijk/mogelijk is vanwege de zorg voor kinderen (die meestal bij de moeder blijven wonen) (Poortman en Van Galen 2017).

Tot zover de respondenten van EMOP. We hebben gezien dat vooral respondenten met kinderen vinden dat een eventuele echtscheiding of werkloosheid van de partner geen reden voor moeders moet zijn om veel te blijven werken. Zien we dat beeld ook bij de samenwonende vrouwen en mannen die wij geïnterviewd hebben voor dit onderzoek? We kijken in paragraaf 6.3 eerst naar de anderhalfverdieners. In paragraaf 6.4 komt de situatie van de tweeverdieners aan de orde.

6.3 Anderhalfverdieners

Enkele vrouwen noemen uit zichzelf het belang van een eigen inkomen mocht het inkomen van hun partner minder worden (door werkloosheid/arbeidsongeschiktheid) of wegvallen (na scheiding of overlijden). Beiden hebben in hun jeugd gezien hoe hun moeder, na een scheiding, met veel moeite de eindjes aan elkaar moest knopen. Een van hen kreeg van haar moeder nadrukkelijk de boodschap mee dat ze later in ieder geval genoeg geld moest verdienen om boven het bijstandsniveau te blijven (vrouw/hog) en dat advies heeft ze ter harte genomen. Ook in haar werk komt ze veel vrouwen tegen die na een scheiding financieel in de problemen zijn gekomen en dan denkt ze: ‘O, meid, had eerder nagedacht.’ De moeder van een andere geïnterviewde ‘was niet zo’n prater’. Deze vrouw herinnert zich niet dat haar moeder ooit iets heeft gezegd over het belang voor een vrouw om financieel op eigen benen te staan. En dat is in haar leven ook geen uitgangspunt. Ze verdient minder dan 900 euro per maand, realiseert zich dat ze daar nooit van zou kunnen leven, maar vindt dat geen reden om meer te gaan werken. Ze realiseert zich dat het haar ook kan over-

komen, maar 'zo voelt het niet' (vrouw/middel). Een derde vrouw, wier ouders zijn gescheiden toen ze kind was, begint pas over het risico van een scheiding als ze daar expliciet naar wordt gevraagd. Maar, zegt ze, dat dat kán wil nog niet zeggen dat het ook gebeurt (vrouw/middel). Ook bij twee vrouwen die al eens gescheiden zijn en daarna een periode met hun kinderen bijzonder krap hebben gezeten, komt dit doemscenario pas ter sprake als hun expliciet wordt gevraagd of ze rekening houden met de kans dat hen dat nog een keer overkomt. Bij de vrouwen die niet van dichtbij een scheiding hebben meegemaakt, leiden de vele vragen naar het belang van hun werk en eigen inkomen ook geen enkele keer tot bespiegelingen over de financiële risico's die ze lopen als ze geen of een klein inkomen zouden hebben.

Datzelfde geldt voor hun partners. Slechts een van de mannen zegt het belangrijk te vinden dat zijn vrouw ook inkomen heeft en het met wat meer werken financieel zou kunnen red- den, mocht zijn inkomen wegvallen:

Ze moet zichzelf kunnen bedruipen. Stel dat ik er niet meer ben, dan gaat het inkomen naar beneden, dan zal zij in principe wel wat meer moeten gaan werken, maar dan heeft ze nog steeds voldoende inkomen om nog een goed leven te hebben en gewoon hier te blijven wonen. (man/middel)

De andere mannen beginnen niet uit zichzelf over het risico van een scheiding, maar ook zij vinden dat hun vrouw meer zal moeten gaan werken als het fout zou gaan tussen hen. Maar dat is geen reden om dat nu al te doen.

Niet leven in angst

De meeste mannen en vrouwen vinden dus dat je geen rekening moet houden met zulke rampscenario's. De vrouwen werken omdat ze het leuk vinden, en om meer geld voor zichzelf of het gezin te hebben. Maar niet met het oog op dingen waarvan ze hopen dat die nooit zullen gebeuren. 'Wie dan leeft, wie dan zorgt', vindt een van de vrouwen. 'Er komt altijd wel weer een oplossing. Nee, ik hou me er gewoon bewust niet mee bezig' (vrouw/middel). Niet iedereen praat er zo luchtig over, maar hun conclusie is dezelfde:

Als dat zich aandient, dan zou ik dat op dat moment gaan regelen. Maar dan heb ik nu geen reden om dat nu anders te gaan doen. Daar moet je je geen zorgen over maken als dat niet nodig is. (vrouw/hoog)

Een andere vrouw denkt dat als het inkomen van haar partner wegvalt ze fulltime zal moeten gaan werken. Maar zolang dat niet nodig is, vindt ze het belangrijker dat ze veel thuis is voor haar opgroeiende kind (vrouw/middel). En vrijwel alle mannen zijn het daarmee eens:

Ja goed, als het helaas zover komt dat je uit elkaar zou gaan, ja dan zou je misschien meer moeten gaan werken om iets te kunnen doen, om in een huis of een flat te kunnen wonen. Dat is dan niet anders, dat is dan bittere noodzaak. Maar niet eerder. Dan ben je aan het spaarpotten voor iets waarvan je hoopt dat het niet zal gebeuren, maar dat je toch in je achterhoofd denkt van: nou, het kan wel eens gebeuren. Daar moet je niet voor gaan werken volgens mij. (man/hoog)

Onze relatie is zo goed

Wat betreft de mogelijkheid van een scheiding lijkt daar nog iets anders bij te komen. Uiteraard weten de geïnterviewden dat nogal wat relaties stuklopen (gemiddeld vier op de tien), maar dat is een optie waar ze zelf geen rekening mee houden:

Kan haast niet! ... Maar goed, je hoort het vaker, 33 jaar bij elkaar en dan toch nog scheiden. Maar nee, daar helemaal niet over nagedacht. In mijn optiek gaat het goed. Kijk, je hebt natuurlijk wel eens wat. Dat heb je in elke relatie en dat is ook goed. Maar het voelde goed destijds en het voelt nog steeds goed. (man/hoog)

Een van de mannen noemt het 'raar' om daar rekening mee te houden: 'Dan moet je niet bij elkaar gaan' (man/hoog). 'Nee, daar houden we geen rekening mee', zegt ook een van de vrouwen. 'Onze relatie is zo goed. En we zijn niet getrouwd om weer uit elkaar te gaan' (vrouw/laag). Zelfs de vrouw die recent een pijnlijke scheiding heeft doorgemaakt, verwerpt het idee dat het haar opnieuw zou kunnen overkomen: 'Daar denk ik niet over na, hoor, dat zit er helemaal niet aan te komen. Ik denk ook wel dat dit, als het eeuwig kan, eeuwig blijft duren' (vrouw/laag). Anderen zijn wat minder fel, maar ook zij verwerpen het idee dat een vrouw financieel op eigen benen zou moeten staan vanwege de kans op een echtscheiding, met verwijzing naar de goede relatie die ze hebben:

Er komt altijd een oplossing

Als hun toch rampspoed zou overkomen, hebben de vrouwen er een groot vertrouwen in dat ze er dan wel uitkomen. Als hun man werkloos zou worden, denken ze dat hij snel weer wat anders kan vinden, 'want we zijn aanpakkers' (vrouw/hoog). En als hij zou overlijden of de relatie zou stuklopen, dan gaan ze ervan uit dat ze door meer te gaan werken en/of te bezuinigen op uitgaven (goedkoper huis, minder luxe) het hoofd boven water kunnen houden. Daarbij vertrouwen ze op hun werkervaring, hun netwerk en dat er, voor wie dat wil, altijd werk te vinden is. Sommigen vinden het met het oog hierop belangrijk om te blijven werken, om zo in ieder geval een voet tussen de deur te houden op de arbeidsmarkt:

Als je eenmaal in het arbeidsproces zit, is het makkelijker om eventueel wat anders te vinden of meer te gaan werken dan wanneer je een paar jaar thuis hebt gezeten voor je kinderen. Dan is het heel moeilijk om er nog in te komen. (vrouw/middel)

De vrouw die gaat stoppen met werken, put hoop uit het feit dat haar werkgever haar met spijt ziet vertrekken en dat ze in het verleden ook werkaanbiedingen heeft gekregen van andere werkgevers. En ook zij vertrouwt op haar vermogen de tering naar de nering te zetten:

Ik kom uit een arbeidersgezin, kon als student van 25 euro in de week prima rondkomen. Dan maar geen nieuwe kleren voor mijn kinderen. Dat zou misschien soms heel verdrietig zijn, maar ik red me wel, ja. (vrouw/hoog)

Ook de andere vrouwen denken met meer werken en bezuinigen een heel eind te komen. En ook zij praten daar luchtig over, vol vertrouwen dat dat zal lukken en dat je ook 'op een flatje heel gelukkig kunt zijn met je kinderen' (vrouw/middel).

Verder hebben sommige stellen een levensverzekering afgesloten voor het geval een van beiden overlijdt, rekenen enkele vrouwen op alimentatie van de ex, en twee op ouders die financieel en in praktische zin (kinderopvang) zullen bijspringen. Slechts twee vrouwen noemen expliciet de overheid: ze verwachten dat die indien nodig over de brug komt met huursubsidie en bijstand:

Op het moment dat je uit elkaar gaat, dan zal je als alleenstaande moeder met wat hulp van het liefst de regering, dan wel de gemeente, enzovoort, door moeten. En dan heb ik nog steeds gelukkig allebei mijn ouders. Dus dan red ik het wel, er komt altijd een oplossing.
(vrouw/middel)

Ook een paar mannen beginnen over alimentatie, en ze twijfelen erover wie er bij een scheiding financieel het slechtste af is, de vrouw of de man. Een van hen gaat ervan uit dat hij als man 'geknipt en geschoren' zal worden bij een scheiding. De alimentatie die hij zou moeten betalen, zou voor hem een financiële aderlating betekenen, denkt hij.

Een andere man ziet dat ook zo voor zich, maar vindt dat redelijk:

Ja, dan krijgt ze in ieder geval een goede alimentatie. Als je de keus gemaakt hebt dat je vrouw thuisblijft om voor de kinderen te zorgen en de man werkt, dan is twaalf jaar mischien zelfs wel aan de korte kant. Dat ligt net aan de afspraken die je gemaakt hebt samen.
(man/hoog)

De derde man die over alimentatie begint, verbindt daar wel een voorwaarde aan: 'ze krijgt geen cent als ze er vandoor is gegaan met een andere vent' (man/hoog).

6.4 Tweeverdieners

Alle vrouwelijke tweeverdieners werken (bijna) voltijds. In hoofdstuk 3 en 4 hebben we gezien dat dit niet alleen is vanwege de behoefte aan economische zelfstandigheid: ze genieten ook van hun werk, en zouden niet veel minder willen werken. Bovendien is hun inkomen nodig voor het huishouden. Vaker dan de anderhalfverdieners koppelen ze het belang van hun eigen inkomen ook aan de risico's die ze lopen als er iets gebeurt. Sommige vrouwen en mannen noemen de kans op werkloosheid of arbeidsongeschiktheid van de partner. Anderen gaan in op de mogelijkheid dat een van beiden overlijdt, en wat ze daarvoor wel of niet hebben geregeld. Maar het vaakst beginnen ze over een eventuele scheiding. Slechts een paar mannen en vrouwen associëren economische (on)afhankelijkheid níét met de kans dat de relatie op de klippen loopt. Zoals we hierna zien, is dat besef voor sommigen een extra drijfveer om vast te houden aan een flink eigen inkomen. Anderen vinden, net als de meeste anderhalfverdieners, dat je vertrouwen moet tonen in je relatie, en juist daarom geen rekening moet houden met dat scenario.

Economisch zelfstandig voor het geval dat

Bij de tweeverdieners speelt het anticiperen op financiële risico's een veel grotere rol, in elk geval bij de vrouwen. Meerdere vrouwen kunnen zich niet voorstellen dat zij, of vrouwen in het algemeen, zich financieel afhankelijk zouden maken van een ander:

Als je je, dat is misschien ook meteen een waardeoordeel, afhankelijk maakt van iemand anders, dan laat je dus iemand anders over jouw geluk of zo gaan. Nou, dat zou me heel erg bekruiplen. (vrouw/hoog)

Ze voegt er snel aan toe dat ze echt niet denkt dat ze over twee jaar uit elkaar gaan, maar dat maakt niet uit: 'Je moet gewoon zelf je broek omhooghouden.' Ook een ander zegt:

Daar zou ik heel onzeker van worden. Stel nou dat het dan ooit eens misgaat in je relatie en dat je dan niks zou hebben. Daar kan ik echt niet bij, daar kan ik bijna angstig van worden. Dat kan niet, weet je, dat is geen optie. (vrouw/hoog)

De meeste andere vrouwen zijn hierover wat minder stellig, maar ook zij vinden het 'wel belangrijk' of in ieder geval 'heel prettig' of 'een veilig idee' dat ze een eigen inkomen hebben voor het geval er iets gebeurt. Economische zelfstandigheid heeft duidelijk hun voorkeur, maar ze kunnen zich ook voorstellen dat er situaties zijn waarin andere dingen zwaarder wegen. Twee van deze vrouwen denken dat het misschien komt doordat ze eerder zijn gescheiden. Toen waren ze heel blij dat ze werk hadden, een eigen huishouden konden runnen. 'Toen is misschien die behoefte aan zekerheid ontstaan' (vrouw/hoog), denken ze, al benadrukken ook zij dat het in hun huidige relatie 'helemaal geen issue is' (vrouw/middel). Een van hen vindt dat je dan ook niet moet denken: 'Nou, dat zie ik dan wel weer. Want stel dat hij je nu zou ontvallen, of je zou scheiden, dat is al naar en dan heb je dat er nog een keer extra bij. Daar moet ik niet aan denken' (vrouw/middel). Wel voegt ze eraan toe dat het uitmaakt dat ze zo'n plezier heeft in haar werk en ook om die reden niet minder zou willen werken: 'Dat scheelt natuurlijk ook. Als je ergens ontzettend tegen je zin zit, dan wordt het ook weer een ander verhaal.' Ook begrijpt ze haar nicht die niet werkt, want 'die heeft een man die heel goed verdient en dan is de noodzaak ook minder'. Een andere vrouw vindt dat je als vrouw voor jezelf moet kunnen zorgen, maar ze kan zich voorstellen dat als je kleine kinderen hebt, je tijdelijk andere keuzes maakt. Zolang je maar, als je:

[...] dan weer uit de kleine kinderen bent, dat je toch ook wel bedenkt, dat je op je eigen benen zou kunnen staan. Want als de ander wegvalt, om wat voor reden dan ook, dat je dan toch iets hebt. (vrouw/hoog)

Een van de vrouwen, die is opgevoed met de expliciete boodschap dat ze te allen tijde moest zorgen dat ze financieel onafhankelijk zou blijven, vindt het 'in die zin wel belangrijk' om haar eigen geld te hebben. Maar het is nu wel minder belangrijk voor haar dan in het begin van hun relatie en ze vindt het geen reden meer om per se vier dagen in de week voor te blijven werken. Als het nodig is, zou ze immers altijd weer meer kunnen gaan werken (vrouw/hoog). Een andere vrouw, die een scheiding achter de rug heeft, heeft ook tot

ver in haar nieuwe relatie vastgehouden aan haar eigen inkomen voor het geval het haar nog een keer zou overkomen. Inmiddels speelt het voor haar niet meer zo:

Ja, dan heb je net een scheiding achter de rug en dan vind je het wel belangrijk dat je het ook alleen kan rooien. Maar ja, we hebben het hartstikke goed samen en ja ik heb ook niet het gevoel dat het noodzakelijk is dat ik het ook alleen moet kunnen. En Kees heeft op zich, ja, die heeft een heel goed inkomen, dus ja, dan is het ook minder belangrijk. Ja, eigenlijk wel.
(vrouw/middel)

Slechts enkele vrouwen vinden mogelijke rampen in de toekomst geen reden om daar nu al meer uren voor te blijven werken:

Nou nee. Ik ga er niet van uit dat we uit elkaar gaan, in ieder geval niet op korte termijn. En ja, mocht dat zo zijn, dan valt er altijd wel weer een mouw aan te passen, dus dat is geen reden voor mij om nu vier dagen te blijven werken. (vrouw/hoog)

Een ander vindt dat je daar niet 'nu allemaal voor in angst moet gaan zitten' (vrouw/hoog). Voor weer een andere vrouw is het een principiële kwestie. Zij vindt dat er in Nederland te veel wordt gehamerd op de economische zelfstandigheid van vrouwen, ten koste van zeggenschap over tijd. Volgens haar bedoelt de overheid dat alle vrouwen, net als de mannen, voltijds zouden moeten werken, en daar is ze het niet mee eens. Zij ziet deeltijdwerk als een verworvenheid in Nederland en een rationele keuze dat je daarvan gebruikmaakt en erop gokt dat je relatie goed blijft:

Want als ze dat niet doen, dan geven ze ook iets op, namelijk die zeggenschap over tijd. En die geven vrouwen dan onmiddellijk op, voor een uitgestelde angst. Dat vind ik een enorm offer voor iets waarvan je niet weet of het zich voor gaat doen. Ja. Dus ik vind dat een rationele keuze om dat offer niet te brengen. (vrouw/hoog)

Zelf peinst ze er niet over om minder te gaan werken, maar dat is dus niet vanuit de angst voor een scheiding. En als dat toch gebeurt? 'Ja, dan heb je verkeerd gegokt.'

In het vliegtuig zonder zwemvest

Voor de vrouwelijke tweeverdieners is het rekening houden met een eventuele scheiding geen taboeonderwerp, zoals bij de anderhalfverdieners, al vindt niet iedereen het voldoende reden om veel uur voor te blijven werken. Sommigen maken in het interview duidelijk dat het in hun relatie helemaal niet speelt, maar anders dan de anderhalfverdieners voeren ze dat niet aan als reden om dus maar helemaal geen rekening met het risico op een scheiding te houden. En dat is ook het beeld bij de meeste mannen. Ook zij benoemen de kans op werkloosheid, een scheiding of dat ze 'wegvallen', en ze denken dat het dan heel goed is – of in ieder geval prettig – dat hun vrouw een goed inkomen heeft. 'Als backup, mocht mij iets overkomen. Zodat het niet alleen op mij hangt' (man/hoog). Een paar mannen vinden de kans dat hun relatie op de klippen loopt geen afdoende reden om veel voor te blijven werken, niet voor hun vrouw en ook niet voor zichzelf. Ze denken dat het 'ergens wel meespeelt', maar vinden niet dat dit je veel moet bezighouden; een variant

waarschijnlijk op het idee van ‘niet leven in angst’ dat sommige anderhalfverdieners noemden: ‘Want heb je dan plezier in je werk, of werk je dan puur uit de angst voor stel je voor dat...?’ vindt een van de mannen (middelbaar opgeleid). Twee anderen vinden dat je sowieso geen rekening moet houden met een scheiding. Een van hen zou dat ‘raar’ vinden (man/hoog). De ander zou dat ‘onbegrijpelijk’ vinden:

Dat is de slechtste start die je ooit kan maken. Ja, als het straks misgaat... Liefde gaat boven alles, toch. Ja, als het misgaat dan denk je misschien: verdomme, had ik het maar anders gedaan. Maar zo stap ik er niet in. Ik stap ook niet in een vliegtuig met het zwemvest alvast om mijn nek, van: stel dat we neerstorten. (man/laag)

Je bent altijd financieel van elkaar afhankelijk

Enkele vrouwen en mannen relativeren het belang van economische zelfstandigheid door erop te wijzen dat partners hoe dan ook financieel afhankelijk van elkaar zijn. Je leeft naar je inkomen, in hun geval twee flinke salarissen. Dus ook voor hen geldt dat als er iets gebeurt, dat financiële consequenties heeft:

Kijk, mijn schoonzus werkt niet en als die zou scheiden, dan kan ze gedag zeggen tegen haar luxe levensstijl natuurlijk. Dus die hebben dan echt wel een probleem. Maar dat geldt ook net zo goed bij ons thuis, hoor. Ook al heeft mijn vrouw haar eigen inkomen, de helft valt weg, dus je kunt niet meer in dit huis blijven wonen, dan zou je ook echt wel een stap terug moeten doen. (man/laag)

Hij gaat door met een voorbeeld van een vrouwelijke kennis met een prima inkomen en een slechte relatie. Ook zij schrikt terug voor de financiële consequenties van een scheiding, vertelt hij: ‘Het zou betekenen dat de kinderen uit de buurt en van school moeten, want ze kunnen daar niet blijven wonen.’ Daarom, denkt hij, zullen ook vrouwen met een heel goed inkomen terugdeinzen voor de financiële gevolgen van een scheiding. Ook andere mannen en een paar vrouwen zeggen dat als ze uit elkaar zouden gaan, ze ondanks het feit dat ze ieder een goed inkomen hebben ‘behoorlijk in de financiële problemen zouden komen’ (man/hoog) en bijvoorbeeld geen van beiden in het huis zouden kunnen blijven wonen. Sommigen vertellen dat dat bij het afsluiten van de hypotheek wel even speelde:

Dan ga je wel met elkaar een enorme lening aan en dan moet je er wel over nadenken. Hoeveel risico's je wilt nemen? Ga je dan op één salaris je hypotheek afsluiten? Hoe afhankelijk wil je van elkaar zijn? (vrouw/hoog)

Maar inmiddels, voegt ze daaraan toe, leeft dat niet meer zo:

Ik ben daar altijd nog wel een beetje optimistisch, of je kan het ook naïef noemen, in. Dat ik denk van: ja we hebben een goeie baan, we hebben een goeie opleiding, we hebben geen extreem hoge hypotheek. (vrouw/hoog)

Daarmee is ze illustratief voor de meeste tweeverdieners. Net als de anderhalfverdieners maken ze zich weinig zorgen, ze vertrouwen op hun relatie, geluk en hun vermogen

om – als er toch wat gebeurt – de broekriem aan te halen. En uiteraard vertrouwen ze op hun eigen inkomen:

Dan heb ik in ieder geval wel een inkomen waarmee ik een eigen flatje zou kunnen krijgen.

Natuurlijk wordt het dan minder hier, maar we kunnen dan op z'n minst nog wel goed leven.

(vrouw/hoog)

6.5 Conclusies

In dit hoofdstuk stond het belang van economische zelfstandigheid vanwege het risico op (vooral) een scheiding centraal. Een ruime meerderheid van de respondenten uit EMOP vindt het belangrijk dat een vrouw een eigen inkomen heeft vanwege de risico's dat haar partner zijn werk kwijtraakt of de vrouw door een scheiding haar partner verliest. Maar voor de meesten hoeft dat niet te betekenen dat de vrouw daarom dus nu al genoeg moet verdienen om zelfstandig van te kunnen leven. Als de nood aan de man komt, lijkt het daarvoor vroeg genoeg. Dat is ook de houding van de geïnterviewde anderhalfverdieners: dat je niet moet leven in angst en vertrouwen moet hebben in je relatie. Als er onverhoopt toch wat gebeurt, vertrouwen ze erop dat ze door meer te gaan werken en soberder te leven ook dan het hoofd boven water kunnen houden. Wat het risico van een scheiding betreft, komt daar nog iets anders bij: het rekening houden met die optie voelt voor veel respondenten als een gebrek aan vertrouwen in hun relatie. Economische zelfstandigheid associëren ze dus het meest met de kans op een scheiding, en dat is nu net iets waar de meesten geen rekening mee willen houden (zie ook Hoog et al. 2010).

Bij de tweeverdieners lijkt het veel minder een taboe om met deze optie rekening te houden. Sommigen van hen moeten er juist vanwege de kans dat hun relatie op de klippen loopt niet aan denken om financieel afhankelijk te zijn van hun partner. Ze relativeren echter anderzijds het belang van economische zelfstandigheid door erop te wijzen dat partners in feite altijd financieel afhankelijk zijn van elkaar, en een scheiding dus altijd financiële gevolgen heeft. Maar zij hebben dan in ieder geval een flink eigen inkomen om op terug te vallen. In hoofdstuk 7 zullen we zien of dat een van de redenen was waarom zij (bijna) voltijds werken.

Noten

- 1 Het koopkrachtverlies is bij vrouwen die partneralimentatie krijgen zelfs 38% (Van den Brakel en Arts 2017).
- 2 Van de samenwonende vrouwen vindt 60% dat vrouwen moeten blijven werken in verband met de kans op een scheiding, tegenover 54% van de vrouwen die een partner en kinderen hebben (verschil significant). Bij de mannen maakt het niet uit; of ze nu wel of niet samenwonen en eventueel kinderen hebben, zes op de tien is het eens met de stelling.
- 3 Van de moeders zonder partner werkt 61% met een gemiddelde arbeidsduur van 28 uur per week. Inclusief de niet-werkenden komt dat neer op gemiddeld zeventien uur per week. Bij de moeders die samenwonen, heeft 79% werk, gemiddeld 25 uur in de week, wat neerkomt op gemiddeld twintig uur inclusief de niet-werkenden (Dirven en Portegijs. 2016).

7 Economische zelfstandigheid en de arbeidsduur van vrouwen

7.1 Inleiding

In de vorige hoofdstukken hebben we beschreven hoe belangrijk vrouwen hun werk en carrière vinden en welk belang ze hechten aan hun inkomen en economische zelfstandigheid. We hebben gezien dat de (bijna) voltijds werkende vrouwelijke tweeverdieners het vanzelfsprekend vinden dat ze mede- of hoofdkostwinner zijn, terwijl de meeste in deeltijd werkende anderhalfverdiensters van mening zijn dat er op dit vlak, vanwege de zorg voor kinderen, niet te veel van hen verwacht mag worden. De vrouwelijke tweeverdieners vinden ook vaker (maar lang niet allemaal) dat het belangrijk is om – ook als je relatie goed is – ervoor te zorgen dat je genoeg verdient om van te kunnen leven, voor het geval het toch misgaat. Hieruit volgt niet automatisch dat dit de reden is waarom de vrouwelijke tweeverdieners zoveel meer uur werken dan de anderhalfverdiensters.

Om het verband tussen opvattingen over kostwinnen en economische zelfstandigheid en de arbeidsduur van vrouwen te onderzoeken, bekijken we in paragraaf 7.2 nogmaals de vrouwen en mannen die hebben deelgenomen aan het onderzoek Emancipatie-opinies. Bij de geïnterviewde vrouwen en mannen (§ 7.3 en § 7.4) hebben we gekeken welke redenen zij noemden voor het besluit om minder (of juist meer) te gaan werken. Samen geven zij een beeld van het gewicht dat kostwinnen en economische zelfstandigheid in besluiten over de arbeidsduur leggen.

7.2 Vrouwen en mannen van 25-49 jaar uit EMOP

Een op de vijf vrouwelijke EMOP-respondenten die samenwonen met een partner denkt dat ze, zonder meer of met moeite, van haar eigen inkomen zou kunnen leven (samen met haar eventuele kind(eren)). Mannen denken beduidend vaker dat hun inkomen groot genoeg is om van te leven, eventueel met moeite. Vooral veel moeders zijn niet optimistisch over de draagkracht van hun salaris. Als er (nog) geen kinderen zijn, verschilt de inschatting van de vrouwen en mannen niet noemenswaardig.

In hoofdstuk 5 werd duidelijk dat ruim de helft van de samenwonenden het belangrijk vindt dat de vrouw financieel op eigen benen kan staan. Als de behoefte aan economische onafhankelijkheid een motiverende factor is, dan mogen we veronderstellen dat de vrouwen die onvoldoende verdienen om van te leven, maar dat wel belangrijk vinden, meer willen werken dan ze nu doen. De helft wil inderdaad meer (of weer) werken, en hun gemiddelde arbeidsvolume (incl. degenen die niet willen werken) zou met bijna zes uur toenemen tot 25 uur in de week (zie internetbijlage D). Echter, ook van de vrouwen die níét van hun inkomen kunnen leven en dat ook geen punt vinden, wil bijna de helft meer (of weer) werken, en ook hun arbeidsvolume zou bijna vijf uur in de week toenemen.

Dit maakt duidelijk dat de behoefte aan economische zelfstandigheid in ieder geval niet de enige reden is waarom vrouwen (meer willen) werken.

Tabel 7.1

Eigen inkomen voldoende om zelfstandig, met eventuele kinderen, van te kunnen leven?, naar leefsituatie, samenwonende vrouwen en mannen van 25-49 jaar, 2014 en 2016 (in procenten)

	met partner	vrouwen met partner en kind	totaal	met partner	mannen met partner en kind	totaal
zonder meer	33	13	19	39	44	42
met moeite	23	22	22	29	31	30
nee ^a	38	63	55	29	23	25
weet niet	6	2	3	4	2	3
verschil significant?		**			n.s.	

a Sommige respondenten met een uitkering kozen ook voor de opties ‘zonder meer’ of ‘met moeite’. Omdat het ons hier om inkomen uit arbeid gaat, hebben we deze antwoorden meegeteld bij het antwoord ‘nee’.

** = significant ($p < 0,01$); n.s. = niet significant

Bron: SCP (EMOP'14/'16)

Om het relatieve gewicht van de behoefte aan economische zelfstandigheid op de (gewenste) arbeidsduur van vrouwen te onderzoeken, hebben we een *zero-inflated binomial regression* uitgevoerd, waarbij zowel de kans wordt geschat dat een vrouw werkt alsook het aantal uren (bij de werkenden).¹ Vervolgens zijn de marginale effecten van kenmerken op de arbeidsduur uitgerekend. In deze marginale effecten wordt zowel rekening gehouden met de kans dat er wordt gewerkt als met het aantal uren. Een positief marginaal effect kan dus betekenen dat deze vrouwen vaker dan de referentiegroep werk hebben, dat de werkenden meer uren werken, of allebei. In de internetbijlage E zijn de coëfficiënten voor de arbeidsparticipatiebeslissing en de arbeidsduurbeslissing apart weergegeven, en is te zien of het verschil komt door een andere participatiebeslissing of door een hogere of lagere arbeidsduur. In dit rapport presenteren we uitsluitend de significante *margins*, het effect op het arbeidsvolume dus. Zo zien we in tabel 7.2 bijvoorbeeld in de tweede kolom bij vrouwen met een kind van 0-11 jaar een marginaal effect van $-4,76$. Dit betekent dat moeders van jonge kinderen volgens het model gemiddeld bijna vijf uur minder werken dan de referentiegroep (vrouwen zonder kinderen). Daarbij gaat het dus om het unieke effect van deze variabele, gecorrigeerd voor de effecten van de andere variabelen in het model. Vrouwen die arbeidsongeschikt zijn, hebben we buiten beschouwing gelaten, aangezien hun arbeidsduur niet zelf gekozen is.

Eerst hebben we gekeken in hoeverre de arbeidsduur van de 25-49-jarige vrouwen samenhangt met hun leeftijd, opleidingsniveau, leefsituatie en gezondheid (zie internetbijlage E.1). De arbeidsdeelname van de vrouw blijkt samen te hangen met hun opleidingsniveau en het wel of niet hebben van kinderen. Vrouwen met een hoge opleiding werken

per week ruim elf uur meer dan vrouwen met een lage opleiding. Het verschil tussen vrouwen met een lage en middelbare opleiding is niet significant. Een tweede factor van belang is het hebben van kinderen. Moeders werken ruim zes uur per week minder dan vrouwen die geen kinderen hebben; niet alleen als hun kinderen jong zijn, maar ook als die naar de middelbare school gaan (zie ook Yerkes 2006²). Als we met deze factoren rekening houden, doet de leeftijd van de vrouw er niet toe. En ook niet of ze wel of niet met een partner samenwoont. Dat sluit aan bij de conclusie in hoofdstuk 2 dat vrouwen die samenwonen, maar (nog) geen kinderen hebben, evenveel uren werken als alleenwonende vrouwen. Pas als er kinderen komen, gaat de arbeidsdeelname drastisch omlaag.

Vervolgens zijn we nagegaan of vrouwen met een hoge opleiding misschien meer werken omdat een deel van hen hoger is opgeleid dan hun partner. Een paar anderhalfverdieners voerden dat aan als reden waarom de man voltijds was gaan werken en de vrouw minder toen er kinderen kwamen. Bij een van de twee verdieners was de hogere opleiding van de vrouw juist reden om dat andersom te doen. Helaas ontbreken betrouwbare gegevens over het huidige inkomen van de respondenten. Ook is niet zeker dat als een vrouw nu minder per uur verdient dan haar partner, ze dat ook al deed toen ze net kinderen hadden en daarom minder ging werken, of dat dit juist het gevolg is van geringere investeringen in haar loopbaan. Wel weten we het opleidingsniveau van de respondenten en hun partners, en dat zal niet veel veranderd zijn, ongeacht wel of niet investeren in werk. Uit de analyse (alleen onder samenwonenden) blijkt dat vrouwen die samenwonen en lager zijn opgeleid dan hun partner inderdaad minder uren werken dan vrouwen die even hoog of hoger zijn opgeleid.³ Dit verschil is geheel terug te voeren op het opleidingsniveau van de vrouw zelf. Een hogere opleiding dan de partner betekent immers per definitie dat ze een diploma op middelbaar of hoger niveau heeft. Als we hiervoor corrigeren, blijkt het voor haar arbeidsdeelname niet uit te maken of ze hoger, lager of even hoog is opgeleid als haar partner. Ook bij deze samenwonende vrouwen, al dan niet met een hoger of lager opgeleide partner, hangt de arbeidsdeelname van de vrouw uitsluitend samen met haar eigen opleidingsniveau en de aanwezigheid van kinderen (zie internetbijlage E.2). Mogelijk komt dit doordat het opleidingsniveau niet altijd een goede indicatie is van verdien capaciteit. Uit ander onderzoek blijkt soms geen (Wiesman 2010) en soms wel een verband tussen een verschil in uurloon en de arbeidsdeelname van vrouwen (Breeschoten 2017; Jongen et al. 2015). Vanwege het ontbreken van een verband met de arbeidsduur van de vrouw laten we dit verschil in opleidingsniveau van partners bij de verdere analyses buiten beschouwing.

We kijken nogmaals naar de vrouwelijke respondenten, inclusief de alleenwonenden. Het opleidingsniveau van de vrouw en het hebben van kinderen bleken volgens de analyse belangrijke voorspellers te zijn van haar arbeidsdeelname. Als we hiervoor corrigeren, maakt het dan nog uit wat ze vinden van hun werk, carrière maken, en het belang van hun inkomen voor het huishouden of voor henzelf? We kijken eerst naar het verband met haar huidige arbeidsdeelname (zie tabel 7.2, tweede kolom, in internetbijlage F.3 uitgesplitst naar de kans dat de vrouw werkt en de arbeidsduur van werkenden). Om te beginnen zien we dat de hiervoor beschreven effecten overeind blijven. Daarnaast blijkt dat vrouwen die

een paar dagen kinderopvang goed vinden voor een kind ruim drie uur per week meer werken dan vrouwen die daar niet van overtuigd zijn. Ook vrouwen die voorstander zijn van een gelijke verdeling van betaald en onbetaald werk tussen partners werken ruim twee uur per week meer dan vrouwen die het kostwinnersmodel of het anderhalfverdienersmodel beter vinden (zie ook Wiesman 2010). Het belang dat ze hechten aan de intrinsieke waarden van betaald werk (ontplooiing, contacten, iets nuttigs doen), maakt voor hun arbeidsdeelname niet uit: vrouwen die betaald werk belangrijk vinden vanwege zelfontplooiing, contacten en het gevoel iets nuttigs te doen voor de maatschappij werken niet meer uur dan vrouwen die daar minder aan hechten.⁴ Wel maakt het uit of de vrouw het belangrijk vindt om in haar werk door te groeien naar een hogere functie. Vrouwen met deze ambitie werken ruim anderhalf uur per week meer dan vrouwen die op alle andere kenmerken hetzelfde zijn, maar dat niet nastreven.⁵

Ten slotte blijkt er een stevig verband tussen de houding van vrouw ten opzichte van haar eigen inkomen en haar arbeidsduur. Allereerst is er samenhang met de kostwinnerstaak die de vrouw voor zichzelf ziet. Vrouwen die zeggen dat hun inkomen niet kan worden gemist, werken ruim vijf uur per week meer dan vrouwen die denken dat ze ook zonder haar inkomen zouden kunnen rondkomen.⁶ Boven op dit alles legt het belang dat de vrouw aan economische zelfstandigheid hecht een gewicht in de schaal. Vrouwen die het belangrijk vinden om genoeg te verdienen voor de kosten van het eigen levensonderhoud (en dat van de kinderen), werken bijna vier uur per week meer dan vrouwen die daar niet zo aan hechten.⁷

De verbanden met de gewenste arbeidsduur zijn vaak hetzelfde (derde kolom). Ook de gewenste arbeidsdeelname hangt samen met het opleidingsniveau, het hebben van kinderen en opvattingen over kinderopvang, taakverdeling en ambities. Ook zien we dat vrouwen die het belangrijk vinden om zelf genoeg te verdienen voor de kosten van levensonderhoud niet alleen meer werken dan vrouwen die daar niet zo aan hechten, maar dat ook willen. Dat laatste blijkt niet het geval bij vrouwen die aangeven te moeten werken omdat hun inkomen niet gemist kan worden. Zij werken meer dan vrouwen die deze financiële noodzaak niet voelen, maar hun gewenste arbeidsduur is niet hoger. Dat zien we ook terug in de vierde en vijfde kolom. De kans dat deze vrouwen hun arbeidsduur willen inkrimpen is significant groter, en de kans dat zij meer willen werken kleiner, dan vrouwen die niet het gevoel hebben dat hun inkomen noodzakelijk is. Maar het effect van de opvatting over economische zelfstandigheid op het verschil tussen huidige en gewenste arbeidsduur is niet significant. Vrouwen die economische zelfstandigheid belangrijk vinden, willen niet vaker hun arbeidsduur uitbreiden (en ook niet vaker inkrimpen) dan vrouwen die het niet belangrijk vinden om financieel op eigen benen te staan. Dit sluit aan bij onze eerdere bevinding dat bij vrouwen die niet van hun inkomen kunnen leven de wens om meer te werken niet groter is dan bij vrouwen die economische zelfstandigheid belangrijk vinden. Wat betreft de mannen bleek dat er geen verband is tussen hun situatie (opleidingsniveau, leefsituatie e.d.) en opvattingen en hun huidige of gewenste arbeidsduur. Of ze nu wel of niet samenwonen, kinderen hebben, hoog of laag zijn opgeleid: er worden in ons model geen significante effecten gevonden op hun arbeidsduur. Ook hun opvatting over kinder-

opvang, de taakverdeling en het belang dat ze hechten aan hun werk en carrière maken, houden geen significant verband met hun arbeidsduur. Mannen die het níét belangrijk vinden om genoeg te verdienen om financieel op eigen benen te staan, werken ook niet minder dan mannen die dat wel belangrijk vinden. Ook mannen die samenwonen met een hoger opgeleide partner werken niet minder dan mannen die samenwonen met een lager opgeleide partner (zie ook Breeschoten 2017; Endendijk et al. 2018; Greenstein 2000; Wiesman 2010).

Tabel 7.2

Huidige en gewenste arbeidsdeelname vrouw naar leeftijd, opleidingsniveau, leefsituatie en opvattingen over kinderopvang, taakverdeling, werk en inkomen, vrouwen van 25-49 jaar^a, 2014 en 2016 (in marginale effecten/odd's ratio's)

	huidige arbeids- deelname (marginale effecten)	gewenste arbeids- deelname (marginale effecten)	wil minder uur (gest. Odd's)	wil meer uur (gest. Odd's)
leeftijd				
25-29 jaar (= referentie)				
30-39 jaar				
40-49 jaar				
leefsituatie				
woont samen met partner				
kinderen				
geen kind (= referentie)				
kind 0-11 jaar	-4,76***	-4,96***		
kind ≥ 12 jaar	-4,31**	-2,36*		2,05*
opleidingsniveau				
laag (= referentie)				
middelbaar	3,06*			
hoog	6,45***	2,48**		0,43*
opvattingen/voorkeuren				
kinderopvang is goed voor een kind	3,27***	1,63*		
gelijke taakverdeling is ideaal	2,47**	2,64***		
inhoud werk (schaal) ^b		1,21**	0,64*	
carrière maken (schaal) ^b	1,41*	1,92***		
moet wel werken, mijn inkomen kan niet worden gemist	5,56***		3,88***	0,45***
belangrijk om genoeg te verdienen voor kosten levensonderhoud zelf/kinderen	3,64***	4,40***		

a Uitgezonderd vrouwen die arbeidsongeschikt zijn.

b Zie hoofdstuk 3.

** = significant ($p < 0,01$); * = significant ($p < 0,05$)

Bron: SCP (EMOP'14/'16)

Wel vinden we bij de samenwonende mannen, net als Endendijk et al. (2018), een verband met de arbeidsduur van hun partner (zie internetbijlage E.4). Ook deze arbeidsduur van hun partner hangt samen met de aanwezigheid van kinderen en met zijn opleidingsniveau (omdat partners vaak even hoog zijn opgeleid). Ook de mening van de man over de taakverdeling doet ertoe. Partners van mannen die een gelijke taakverdeling ideaal vinden, werken meer uren. Maar of de man kinderopvang wel of niet goed vindt, hangt niet samen met de arbeidsduur van zijn partner. Dit zou kunnen betekenen dat er alleen gebruik wordt gemaakt van kinderopvang als de vrouw daar een goed gevoel bij heeft, en dat het minder uitmaakt wat de man daarvan vindt. Zo zagen we in hoofdstuk 2 dat bij sommige stellen de vrouw drastisch minder is gaan werken om kinderopvang zoveel mogelijk te vermijden, terwijl haar partner de noodzaak (het vermijden van kinderopvang dus) daartoe minder sterk voelt.

7.3 Vrouwelijke anderhalf- en tweeverdieners vergeleken

Alle geïnterviewde vrouwen en mannen is gevraagd een schets te geven van het verloop van hun loopbaan, waarbij de focus vooral lag op verandering in de arbeidsparticipatie of -duur, maar ook op keuzes om een lagere of hogere functie wel of niet te accepteren. En bij al deze veranderingen is de respondenten gevraagd welke overwegingen, belemmeringen en mogelijkheden daarbij een rol speelden. Ook hebben vrouwen en mannen soms uitgelegd waarom ze niet meer uren wilden werken, of juist niet (nog) minder. Dit leverde een lijst op van redenen, belemmeringen en mogelijkheden die bij keuzes over betaald werk een rol speelden. Dezelfde thema's bleken langs te komen als ook al uit de regressie-analyses naar voren zijn gekomen. Grofweg hebben die te maken met drie behoeften:

- de behoefte aan goede zorg voor de kinderen en de rol van partner en kinderopvang daarbij
- de behoefte aan betaald werk en ambities om daarin verder te komen
- de behoefte aan inkomen en economische zelfstandigheid

We zullen nu voor de laatste keer in dit rapport de geïnterviewde vrouwen aan het woord laten over hun loopbaankeuzes. De vrouwelijke anderhalfverdieners leggen uit waarom ze uitgekomen zijn op een deeltijd baan, de vrouwelijke tweeverdieners vertellen waarom ze (bijna) voltijds werken. Per thema zullen we de vrouwelijke anderhalfverdieners en tweeverdieners vergelijken. Zo wordt duidelijk waarom de afwegingen over arbeidsdeelname bij de tweeverdieners zo anders zijn uitgedrukt dan bij de anderhalfverdieners.

Zorg voor kinderen

Zoals we al in hoofdstuk 2 hebben gezien, verschillen beide groepen sterk in hun opvattingen over de zorg voor kinderen. De vrouwelijke anderhalfverdieners willen die zoveel mogelijk in eigen hand houden en de meesten zijn behoorlijk negatief over de formele kinderopvang. Gevraagd naar de redenen waarom ze minder zijn gaan werken, of ontslag hebben genomen, noemen de vrouwelijke anderhalfverdieners dan ook zonder uitzonde-

ring de zorg voor hun kinderen. Vaak volstaan ze met een uiteenzetting waarom ze vinden dat kinderen niet naar een kinderdagverblijf zouden moeten, of zo min mogelijk. Enkele vrouwen vermelden ook de kosten van de opvang; volgens twee van hen zijn die zo hoog dat opvang niet te betalen is, of dat het hele inkomen van de vrouw daaraan op zou gaan. Maar ook bij hen is duidelijk dat dit niet de enige reden is. Ze willen ook graag zélf voor hun kind zorgen:

Omdat het niet te betalen is. Ik bedoel, wij... Ja, als je allebei verdient dan betaal je ook het volle pond en ja... ook omdat wij dachten van: ja, wij willen haar, zij heeft er niet voor gekozen om op de wereld te komen en dan moet je er ook zelf voor zorgen. (vrouw/laag)

Ook een ander noemt het besluit om de kinderen niet naar de buitenschoolse opvang te doen 'een kostenplaatje, maar ook een gevoelsplaatje' (vrouw/hog). Voor de vrouwelijke tweeverdieners daarentegen is kinderopvang zo vanzelfsprekend dat ze nauwelijks de moeite nemen om uit te leggen waarom ze het wel goed vinden voor hun kind. Meerdere (bijna) voltijds werkende vrouwen wijzen deze verschillende opvattingen over zorg van kinderen aan als reden waarom zij wel, en zoveel andere vrouwen niet veel uren blijven werken nadat ze kinderen hebben gekregen. Als hun wordt gevraagd naar de keuzes die ze hebben gemaakt over werk, komt de zorg voor kinderen en kinderopvang vaak maar terloops naar voren. Soms blijkt tussen neus en lippen door dat ze kinderopvang gebruiken, of uit een bijzin dat ze een paar dagen opvang prima vinden. Ook noemt vrijwel niemand (afgezien van een moeder van vier kinderen) de kosten van kinderopvang. Wel vinden ze allemaal dat een kind niet meer dan drie dagen per week naar de opvang zou moeten. Daarom zijn deze moeders en ook vrijwel alle vaders allemaal een doordeweekse dag thuis (zie hoofdstuk 2). De voltijds werkende moeders deden dat door ouderschapsverlof op te nemen of die uren op een ander tijdstip in te halen. Tijdelijk minder gaan werken wilden sommigen liever niet, omdat ze vrezen die uren later niet gemakkelijk terug krijgen. Ook uit eerder onderzoek over de arbeidsduur van moeders komt dit belang van flexibel werken naar voren (Keuzenkamp en Faulk 2006; Portegijs et al. 2014). Interessant is het voorbeeld van een vrouw die toen ze moeder werd graag drie dagen wilde gaan werken. Omdat haar partner arbeidsongeschikt was, en zij dus kostwinner, kon dat financieel niet, en het was ook niet nodig aangezien haar partner thuis was om voor het kind te zorgen. Dus ze is vier dagen blijven werken. En dat is ze blijven doen, ook nadat ze gescheiden was en ook toen ze een nieuwe partner vond met wel een goed inkomen. Terugkijkend denkt ze dat als haar ex wel werk had gehad, of als ze toen al met haar huidige partner was, het 'natuurlijk' allemaal anders was gelopen:

Dan had ik het ook geen probleem gevonden om minder te werken, om wat meer thuis te zijn, of voor de kinderen, of gewoon voor jezelf, dat je iets meer rust. En als je eenmaal die luxe gewend bent, dan ga je niet zo gauw denk ik weer naar meer, als de noodzaak er niet is. (vrouw/middel)

De geboorte van een kind komt hier naar voren als een kritisch moment. Dan worden er keuzes gemaakt over de arbeidsduur en die spelen door, ook als het kind ouder wordt en

de situatie is veranderd. Ouderschapsverlof biedt de mogelijkheid om tijdelijk minder te werken, maar 'die luxe' houdt na afloop daarvan automatisch op.

Dat het (zoveel mogelijk) vermijden van kinderopvang vervolgens betekent dat de *vrouw* (en niet de man) minder gaat werken, lijkt voor de vrouwelijke anderhalfverdieners te vanzelfsprekend om uit te leggen. Slecht één vrouw geeft aan dat ze het daarover hebben gehad, en dat de keus op haar was gevallen omdat zij minder verdiende. Volgens haar hadden ze voor een omgekeerd anderhalfverdienersmodel gekozen als zij degene was geweest met het hoogste uurloon (en haar partner zegt dat ook). De andere vrouwen hebben helemaal niet over de inkomensverhouding gesproken; voor hen was zonneklaar dat zij zouden stoppen of minder gaan werken om de zorg op zich te nemen. Zoals in hoofdstuk 2 is beschreven, zijn huishouden en zorg bij de anderhalfverdieners vooral een taak van de vrouw, terwijl bij de tweeverdieners man en vrouw thuis de handen evenveel uit de mouwen steken. Bijna alle mannelijke tweeverdieners zijn of waren dan ook een dag in de week thuis om voor hun kind te zorgen. Omdat de tweeverdieners niet meer dan drie dagen kinderopvang willen, is het heel belangrijk dat de vader ook een van de overgebleven dagen voor zijn rekening neemt. Daardoor kunnen ze toch allebei (bijna) voltijds blijven werken. Sommige vrouwen betwijfelen of ze dat ook hadden gedaan als hun partner geen werkdag had willen of mogen opgeven om voor hun kind te zorgen.

Inhoud werk en ambitie

Uit de multivariate regressieanalyse blijkt een verband tussen het belang dat vrouwen hechten aan hun werk (en vooral carrière maken) en hun arbeidsduur. Dat zien we terug in de interviews. Bij hun keuzes over werk noemen vrijwel alle vrouwelijke tweeverdieners het plezier in hun werk en hun ambities. Sommigen wijzen ook op hun functie, die volgens hen niet in deeltijd uitvoerbaar is. Ze denken dat ze niet op hun niveau kunnen blijven functioneren of dat hun werk minder leuk wordt als ze minder uren zouden werken. Een vrouw met een leidinggevende functie weet zeker dat haar werkgever er niet mee akkoord zou gaan als ze minder dan 32 uur per week zou willen werken; iets wat ze overigens zelf ook niet zou willen (vrouw/hoog). Een van de vrouwen hoopt promotie te maken. Door vijf dagen te werken, denkt ze zich daar beter voor te kwalificeren (vrouw/hoog). Een andere vrouw zou in de toekomst minder willen werken, maar wil eerst een groot project tot een goed einde brengen (vrouw/hoog). Een van de vrouwen heeft het eerste jaar dat ze moeder was voltijd gewerkt, omdat ze nog niet zo lang bij dat bedrijf werkte en nog geen recht had op ouderschapsverlof, en ook vanwege interne cursussen die ze moest volgen kon ze niet in deeltijd gaan werken. Ze vond dat 'echt heel pittig' en kreeg zelfs tijdens het interview nog de tranen in haar ogen toen ze over dat eerste jaar als moeder vertelde. Maar ze heeft het toch gedaan, omdat ze het werk 'gewoon super' vond en zeker wist dat ze het wilde blijven doen (vrouw/hoog). Weer een andere vrouw heeft van haar ouders meegekregen dat je het maximale uit jezelf moet halen. Ze zegt dat ze zich 'bijna zou schamen' als ze onder haar niveau zou werken, ze zou dit 'beneden haar waardigheid vinden'. Ze kijkt met verbazing naar hoogopgeleide vriendinnen, die daar blijkbaar geen last van hebben en het wel prima vinden om 'gewoon thuis te zijn met de kinderen', die wel wat omhanden willen

hebben, maar ‘dat hoeft helemaal niet zo op niveau te zijn, en ook niet vier dagen in de week’ (vrouw/hog).

Dat laatste is inderdaad het beeld dat naar voren komt bij de vrouwelijke anderhalfverdieners. Ze vinden hun werk leuk, of soms wat minder leuk (zie hoofdstuk 3). Maar bij hun motivatie van de keuzes die ze hebben gemaakt ten aanzien van betaald werk, lijkt dit nauwelijks een rol te hebben gespeeld. Geen van hen zegt dat ze haar werk met spijt op een lager pitje heeft gezet toen ze kinderen kreeg. Ook noemen ze plezier in hun werk niet als reden waarom ze zijn blijven werken (of weer meer uren zijn gaan werken). Werkplezier komt alleen een paar keer naar voren als reden voor herintreding, maar dan gaat het meer om het ‘iets’ omhanden hebben naast het huishouden en de zorg. En vrouwen die zich voor de keuze gesteld voelden om voltijds te blijven werken of ontslag te nemen kozen – anders dan sommige tweeverdieners – voor het laatste. Een vrouw met een leidinggevende functie, volgens haar niet in deeltijd te doen, nam ontslag toen ze zwanger was: ‘Eerst een jaar of wat rustig aan, dan zien we wel weer verder, dan een parttime baantje’ (vrouw/hog). Dat deed ze opnieuw toen ze na herintrede ook in haar nieuwe functie (niet meer leidinggevend) naar eigen zeggen in een spagaat kwam te zitten tussen de eisen van het werk en haar gezin:

Want je wil je werk goed doen, het project toch binnen bepaalde tijd afronden, dus dan moet je eigenlijk er toch meer uren in steken. En dat druist dan weer in tegen je moedergevoel.
(vrouw/hog)

Over het werk zelf, of ze daar plezier in had en het jammer vond om het op te geven, zegt ze beide keren niets. Dat geldt ook voor de meeste andere vrouwen die ontslag hebben genomen of minder zijn gaan werken.

In hoofdstuk 3 werd duidelijk dat werkplezier en ambities samenhangen met het opleidingsniveau van vrouwen. De vrouwelijke anderhalfverdieners die we hebben geïnterviewd, waren vaak wat lager opgeleid. Mogelijk was hun werk al voor ze kinderen kregen minder uitdagend en bevredigend. De drie vrouwen die wel erg enthousiast over hun huidige werk zijn, blijken echter ook geen behoefte te hebben om daar meer tijd aan te besteden dan hun taken thuis toelaten. Een van hen liet haar net opgebouwde klantenkring weer inzakken toen ze het te druk had met andere dingen. Een ander ziet pas als haar kinderen naar de middelbare school gaan mogelijkheden en de derde heeft net besloten ontslag te nemen om zich geheel aan de zorg voor haar kinderen te wijden. Deze voorbeelden laten zien dat bij deze vrouwelijke anderhalfverdieners, gesteld voor de keuze tussen de eisen van werk en van zorg, anders dan bij de vrouwelijke tweeverdieners hun werk de sluitpost is.

De behoefte aan (eigen) inkomen

Boven op de eerdergenoemde factoren blijkt ook het inkomen van belang als het gaat om keuzes op het gebied van werk. Dat kwam naar voren uit de kwantitatieve analyse van de EMOP-data en ook uit de interviews. Vrouwen die zeggen dat hun inkomen niet kan worden gemist, werken meer uur per week dan vrouwen die denken dat dat wel kan. Ook dat zien

we terug in de vergelijking tussen de in deeltijd werkende anderhalfverdieners en de (bijna) voltijds werkende tweeverdieners. In hoofdstuk 4 werd duidelijk dat de meeste in deeltijd (en soms tijdelijk niet) werkende anderhalfverdieners hun partner aanwijzen als de kostwinner, en zichzelf op dit vlak een veel bescheidener rol toebedelen. Ook bleek dat vrouwen de financiële noodzaak om te werken al minder voelen als ze gaan samenwonen, nog voordat ze eventueel kinderen krijgen. Dit biedt ruimte om later, als er eventueel kinderen komen, minder te gaan werken. Als hun man genoeg verdient voor het hele gezin, geeft dat deze vrouwen de ruimte om desnoods helemaal niet te werken. Bij de meesten is dat niet het geval. Slechts bij een paar vrouwen lijkt het inkomen vrijwel geen rol te spelen bij keuzes rondom werk. Een van hen haalt haar schouders op over een in financieel opzicht slecht jaar: ‘jammer dan’ (vrouw/middel). Een ander is sinds ze kinderen heeft, overgestapt naar leuker werk, dat beter te combineren was met de zorg voor haar kinderen, maar dat veel slechter verdient (vanwege de noodzakelijke omscholing verdiende ze een jaar lang zelfs helemaal niets). Ook zij praat luchtig over de inkomensachteruitgang: ‘maar dat is in een tijdspanne van twaalf jaar gebeurt, hoor’. Ze vermoedt (terecht) dat haar man het fijn zou vinden als ze wat meer zou werken en verdienen, maar ziet pas over jaren mogelijkheden daartoe (vrouw/hoog). Deze vrouwen zijn uitzonderingen. De meeste vrouwelijke anderhalfverdieners voelen zich wel degelijk medeverantwoordelijk voor het huishoudensinkomen en werken ook voor het geld, en soms zelfs uitsluitend om die reden. Ze gaan met veel of weinig plezier naar hun werk, zouden soms best wat minder willen werken of helemaal stoppen, maar doen dat niet vanwege het salaris. Ze werken omdat ze zonder hun inkomen niet zouden kunnen rondkomen, of om net wat ruimer met het gezin te kunnen leven. Of ze willen meer gaan werken omdat hun opgroeiende kinderen veel geld kosten. Wel gaat het steeds om niet meer dan een ‘bijdrage’. Vanwege hun zorgtaken vinden ze dat er niet meer van hen kan worden verwacht. En hun partners vinden dat zo mogelijk nog meer. Zelfs als de kostwinnersdruk wel erg zwaar op hen rust, proberen ze hun vrouw zoveel mogelijk de ruimte te geven om niet meer te werken dan ze wil (en haar zorgtaken toelaten).

Bij alle tweeverdieners is sprake van een gedeelde kostwinnerstaak. En omdat de helft van de vrouwen hoger zijn opgeleid dan hun partner, of meer carrière hebben gemaakt, is hun uurloon hoger en rust de druk om geld binnen te brengen minstens zo sterk op haar als op haar man. Ook al verdienen sommige vrouwen in hun eentje meer dan de meeste anderhalfverdieners samen, toch hebben ze het gevoel dat hun inkomen niet veel lager kan. Dat komt doordat hun leefstijl is gebaseerd op twee flinke inkomens. Ze kunnen goed (of goed genoeg) rondkomen, dus meer geld is niet per se nodig en sommigen hebben beter betaald werk laten lopen omdat ze dat inhoudelijk minder interessant vonden. Maar minder inkomen zou wel problematisch zijn, en verschillende vrouwelijke hoofdkostwinners hebben besloten toch maar niet te solliciteren op leuke functies vanwege het lagere salaris. De meeste vrouwen denken niet minder te kunnen werken en voor de meesten is dat geen punt, omdat ze daar vanwege hun leuke werk ook weinig behoefte aan hebben. Slechts één voltijds werkende vrouw ziet haar inkomen niet als onmisbaar, maar ook zij is onder

andere meer uren gaan werken vanwege het geld: ‘ja, natuurlijk speelde dat mee’ (vrouw/middel).

Hiermee zijn we ten slotte aangekomen bij het belang van economische zelfstandigheid. Uit de multivariate analyse kwam naar voren dat vrouwen die het belangrijk vinden om zelf genoeg te verdienen voor de kosten van levensonderhoud meer uren werken (en willen werken), dan vrouwen die daar niet zo veel belang aan hechten. In lijn hiermee hebben we in hoofdstuk 5 gezien dat de behoefte om economisch zelfstandig te zijn bij de vrouwelijke anderhalfverdieners niet sterk leeft, en bij een deel van de tweeverdieners wel. Voor sommigen was dat een absolute eis: ze moeten er niet aan denken om niet genoeg te verdienen om in geval van nood op terug te kunnen vallen. Ook de meeste anderen vinden dat toch wel heel belangrijk, al kunnen ze zich situaties voorstellen waarin andere prioriteiten voorrang krijgen. Maar bij keuzes over werk hebben ze het hier nauwelijks over, mogelijk omdat hun economische zelfstandigheid nooit in het geding is geweest. Niet werken, of veel minder werken, is om andere redenen (plezier in werk, ambitie, inkomen nodig voor huishouden) nooit in hen opgekomen. Net als bij de mannen, die het ook nooit over hun economische zelfstandigheid hebben. Hun loopbaankeuzes gingen over wel of niet een half dagje minder gaan werken, of wel of niet solliciteren op een functie die iets minder goed betaalt.

De rol die economische zelfstandigheid speelt bij keuzes over werk komt alleen soms naar voren bij vrouwen die het belang ervan aan den lijve hebben gevoeld of bij wie hun economische zelfstandigheid in het geding is geweest. Twee vrouwelijke tweeverdieners waren na hun scheiding erg blij dat ze genoeg verdienen om zelfstandig verder te kunnen en zeggen dat dat meespeelde bij hun besluit om in hun nieuwe relatie vier dagen te blijven werken. Een andere vrouw bleef werken toen ze moeder werd; in haar familie een hoogst ongebruikelijke keuze. Bij haar besluit om te blijven werken – aanvankelijk in deeltijd, nu allang weer voltijds – speelde haar behoefte aan een eigen inkomen een belangrijke rol: ‘Gewoon, omdat ik het fijn vind om te werken. En omdat ik het heel belangrijk vind om ook gewoon onafhankelijk te zijn.’ Ook toen ze na een reorganisatie haar baan verloor en tijdelijk werkloos was, was het een hele opluchting toen ze weer aan het werk kon, opnieuw vanwege haar economische zelfstandigheid: ‘Als er dan wat gebeurt, dan heb je altijd nog wat om te overbruggen. Dan moet je misschien wel een heel stuk terug, maar het kan, het is niet gelijk dat je je huis moet verkopen of zo’ (vrouw/tweeverdiener/middel). Een andere vrouw is net moeder geworden, geniet daar erg van en zou nu haar kind nog zo klein is wel flink minder willen werken. Het feit dat ze vasthoudt aan haar 32-urige werkweek heeft er onder andere mee te maken dat ze het ‘wel een heel prettig idee vindt’ dat ze zichzelf ‘zou kunnen bedruipen’ als het nodig is (vrouw/tweeverdiener/hoog). Een van de vrouwelijke anderhalfverdieners houdt voor zichzelf als ondergrens dat ze ten minste een inkomen heeft op bijstandsniveau, maar ze zit daar met drie dagen werken ruim boven (vrouw/anderhalfverdiener/hoog), onder andere omdat haar inkomen niet kan worden gemist. Bij deze vrouwen wordt duidelijk dat ze niet alleen zoveel werken vanwege hun behoefte aan economische zelfstandigheid, maar ook omdat ze veel plezier hebben in hun werk en/of omdat hun inkomen nodig is. Dat *uitsluitend* de behoefte aan economische zelfstandigheid

niet altijd reden genoeg is om te blijven werken, blijkt uit het interview met een vrouwelijke anderhalfverdiener die veel plezier heeft in haar werk en economische zelfstandigheid hoog in haar vaandel heeft staan, maar toch gaat stoppen. In haar geval blijkt de sterk gevoelde behoefte om economisch zelfstandig te zijn uiteindelijk niet opgewassen tegen het schuldgevoel en de stress die de combinatie van een veeleisende baan en haar opvattingen over het moederschap opleveren (zie hoofdstuk 5). Het heeft haar besluit om te stoppen er niet gemakkelijker op gemaakt, maar ook niet kunnen voorkomen. Ze probeert nu het belang van economische zelfstandigheid voor zichzelf te relativëren. Als dat haar lukt, laat dat zien dat het belang van economische zelfstandigheid soms wordt aangepast aan de situatie. Dan is het kleinere belang dat eraan wordt gehecht dus een *gevolg* van minder werken (of in dit geval stoppen). We hebben ook gezien dat sommige vrouwen zeiden dat ze het nu minder belangrijk vinden om financieel op eigen benen te staan dan in het begin van hun relatie. Deze verschuiving van ‘ieder voor zich’ naar ‘alles samen’ had bij hen niet te maken met een inperking van hun arbeidsduur, maar met relatievorming: een groeiend vertrouwen in de relatie en een toenemende verbondenheid, waardoor het steeds minder uitmaakt wie wat doet en wie wat binnenbrengt. In dat geval kan het gerelativeerde belang van economische zelfstandigheid ruimte maken om op termijn minder te gaan werken, en daarmee dus een *oorzaak* zijn van minder werken. Als we naar de EMOP-respondenten kijken, dan lijkt dat laatste scenario vaker voor te komen dan het eerste. Als we de vrouwen in verschillende levensfasen vergelijken, dan komt ook hier naar voren dat het belang dat zij aan financiële onafhankelijkheid hechten niet samenhangt met de arbeidsduur, maar met relatievorming. Zoals in hoofdstuk 3 beschreven, vinden vrouwen die samenwonen met een partner, maar geen kinderen hebben, het minder vaak belangrijk om genoeg te verdienen voor de eigen kosten van het levensonderhoud dan de vrouwen die alleen wonen. Dit terwijl ze meer uren werken dan de alleenwonende vrouwen. Moeders blijken vervolgens de noodzaak om financieel op eigen benen te staan nog minder vaak te voelen. Dit zou kunnen samenhangen met een afname van hun arbeidsduur (de moeders werken immers minder dan vrouwen die samenwonen maar geen kinderen hebben), maar kan ook het gevolg zijn van een groeiend vertrouwen in de relatie, zoals hiervoor beschreven. Kinderen krijgen kan gevoeld worden als een duidelijke commitment aan elkaar en – zoals we in hoofdstuk 5 hebben kunnen lezen – een eventueel lager inkomen kan dan bovendien worden gecompenseerd door meer zorgtaken. In hoofdstuk 5 werd eveneens duidelijk dat het belang dat vrouwen aan economische zelfstandigheid hechten, samenhangt met het hebben van een partner en kinderen. Het geringe belang dat moeders aan economische zelfstandigheid hechten, lijkt dus niet in de eerste plaats een noodzakelijke relativering ervan omdat de vrouw daar helaas vanwege haar zorgtaken niet meer genoeg voor verdient, maar aan te sluiten bij hun beeld van een goede relatie: alles samen.

7.4 Conclusies

In dit laatste hoofdstuk hebben we onderzocht in hoeverre inkomen en economische zelfstandigheid vrouwen aanzet om veel uren te werken. Duidelijk is geworden dat de

arbeidsdeelname van vrouwen op de eerste plaats samenhangt met hun opleidingsniveau en de aanwezigheid van kinderen, en in mindere mate met hun ambities en hun opvattingen over de taakverdeling en kinderopvang. Daarbovenop speelt het inkomen een rol. Dan gaat het zowel om het gezamenlijk belang van het inkomen om als huishouden rond te komen, als om het individuele belang in de vorm van economische zelfstandigheid. Zes op de tien vrouwen die deelnamen aan de EMOP-enquête voelen de financiële noodzaak om te werken en gemiddeld werken ze ruim vijf uur per week meer dan vrouwen die inschatten dat hun inkomen zou kunnen worden gemist. Ook werken ze significant meer dan ze zouden willen. Dat zagen we ook bij de geïnterviewde vrouwen. De arbeidsduur van veel in deeltijd werkende anderhalfverdieners blijkt het evenwicht tussen enerzijds de behoefte aan geld en anderzijds de gevoelde noodzaak of behoefte om thuis te zijn en tijd te hebben voor hun kind en zichzelf. Als hun inkomen nodig is, werken ze zoveel als hun zorgtaken toelaten. En als het geld niet nodig is, werken ze zoveel als ze zelf prettig vinden. Ze worden daarbij gesteund door hun partner. Ook een deel van de (bijna) voltijds werkende tweeverdiensters zou graag wat vaker thuis willen zijn. Dat ze niet minder gaan werken, heeft bij hen niet alleen met het geld te maken, maar ook met hun werk, waar ze van genieten en verder in willen komen. Hun opvattingen over kinderopvang (prima, zolang het niet meer dan drie dagen is) en een partner die ook een doordeweekse dag thuis is, maken dat de gevoelde ruimte om te kunnen werken groter is dan bij de anderhalfverdiensters. Maar ook bij hen speelt de druk om (soms het hoofd)inkomen te verdienen duidelijk mee bij keuzes over werk en arbeidsduur.

Naast dit gezamenlijk belang van het inkomen speelt ook het individuele belang mee: de wens om economisch zelfstandig te zijn. Bijna twee op de drie vrouwelijke EMOP-respondenten, allen tussen de 25 en 49 jaar, vinden het belangrijk om genoeg te verdienen voor de kosten van hun eigen levensonderhoud en dat van eventuele kinderen, en zij werken gemiddeld (de andere factoren gelijk houdend) bijna een halve dag per week meer dan vrouwen die daar anders tegenaan kijken. En afgezien van de eventuele financiële noodzaak zouden ze ook niet minder willen werken, omdat ze hun baan leuk vinden en carrièreplannen hebben. Hierbij moeten we in het achterhoofd houden dat financiële onafhankelijkheid in dit onderzoek een glibberig begrip is gebleken. Bij de EMOP-respondenten werd duidelijk dat lang niet alle vrouwen die zeggen dat ze de kosten van eigen levensonderhoud willen verdienen daarmee ook werkelijk denken aan een inkomen dat groot genoeg is om met haar kinderen van te kunnen leven. Ook in de interviews zagen we dat veel vrouwen aan financiële onafhankelijkheid hechten, maar daarbij lang niet altijd denken aan een inkomen waarvan ze (met eventuele kinderen) zouden kunnen leven. Dat neemt niet weg dat deze behoefte aan een eigen inkomen (al dan niet groot genoeg om van te leven) vrouwen aanzet om meer te werken.

Noten

- 1 De arbeidsduur van vrouwen is geen normale statistische verdeling; 14% van de vrouwen werkt niet. Ook blijken arbeidsparticipatie en arbeidsduur deels met andere factoren samen te hangen. Een lineaire regressieanalyse op arbeidsduur (van 0-40 uur) is dus niet mogelijk. Verschillende gecombi-

neerde analyses zijn geprobeerd: PRM (*partial robust M-regression*), ZIP (*zero-inflated poisson regression*), NBRM (negatief binomiaal regressiemodel) en ZINB (*zero-inflated negative binomial regression*). De laatste bleek het beste model op te leveren voor de arbeidsdeelname van vrouwen.

- 2 Ook Yerkes (2006) komt tot de conclusie dat de arbeidsdeelname van vrouwen het meest samenhangt met haar opleidingsniveau en de aanwezigheid van kinderen, waarbij tussen 1992 en 2002 het opleidingsniveau van de vrouw een steeds belangrijker voorspeller wordt, en de samenhang met het moederschap iets kleiner is geworden, maar nog steeds heel sterk is.
- 3 Vrouwen die samenwonen en lager zijn opgeleid dan hun partner werken gemiddeld (incl. degenen zonder werk) zeventien uur per week, vrouwen die even hoog zijn opgeleid 22 uur en vrouwen die hoger zijn opgeleid 24 uur.
- 4 Vrouwen die het intrinsieke belang van betaald werk benadrukken, hebben wel significant vaker werk, maar werken niet meer uren.
- 5 Vrouwen die carrière willen maken, hebben niet vaker werk, maar werken wel meer uren.
- 6 Ze hebben vaker werk (94% versus 72%), en de werkenden hebben gemiddeld ook tien uur meer per week (28 uur versus 18 uur).
- 7 Vrouwen die economische zelfstandigheid belangrijk vinden, werken vaker dan vrouwen die daar niet zo aan hechten (81% versus 75%) en de werkenden hebben gemiddeld elf uur meer per week (28 uur versus 17 uur).

8 En ze leefden nog lang en gelukkig

8.1 Inkomen en economische zelfstandigheid motiveren vrouwen om meer te werken

In dit onderzoek hebben we bekeken welke betekenis vrouwen en mannen hechten aan betaald werk en een eigen inkomen voor vrouwen, en welke rol dit speelt bij besluiten over de taakverdeling in relaties. Dat laatste vooral wat betreft betaald werk. In dit onderzoek is duidelijk geworden dat de arbeidsduur van vrouwen onder andere samenhangt met de behoefte aan inkomen en economische zelfstandigheid. Vrouwen die zeggen dat hun inkomen nodig is om (alleen of als gezin) rond te kunnen komen, werken gemiddeld vijf uur per week meer dan vrouwen die deze financiële noodzaak niet voelen. En vrouwen die het belangrijk vinden om genoeg te verdienen voor de kosten van hun eigen levensonderhoud en dat van hun eventuele kind(eren) werken gemiddeld vier uur per week meer. Dit neemt niet weg dat de meesten dan nog steeds in deeltijd werken, minder dan (hun) mannen en dat krap vier op de tien vrouwen die samenwonen denken van hun eigen inkomen te kunnen rondkomen. Vrouwen zijn massaal gaan werken en mannen zijn wat meer betrokken geraakt bij het huishouden en de zorg voor kinderen (Roeters et al. 2016), maar van een gelijke verdeling van deze verantwoordelijkheden is nog lang geen sprake. De meeste vrouwen en mannen zien de man nog steeds als hoofdverantwoordelijke voor het inkomen en de vrouw voor de zorg en het huishouden. Mannen en vrouwen die samenwonen, verwachten op inkomensgebied veel meer van de man dan van de vrouw. Ook vinden vrouwen het als ze samenwonen, en zeker als er kinderen zijn, minder vaak belangrijk om financieel op eigen benen te kunnen staan. Dat heeft alles te maken met hun beeld van een goede relatie.

Een goed relatie = alles samen

In de jaren negentig werd voorspeld dat, nu vrouwen steeds vaker financieel onafhankelijk zijn, er een nieuw ideaal over relaties zou ontstaan: de pure, uitsluitend op wederzijdse aantrekkingskracht gebaseerde romantische liefde, niet verstoord door overwegingen van geld, macht of status (Giddens 1992; De Regt 1993). In dit ideaal van de belangeloze, zuiver op affectie gebaseerde verhouding die in vrijheid en zonder financiële bijbedoelingen wordt aangegaan, past het idee van economische afhankelijkheid niet. Volgens Giddens verklaart dit waarom partners steeds meer waarde hechten aan economische onafhankelijkheid van elkaar. In dit rapport is duidelijk geworden dat dit niet het beeld is dat de respondenten in dit onderzoek koesteren over hun relatie. Alle verwachtingen over toenemende individualisering ten spijt, schetsen zij hun relatie als een economische, emotionele én eeuwigdurende eenheid. Het niet-delen van geld botst heftig met dit ideaalbeeld van een goede relatie, en dat geldt ook voor het expliciet bespreken van ieders bijdrage aan het huishouden en de zorg (Wiesman 2010). In hun invulling van goed partnerschap maakt het niet uit wie wat doet, zolang ze zich beiden kunnen vinden in de verdeling van taken en er genoeg inkomen is om van rond te komen. Dus trouwen ze in gemeenschap

van goederen¹ en de inkomens gaan op één hoop; beide in volle overtuiging of vanzelfsprekend. Dit ideaalbeeld van de goede relatie leeft even sterk bij de vrouwelijke en mannelijke tweeverdieners als bij de anderhalfverdieners, ook als er geen sprake is van financiële afhankelijkheid.

Individuele economische zelfstandigheid in strikte zin, dus ieder genoeg verdienen voor het eigen levensonderhoud, botst met dit beeld van de ideale relatie. Sommige vrouwen hielden daar in het begin van hun relatie nog wel aan vast en stonden erop om de helft van alle kosten voor hun rekening te nemen. Voor een van de vrouwen had dat als gevolg dat hun leefstijl was gebaseerd op wat degene met het laagste inkomen (zichzelf) zich kon permitteren. Na een paar rugzakvakanties waren ze daar wel klaar mee en zijn ze overgestapt op een systeem waar beide partners naar rato van het inkomen aan de gezamenlijke kosten bijdragen. En later vinden velen dat ook nog oneerlijk, omdat de meestverdiener daarmee steeds meer ‘eigen geld’ overhoudt. Uiteindelijk zijn alle stellen uitgekomen op wat De Regt een gezamenlijk beheersysteem noemt (De Regt 1993): beide inkomens gaan op één hoop waar beide over kunnen beschikken en samen over beslissen. Zolang vrouwen een bijdrage leveren aan die pot, voelen ze zich niet financieel afhankelijk van hun partner, ook omdat tegenover zijn grotere inkomen staat dat de vrouw meer doet in het huishouden en de zorg.

Dit relativeren van het belang van economische zelfstandigheid begint al – zo hebben we gezien bij de EMOP-respondenten – als vrouwen en mannen gaan samenwonen, dus nog voordat ze eventueel kinderen krijgen. De samenwonende vrouwen werken dan nog evenveel als de alleenwonende vrouwen, en bijna evenveel als hun partners. Het gegeven dat economische zelfstandigheid dan al minder relevant wordt gevonden, betekent dat dit dus samenhangt met hun beeld van een relatie, en niet een min of meer noodgedwongen relativisering achteraf is omdat ze niet genoeg verdienen om zelfstandig van te leven. Dat kan de achtergrond zijn van de nog verdere afname van het belang van economische zelfstandigheid zodra er kinderen zijn. Dan gaat de vrouw namelijk pas echt significant minder werken en verdienen, en bij sommige geïnterviewde vrouwen hebben we gezien hoe dit hen heeft aangezet om hun opvattingen over financiële onafhankelijkheid aan te passen aan hun situatie. De meeste vrouwen vinden het belangrijk om een eigen inkomen te behouden, maar een ‘bijdrage’ of desnoods alleen genoeg geld voor persoonlijke uitgaven is dan voldoende.

Bij dit proces van herdefiniëring van het belang en de betekenis van financiële onafhankelijkheid voelen ze zich gesteund en soms zelfs aangemoedigd door hun partner. Niet alleen de vrouwen zien de man als de hoofdkostwinner, mannen zien dat zelf mogelijk nog meer zo. Een van de mannen zegt dat hij zichzelf een ‘ploert’ zou vinden als hij zijn inkomen niet zou delen met zijn vrouw. In hun rol als kostwinner uiten ze hun liefde en zorg voor hun vrouw en, via haar, voor hun kinderen (zie ook De Hoon 2017). Ook zijn ze opgegroeid met het beeld van de man als kostwinner en hoewel sommigen het nu ‘ouderwets geneuzel’ vinden, lijken de meesten zich daar toch niet van te kunnen of willen losmaken. Ze hanteren daarbij voor zichzelf andere maatstaven dan voor hun partner. Hun vrouw moet niet vanwege het geld (meer uren gaan) werken, ook al doen ze dat zelf wel. Zelfs een

man die is vastgelopen in zijn werk, een andere baan zoekt en ook een dag minder zou willen werken, vindt niet dat zijn vrouw meer moet gaan werken dan ze wil, al zou dat hém financieel meer mogelijkheden geven om zijn werksituatie te verbeteren. Want, zo zegt hij, ‘als zij gelukkig is, ben ik het ook’. Ook de mannen met een goed verdienende partner nemen niet, net als de vrouwelijke anderhalfverdieners, de ruimte om minder te werken of leuker werk te gaan doen, maar blijven zelf ook (bijna) voltijds werken. En geen van de geïnterviewde vrouwen en mannen noemt het inkomen van de man – ook als die minder verdient dan hun partner – een ‘bijdrage’ of ‘voor de extraatjes’.

Meer dan de helft van de samenwonende vrouwen en een kwart van de samenwonende mannen denkt niet zelfstandig van haar/zijn eigen inkomen te kunnen leven. Maar in hun relatie speelt dat punt geen rol, tenminste, dat is het beeld dat de respondenten koesteren. ‘Zo is het wel’, geven sommigen toe, ‘maar het voelt niet zo’. Zeker niet als er kinderen zijn. Sommigen wijzen dat aan als het moment waarop de inkomensverhouding minder relevant werd, omdat toen de zorgtaak belangrijker werd, en dat compenseert voor een lager inkomen. Gelijkwaardigheid vinden ze belangrijk, maar dan gaat het om je allebei even hard inzetten en elkaar de ruimte gunnen om te doen waar je gelukkig van wordt, en niet om een gelijke inbreng van inkomsten. Ook uit ander onderzoek is gebleken dat paren in hun streven naar een eerlijke taakverdeling niet uitgaan van ‘ieder evenveel’, maar van ‘ieder even blij’ (Kluwer et al. 2002; Portegijs en Cloïn 2012; Van der Vinne 1998). Deze ‘proceseerlijkheid’ zien we zowel bij de tweeverdieners als bij de anderhalfverdieners.

Rationele afweging is niet sekseneutraal

Tot zover sluit het beeld dat de respondenten van hun (financiële) relatie geven aan bij het beeld zoals dat wordt geschetst in de theorie van de New Home Economics: een eenheid waarbij het niet uitmaakt wie wat doet, zolang er maar genoeg inkomen binnenkomt en het onbetaalde werk wordt gedaan. De veronderstelling dat dat een sekseneutrale afweging is van wie waarin het best is, blijkt toch lastig houdbaar. Een van de redenen daarvoor is dat vrouwen tot 45 jaar tegenwoordig gemiddeld hoger zijn opgeleid dan hun mannelijke leeftijdsgenoten (Perez et al. 2018b). Een op de vier jonge vrouwen die samenwonen, is dan ook hoger opgeleid dan haar partner (CBS 2017b). Als de verdeling van betaald werk uitsluitend is gebaseerd op een vergelijking van de perspectieven van beiden op een goed inkomen, zouden we dus mogen verwachten dat het aandeel met een omgekeerd anderhalfverdienersmodel (de vrouw werkt voltijds en de man in deeltijd) toeneemt. Dat is echter niet het geval, al behoorde een van de geïnterviewde paren tot deze zeldzame groep. Bij driekwart van de jonge paren met minderjarige kinderen werkt de vrouw niet of minder uur dan haar partner. Een omgekeerd anderhalfverdienersmodel komt zelden voor, ook niet als er (nog) geen kinderen zijn (Roeters et al. 2016).

Ook in dit onderzoek hebben we niet kunnen vaststellen dat vrouwen die hoger zijn opgeleid dan hun partner meer uur werken dan vrouwen met een even hoge of lagere opleiding. Mannen werken sowieso vrijwel altijd (bijna) voltijds, of ze nu wel of geen plezier hebben in hun werk, wel of geen carrière willen maken en een partner hebben die veel of juist weinig verdient. De focus van mannen op vooral het betaalde werk, ook als ze minder hoog zijn

opgeleid dan hun partner, kan een reden zijn waarom het vaak de vrouwen zijn die minder gaan werken, ook als ze hoger zijn opgeleid. Want ook dan ligt het onbetaalde werk voor een groot deel op hun bordje (Hellendoorn 2010; Ours 2008).² Andersom blijkt dat vaders die vanwege werkloosheid of arbeidsongeschiktheid thuis zijn overdag weliswaar de zorg voor hun kind op zich nemen, maar zodra de vrouw thuis is, neemt zij die taken over (Wiesman 2010). Van specialisatie van de man in zorg blijkt dan dus geen sprake. Ook Wiesman concludeert dan ook dat de verdeling van taken geen seksneutraal proces is. De rationele afweging waar New Home Economics van uitgaat, blijkt te worden doorkruist door sociale normen over de taakverdeling tussen vrouwen en mannen (Portegijs en Cloïn 2012; Ruitenbergh 2014; Stam et al. 2014). Zo blijkt de helft van de jonge vrouwen en mannen een voorkeur te hebben voor een gelijke verdeling van betaald en onbetaald werk tussen partners, maar de andere helft ziet toch nog steeds de man het liefst meer werken dan de vrouw (zie ook Hoon 2017; Merens en Bucx 2018). Dat de vrouw de hoofdverantwoordelijke is voor de zorg voor kinderen, is voor de meesten te vanzelfsprekend om uit te leggen. Veel moeders zeggen dat de suggestie vanuit hun omgeving dat ze geen goede moeder zouden zijn hun achilleshiel is. Moeders die ‘maar’ één dag in de week thuis zijn, voelen zich kritisch bekeken, terwijl mannen die één dag in de week voor hun kinderen zorgen, daarvoor juist bewondering oogsten. Veelzeggend is ook dat de opvattingen van moeders over kinderopvang samenhangen met hun eigen arbeidsduur, maar niet met die van de vaders. Wat vaders over kinderopvang vinden, maakt zelfs niet uit, niet voor hun eigen arbeidsduur en niet voor die van hun partner. Dit suggereert dat er alleen gebruik wordt gemaakt van kinderopvang als de vrouw zich daar ‘goed over voelt’. En terwijl vrouwen die maar een paar dagen in de week willen werken daar veel begrip voor krijgen uit hun omgeving en van hun werkgever, wordt eenzelfde wens bij mannen al snel gezien als een gebrek aan ambitie.

Sommige mannen zeggen dat ze het ‘wel even slikken’ zouden vinden als ze niet de hoofdkostwinner zouden zijn, en dat was het ook inderdaad voor mannen die minder verdienen dan hun partner. Dat het een gevoelig punt is, blijkt uit het feit dat ze de buitenwereld graag in de waan laten dat de man de hoofdkostwinner is, en het stel waar de man twee dagen is gaan werken om op de andere dagen voor de kinderen te kunnen zorgen, voelt de verbazing van kennissen hierover. Andersom voelt de kostwinnersrol voor vrouwen wat minder vanzelfsprekend. Vrouwen die verantwoordelijk zijn voor de hoofdmoot van het huishoudensinkomen bespreken dat als een rol waarin zij toevallig terecht zijn gekomen, niet een rol die zij ambiëren, zoals de mannen. Een van de vrouwen noemt het expliciet ‘de mannenrol’. Ze benoemen wat vaker de druk die het met zich meebrengt en kunnen soms enige afgunst op vrouwen met een goedverdienende man niet helemaal onderdrukken. Sommige mannelijke hoofdkostwinners doen veel moeite om duidelijk te maken dat ze het niet erg zouden vinden als de inkomensverhouding andersom zou zijn, dat ze dan niet jaloers zouden zijn, maar zelfs trots. Of dat helemaal waar is, is niet duidelijk, maar het lijkt in ieder geval niet een situatie waar ze naar uitkijken. Een vrouw met een glanzende carrière en dito inkomen heeft het daar op feestjes maar niet over, omdat ze heeft gemerkt dat dat het gesprek doodslaat. Haar prestaties op het werk leveren haar in haar sociale

omgeving dus weinig status op, eerder ongemak. En terwijl de mannelijke hoofdkostwinners hun partner de ruimte willen geven om desnoods nog wat minder te werken, stimuleren sommige vrouwelijke hoofdkostwinners hun partner juist om te proberen meer te verdienen. Uit onderzoek blijkt dat zelfs bij mensen die rolomkering vanuit emancipatieoogpunt toejuichen dit op onbewust niveau toch ongemak en afkeuring oproept (Eagly en Koenig 2008; Heilman en Wallen 2010; Rudman en Mescher 2013). Zo verwonderlijk is het dus niet dat de meeste stellen zich beter voelen bij een op traditionele leest geschoeide taakverdeling (Doorten 2008; De Hoon 2017).

Rekening houden met scheiding is not done

Als de relatie uitloopt op een scheiding, of als de partner overlijdt, dan komt de minstverdiener – doorgaans de vrouw – vaak financieel in de problemen (Van den Brakel 2017; Hoff en Wildeboer Schut 2016). Dit blijkt niet iets waar veel samenwonenden van wakker liggen. De vrouwen vertrouwen erop dat als hun partner werkloos wordt hij altijd wel weer aan werk kan komen. En als de nood echt aan de man komt omdat hij arbeidsongeschikt wordt, overlijdt of omdat de relatie stukloopt, dat ze dan zelf, omdat ze al een voet tussen de deur hebben op arbeidsmarkt, meer kunnen gaan werken (wat ze overigens na een scheiding niet of nauwelijks doen). Daarnaast vertrouwen de vrouwen op hun vermogen om als het nodig is de tering naar de nering te zetten, en sommigen rekenen in geval van geldnood op steun van ouders of overheid. In de psychologie wordt dit ‘ongegrond optimisme’ genoemd: het vermogen om te denken dat rampspoed jou minder snel overkomt dan andere mensen, en leuke dingen juist vaker. Of positiever gesteld: *resilience*, vertrouwen in de eigen veerkracht, het vermogen om in geval van nood altijd een oplossing te vinden. Vergeleken met andere landen blijken Nederlanders, samen met de Finnen en Zweden, het meeste vertrouwen te hebben dat ze tegenslagen snel te boven kunnen komen (Eurofound 2017). Dit wordt onder meer verklaard uit ons systeem van sociale zekerheid, wat mensen het vertrouwen geeft dat het nooit echt helemaal fout kan gaan. Inderdaad blijkt de kans op armoede van vrouwen in ons land vrijwel het laagst van de Europese Unie, ondanks het grote aandeel dat in deeltijd werkt en het relatief grote verschil in uurloon tussen vrouwen en mannen (EIGE 2017). Ook blijkt uit onderzoek onder niet economisch zelfstandige vrouwen dat van degenen onder hen die een scheiding achter de rug hebben ruim de helft er geen spijt van heeft dat ze destijds niet meer uren zijn blijven werken of meer geld zijn blijven verdienen (De Hoog 2010).

Wat de kans op een scheiding betreft, komt daar nog wat anders bij. Met vier op de tien relaties die stuklopen, is dit zeker geen denkbeeldige optie en dat weten de respondenten. Maar rekening houden met dat scenario voelt als *not done*, als gebrek aan vertrouwen in de relatie. Als je zo in je relatie staat, kun je net zo goed meteen uit elkaar gaan, vinden veel vrouwen en mannen. Uit de heftigheid waarmee ze deze suggestie verwerpen, blijkt dat alleen al het rekening houden met een eventueel voortijdig einde van de relatie botst met hun beeld over een goede relatie. Het botst met de *intention to persist*, wat onderdeel is van het commitment dat partners belangrijk vinden voor een duurzame relatie (Kluwer 2017). Pleidooien voor individuele economische zelfstandigheid vanwege het risico op een schei-

ding zullen daarom vaak aan dovemansoren gericht zijn. Dat geldt ook voor beleid dat is gericht op het doorbreken van de financiële afhankelijkheid van vrouwen, zoals het voor-nemen om het recht op partneralimentatie verder te beperken. Verondersteld wordt dat hier een signaal van uitgaat waardoor meer vrouwen economisch zelfstandig zullen willen zijn, en daarmee financieel minder kwetsbaar. Hellendoorn laat zien dat de afbouw van regelingen om vrouwen en hun kinderen te behoeden voor armoede als ze er alleen voor komen te staan het armoederisico van vrouwen juist heeft verhoogd (Hellendoorn 2010). De tweeverdieners vinden vaker dan de anderhalfverdieners dat je je ogen hier niet voor moet sluiten. Als er zoveel relaties stuklopen, gaan zij ervan uit dat dat hen ook kan overkomen, ook al voelt dat niet zo. Sommigen moeten er niet aan denken dan niet genoeg inkomen te hebben om (met hun eventuele kind(eren)) zelfstandig verder te kunnen leven. Voor hen is het een van de redenen om vast te houden aan een substantieel eigen inkomen. Anderen vinden het een geruststellende gedachte dat als het hen overkomt ze wat hebben om op terug te vallen, al kunnen ze zich situaties voorstellen waarin de behoefte aan economische zelfstandigheid minder zwaar weegt dan andere behoeften. In hun eigen leven is dat niet het geval: ze zouden ook om andere redenen niet veel minder willen werken dan ze nu doen.

Partnerschap: samen kostwinnen

Economische zelfstandigheid als individueel streven past dus slecht in het beeld dat mannen en de meeste vrouwen koesteren van hun relatie. En daarmee slaat dat idee als beleidsdoel weinig aan, wat ook bleek uit de storm van protesten die volgde op de suggestie van minister Bussemaker in het dagblad *Trouw* (2013) dat vrouwen te veel op de zak van hun partner teren. Ook de term ‘economisch zelfstandig’ lijkt niet ingeburgerd, zoals is af te leiden uit het feit dat vrijwel geen enkele respondent tijdens de uitgebreide interviews over het belang van werk en inkomen deze woorden uit zichzelf in de mond heeft genomen. De vrouwen hechten op een bepaalde manier wel aan financiële zelfstandigheid, maar dat hoeft voor de meesten niet per se een inkomen te zijn dat groot genoeg is om zelfstandig van te leven; een ‘bijdrage’ aan het huishoudensinkomen of genoeg geld voor persoonlijke uitgaven is ook al mooi meegenomen. Ze denken bij die woorden dus niet aan individuele economische zelfstandigheid, maar aan economische zelfstandigheid als huishouden. De helft van de samenwonende vrouwen werkt onder andere of uitsluitend omdat hun inkomen niet kan worden gemist. Zij hebben vaker werk, en werken meer uur dan ze zouden willen, dan vrouwen die aangeven dat hun inkomen niet per se noodzakelijk is. In dit onderzoek hebben we gezien dat veel mannen en vrouwen de man nog steeds zien als de primaire kostwinner. Maar ook bleek dat in de meeste relaties de betekenis van de vrouw als hulpkostwinner niet mag worden onderschat. Zes op de tien mannen die samenwonen met een partner zeggen niet of alleen met moeite van alleen hun inkomen te kunnen rondkomen. En in tegenstelling tot individuele economische zelfstandigheid past het samen zorgen voor inkomen wél in het beeld van een goede relatie. Misschien dat een beroep op partnerschap, ook wat betreft kostwinnen, zoals wordt gedaan in de laatste

emancipatienota (TK 2017/2018)³ vrouwen meer motiveert om veel uren te blijven werken, dan het hameren op hun financiële kwetsbaarheid mocht de relatie stuklopen.

Noten

- 1 Ook blijken weer steeds meer vrouwen bij de huwelijkssluiting de achternaam van hun partner over te nemen of aan hun eigen naam toe te voegen (Siegers 2016).
- 2 De tweeverdieners in dit onderzoek zijn daar wel wat positiever over, maar zelfs als ze gelijk hebben en de taken thuis min of meer gelijk zijn verdeeld, dan nog blijft de andere helft voor de vrouw over, en dat is nog altijd meer dan de meeste mannelijke hoofdkostwinners thuis doen.
- 3 Zie Emancipatienota 2018-2021: Principes in de praktijk (TK 2017/2018): 'Als moeder zorgen voor je gezin houdt óók in zorgen voor inkomen, als dat kan.'

Summary

Our money

Women and men on the importance of income and economic independence for women

Increasing the share of economically independent women in Dutch society has been a key goal of the Dutch government's emancipation policy for decades. The government believes that women in paid work should earn an income that is at least equivalent to social assistance benefit, which in 2017 amounted to 950 euros net per month. That is lower than the poverty threshold for a single person in the Netherlands, so the bar is not set very high. Despite this, only six out of ten women aged 20-64 years earn above this level. The remainder either do not work or work too few hours. This begs the question of why these women do not work, or work longer hours. Do they not consider economic independence to be important? And if they are living with a partner, what do their partners expect from them financially?

The central question addressed in this study is as follows: *How much importance do women and men attach to the notion of women being in paid work and having their own income, and what role does this play in decisions about the distribution of paid and unpaid work within relationships?*

The data for this study was obtained from 40 interviews with women and men who were living together as couples. All twenty couples interviewed had young children. In nine cases, paid work was unequally divided between the partners, with the man working full time and the woman working two to three days per week. These couples are examples of the 'one-and-a-half-earner' model which is so prevalent in the Netherlands. In the other eleven couples, the woman worked full-time or almost full-time, for as many or more hours than her partner. The qualitative analysis of these interviews was supplemented with a quantitative analysis of the answers given by 1,500 respondents aged 25-49 years in the biannual survey on opinions on emancipation (EMOP survey) of the Netherlands Institute for Social Research (SCP). The respondents in the EMOP survey also include women and men without a partner and/or children, making it possible to investigate to what extent the perceived importance of having an income and economic independence is associated with having a partner and/or children.

Half the 25-49 year-old female respondents in the EMOP survey were found to prefer an equal distribution of paid and unpaid work between partners. Where they are living with a partner, however, they have by no means always achieved this ideal. When children arrive, particularly, the man generally works full-time while the mother either does not work or works part-time, as well as taking on the lion's share of the care for the children and household tasks. This also applies for the one-and-a-half-earner couples interviewed for this report; they say that this role division developed automatically. The equal distribution of paid and unpaid work in the double-earner couples interviewed is also in line with expectations, though they acknowledge that they deviate from the norm and that the mothers among them, in particular, sometimes attract criticism.

Single men and women who took part in the EMOP survey considered paid work and income to be equally important. However, cohabiting women think that paid work – and especially the income it generates – is less important than women who live alone, and also less important than men who live with a partner, even if they do not (yet) have children. Among men, it makes no difference whether or not they have a partner or children.

Three out of four men aged 25-49 years who took part in the EMOP survey say they have to work because their income is essential, even if they live with a partner. The same proportion of single women also feel a financial need to work, but among women living with a partner this drops to just half. For women, living with a partner thus evidently eases the pressure to be a breadwinner, but this is not the case for men. We found the same pattern in the one-and-a-half-earner couples interviewed for our study; both the men themselves and their female partners referred to the man as the breadwinner, with the woman's work 'supplementing' his income and her income being seen as a 'contribution' or as 'paying for the extras'. The men in particular believe their partners 'should follow their hearts' as regards work and not have to (continue to) work purely for the money; or they would like to earn enough themselves to enable their partner to do this. The breadwinner's task was found to be equally distributed in double-earner couples, though this sometimes feels less 'natural' than the one-and-a-half-earner model.

Almost two in three women aged 25-49 years who participated in the EMOP survey said they felt it was important to earn enough money to support themselves and, if they had them, their children. This is linked to their life situation: just under half the women who were living with a partner and children felt this was important. Both the men and women in the one-and-a-half-earner couples interviewed in our study also felt it is important – or at least a good thing – for women to have their own income. In most cases, however, they are not thinking of an income that is high enough to live on – a contribution to the household income, for the extras or to meet personal expenditure, is good enough. Some double-earners who work (almost) full-time also do not consider it important that the woman should always earn enough to be able to stand on her own feet financially. There is consensus between the one-and-a-half-earner and double-earner couples on the role that the income distribution within the relationship plays: it does not play a role at all. If the female partner is unable to live from her own income, strictly speaking, she is – as some respondents admitted – financially dependent on her partner. However, it does not feel that way: both women and men give lots of reasons why it makes no difference in their relationship that one partner earns more than the other – for example because the other partner does other things; because a person's salary says nothing about the value of paid work; and because both partners combine their incomes in one 'pot'. They believe that when two people choose to be partners, they should share everything, including money. They also think this if it is the man who earns less. We may deduce from this that it is not so much about the legitimisation of a traditional role division, but more about people's image of what constitutes a good relationship.

A large majority of EMOP respondents feel it is important for a woman to have her own income because of the risk of her partner losing his job or of losing her partner through separation or divorce. For most of them, however, this does not mean that the woman must at all times earn enough to be financially independent: they are content to face this if and when the need arises. This attitude is shared by the one-and-a-half-earner couples. Allowing for the possibility of separation feels like a lack of trust in the relationship. The interviewed couples associate economic independence most with the risk of a separation, and that is not something that most of them wish to contemplate. Making allowance for this possibility appears to be much less of a taboo for double-earner couples. For some of them, this possibility means they cannot entertain the thought of not having an adequate income of their own; others think it is a comforting idea, but can also imagine that women will make different choices. Some say they attached more importance to economic independence in the past than they do now, with its importance fading as the relationship lasts longer, with the arrival of children and if the relationship is still going well.

A multivariate regression analysis reveals a relationship between the working hours of female respondents in the EMOP survey and having/not having children, their education level, their opinions on childcare and role divisions within the relationship, and the importance they attach to work and forging a career. Income also plays a role. Women who say they have to work because their income is essential, work five hours per week more on average than women who think their income is not needed. Women who feel it is important to be economically independent also work longer (all other factors being equal), spending an average of almost half a day per week more at paid work than women for whom this is less relevant.

The hours women work strike a balance between the need for money and the perceived need to stay at home and have time for their children and themselves. If their income is needed, they work as many hours as their care tasks permit; if it is not needed, they work as much as they feel they want to, and are supported in this by their partner. This balance is different for female double-earner partners, because they are more often highly educated and find their jobs and career important and enjoyable, and also have no problem in using childcare for a number of days per week. Some women, and especially those in double-earner partnerships, also feel a need for economic independence.

This study has shown that the most important thing for partners is their common interest as a couple; this also holds for double-earner couples. Economic independence as an individual interest fits less easily with their ideas about what constitutes a good relationship. Especially where a relationship has lasted for some time and continues to be good, the feeling of 'everyone for themselves' gradually transitions into a sense of 'we're in this together'. The calls stemming from government policy for women to retain their economic independence because of the risk of a separation does not align with the way they perceive their relationship. By contrast, an appeal to partnership, including sharing the breadwinner task, does.

Literatuur

- AAPOR (2013). *Report of the AAPOR task force on non-probability sampling*. Geraadpleegd op 12-11-2018 via https://www.aapor.org/AAPOR_Main/media/MainSiteFiles/NPS_TF_Report_Final_7_revised_FNL_6_22_13.pdf.
- Arends, Judit en Linda Moonen (2015). Arbeidsethos in Nederland: staat werk centraal in ons leven? In: *Sociaaleconomische trends*, 2015, nr. 07.
- Bouman, Anne Marthe (2004). Financiële gevolgen van echtscheiding voor man en vrouw. In: *Bevolkingstrends*, 2004, nr. 2.
- Brakel, M. van den (2012). Financieel kwetsbare vrouwen. In: *Sociaaleconomische trends*, 2012, nr. 3.
- Brakel, M. van den (2014). *Economic independence of women in the Netherlands* (paper gepresenteerd op UNECE Work Session on Gender Statistics, Genève 19-21 maart 2014).
- Brakel, Marion van den (2015). Wel werk, maar niet economisch zelfstandig. In: *Sociaaleconomische trends*, 2015, nr. 8.
- Brakel, Marion van den, en Koos Arts (2017). Trends in de financiële gevolgen van een echtscheiding voor man en vrouw. In: *Sociaaleconomische trends*, 2017, nr. 3.
- Breeschoten, Leonie van, Anne Roeters en Tanja van der Lippe (2017). Reasons to reduce: A vignette-experiment examining men and women's considerations to scale back following childbirth. In: *Social Politics; International studies in Gender, State & Society*, jg. 25, nr. 2, p. 169-200.
- Bruggink, Jan-Willem en Saskia te Riele (2007). Inkomen en koopkracht van weduwen en weduwnaars. In: *Sociaaleconomische trends*, 2007, nr. 3.
- Bruyn-Hundt, M. en H. Pott-Buter (1986). Economische zelfstandigheid. In: *Werkgroep Vrouw en Werk* (red.), *Vrouwen en economische zelfstandigheid*. Amsterdam: SUA.
- CBS (2014). *Gelijk loon voor gelijk werk? Banen en lonen bij de overheid en bedrijfsleven 2012*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (2017a). *Drie miljoen Nederlanders financieel kwetsbaar*. Geraadpleegd op 14 januari 2018 via www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2017/41/drie-miljoen-nederlanders-financieel-kwetsbaar.
- CBS (2017b). *Man nog steeds vaker de hoogst opgeleide partner*. Geraadpleegd op 10 mei 2018 via www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2017/14/man-nog-steeds-vaker-de-hoogst-opgeleide-partner.
- Clement, C., E. van Egten en S. de Hoog (2008). *Nieuwe gezinnen. Scheiding en de vorming van stiefgezinnen*. Den Haag: E-Quality kenniscentrum voor emancipatie, gezin en diversiteit.
- Croft, Alyssa, Toni Schmader en Katharina Block (2015). An underexamined inequality. Cultural and psychological barriers to men's engagement with communal roles. In: *Personality and Social Psychology Review*, jg. 19, nr. 4. Geraadpleegd via <https://doi.org/10.1177%2F1088868314564789>.
- Cuijpers, M., B. Hermans en W. Portegijs (2006). Betaalde arbeid. In: W. Portegijs, B. Hermans en V. Lalta, *Emancipatiemonitor 2006* (p. 67-99). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Damme, M. van, M. Kalmijn en W. Uunk (2009). The Employment of Separated Women in Europe: Individual and Institutional Determinants. In: *European Sociological Review*, Volume 25, nr. 2, p. 183-197.
- Dew, J. (2011). Financial Issues and Relationship Outcomes Among Cohabiting Individuals. In: *Family Relations*, Volume 60, nr. 2, p. 178-190.
- Dirven, H.J. en W. Portegijs (2016). Arbeid. In: W. Portegijs en M. van den Brakel, *Emancipatiemonitor 2016* (p. 57-86). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Doorten, I. (2008). *The division of unpaid work in the household: a stubborn pattern?* (proefschrift). Utrecht: Universiteit Utrecht (uitgegeven in eigen beheer).
- Eagly, A.H. en A.M. Koenig (2008). Gender Prejudice: on the Risks of Occupying Incongruent Roles. In: E. Borgida en S.T. Fiske (red.), *Beyond Common Sense. Psychological Science in the Courtroom* (p. 63-81). Malden, MA: Blackwell Publishing.

- EIGE (2017). *Gender Equality Index 2017: Measuring gender equality in the European Union 2005-2015*. Vilnius: European Institute for Gender Equality.
- Ellemers, N., F. Rink, B. Derks en M.K. Ryan (2012). Women in high places: When and why promoting women into high positions can harm them individually or as a group (and how to prevent this). In: *Research in Organizational Behavior*, Volume 32, p. 163-187.
- Endendijk, J., B. Derks en J. Mesman (2018). Does Parenthood Change Implicit Gender-Role Stereotypes and Behavior? In: *Journal of Marriage and Family*, Volume 80, nr. 1, p. 61-79.
- Eurofound (2017). *European Quality of Life Survey 2016. Quality of life, quality of public services, and quality of society*. Luxemburg: Publications Office of the European Union.
- Essayah, Ouafila (2007). *Mijn geld is mijn geld, zijn geld is ons geld. Een onderzoek naar perspectieven van Marokkaanse jongeren op genderverhoudingen in het gezin* (afstudeerscriptie). Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Giddens, A. (1992). *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Society*. Palo Alto: Stanford University Press.
- Greenstein, Theodore N. (2004). Economic Dependence, gender and the division in the home; a replication and extension. In: *Journal of Marriage and Family*, Volume 62, nr. 2, p 322-335.
- Heilman, M. en A. Wallen (2010). Wimpy and undeserving of respect: Penalties for men's gender-inconsistent success. In: *Journal of Experimental Social Psychology*, Volume 46, nr. 4, p. 664-667.
- Hellendoorn, M. (2010). *Kostwinners en verliezers; de consequenties van individualisering van inkomensvorming voor de economische positie van vrouwen (1950-1990), een sociologische analyse* (proefschrift). Amsterdam: Vrije Universiteit (uitgegeven in eigen beheer).
- Herbers, Daniël, Marion van den Brakel en Wil Portegijs (2016). Inkomen en economische zelfstandigheid. In: Wil Portegijs en Marion van den Brakel, *Emancipatiemonitor 2016* (p. 135-171). Den Haag; Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek
- Herbers, Daniël en Wil Portegijs (2018). Hoeveel vrouwen zijn economisch zelfstandig? In: Wil Portegijs en Marion van den Brakel, *Emancipatiemonitor 2018*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Hoff, S. en J.M. Wildeboer Schut (2016). Armoede bij kinderen en volwassenen. In: S. Hoff, J.M. Wildeboer Schut, B. Goderis en C. Vrooman, *Armoede in kaart 2016*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hoog, S., de, C. van Egten en T. de Jong (2010). *Vrouwen en financiële zelfredzaamheid. Een onderzoek naar de kenmerken van financieel kwetsbare vrouwen*. Den Haag: E-Quality.
- Hoon, Sean de (2017). *Family interdependencies: partnerships, parenthood and well-being in context* (proefschrift). Rotterdam: Erasmus Universiteit.
- Horst, M. van der (2014). *Gender, aspirations and achievements: Relating work and family aspirations to occupational outcomes* (proefschrift). Utrecht: Utrecht University Repository.
- Jongen, Egbert, Henk-Wim de Boer en Peter Dekker (2015). De effectiviteit van fiscaal participatiebeleid. In: *CPB Policy Brief*, 2015, nr. 2, p. 1-18.
- Jongen, Egbert, Henk-Wim de Boer en Patrick Koot (2018). Eenverdieners onder druk. In: *CPB Policy Brief*, 2018, nr. 3, p. 1-20.
- Josten, E. (2013). *Urenuitbreiding van vrouwen met een werkloze partner* (presentatie op Nederlandse Arbeidsmarktdag, 10 oktober 2013).
- Keuzenkamp, S. (1999). *Haalbaarheidsstudie emancipatiemonitor*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-werkdocument 56).
- Keuzenkamp, S. en L. Faulk (2006). Voltijds werkende moeders. In: *Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006* (p. 153-182). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Keuzenkamp, Saskia en Ko Oudhof (2000). *Emancipatiemonitor 2000*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek.

- Keuzenkamp, S. (red.), C. Hillebrink, W. Portegijs en B. Pouwels (2009). *Deeltijd (g)een probleem. Mogelijkheden om de arbeidsduur van vrouwen met een kleine deeltijd baan te vergroten*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kluwer, Esther S., José A.M. Heesink en Evert van der Vliert (2002). The division of labor across the transition to parenthood: A justice perspective. In: *Journal of Marriage and Family*, Volume 64, nr. 4, p. 930-943
- Kluwer, Esther (2017). *Autonomie in verbondenheid: het hoe en waarom van duurzame relaties* (inaugurele rede). Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Kool-Smit, J.E. (1967). Het onbehagen bij de vrouw. In: *De Gids*, jg. 130, nr. 9/10, p. 267-281.
- Loog, Bart (2014). Vrouwen al op jonge leeftijd minder economisch zelfstandig dan mannen. In: *Sociaal-economische trends* 2014, nr. 1.
- Mars, Godelief, Marion van den Brakel, Wil Portegijs, Katja Chkalova en Marleen Geerdink (2012). Vrouwen en de arbeidsmarkt. In: Ans Merens, Marijke Hartgers en Marion van den Brakel, *Emancipatiemonitor 2012* (p. 51-75). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Meeussen, L., J. Veldman en C. van Laar (2016). Combining Gender, Work, and Family Identities: The Cross-Over and Spill-Over of Gender Norms into Young Adults' Work and Family Aspirations. In: *Frontiers in psychology*, doi:10.3389/fpsyg.2016.01781.
- Merens, Ans (2008). Vijftig jaar deeltijdwerk in Nederland; ontstaan en ontwikkeling van deeltijdbanen. In: Wil Portegijs, Mariëlle Cloïn, Saskia Keuzenkamp, Ans Merens en Eefje Steenvoorden, *Verdeelde tijd. Waarom vrouwen in deeltijd werken*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Merens, A. en F. Bucx (2018). *Werken aan de start. Jonge vrouwen en mannen op de arbeidsmarkt*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Merens, Ans en Edith Josten (2016). *Werkloos toezien? Gevolgen van de crisis voor emancipatie en welbevinden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (webpublicatie).
- Muller, en Marion van den Brakel (2018). Neemt het loonverschil tussen mannen en vrouwen af? In: Wil Portegijs en Marion van den Brakel *Emancipatiemonitor 2018*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Ours, Jan van (2008). De Nederlandse vrouw die meer wil werken staat onder dubbele druk. In: *Me Judice*, 23 december 2008.
- Papp, L.M., E.M. Cummings en M.C. Goeke-Morey (2009). For Richer, for Poorer: Money as a Topic of Marital Conflict in the Home. In: *Family Relations*, jg. 58, nr. 1, p. 91-103.
- Peek, S. (2012). Veranderingen in de arbeidsparticipatie van gescheiden moeders. In: *Sociaaleconomische trends*, 2012, nr. 3.
- Perez, Sebastian Alejandro, Marion van den Brakel en Wil Portegijs (2018a). Welke gevolgen heeft ouderschap voor werk en economische zelfstandigheid. In: Wil Portegijs en Marion van den Brakel, *Emancipatiemonitor 2018*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Perez, Sebastian Alejandro, Marijke Hartgers, Laura Wielenga-van der Pijl (2018b). Meisjes vlijtig door het onderwijs en jongens een flitsende loopbaanstart? In: Wil Portegijs en Marion van den Brakel, *Emancipatiemonitor 2018*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Poortman, A.R. en R. van Gaalen (2017). Shared Residence After Separation: A Review and New Findings from the Netherlands. In: *Family Court Review*, jg. 55, nr. 4, p. 531-544.
- Portegijs, Wil, Mariëlle Cloïn, Saskia Keuzenkamp, Ans Merens en Eefje Steenvoorden (2008). *Verdeelde tijd. Waarom vrouwen in deeltijd werken*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Portegijs, Wil en Mariëlle Cloïn (2012). Verdeling van onbetaalde arbeid tussen partners. In: Ans Merens, Marijke Hartgers en Marion van den Brakel, *Emancipatiemonitor 2012* (p. 115-125). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek.

- Portegijs, W., M. Cloin en A. Merens (2014). *Krimp in de kinderopvang. Ouders over kinderopvang en werk*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Putten, A.E. van (2009). *The Role of Intergenerational Transfers in Gendered Labour Patterns* (proefschrift). Amsterdam/Den Haag: Aksant Academic Publishers/Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI rapport 79).
- Regt, A. de (1993). *Geld en gezin. Financiële en emotionele relaties tussen gezinsleden*. Amsterdam: Boom.
- Riele, Saskia te, en Linda Moonen (2018). En ze leefden nog lang en gelukkig ...? In: Wil Portegijs en Marion van den Brakel, *Emancipatiemonitor 2018*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Roeters, A., S.A. Perez en A. de Boer (2016). De combinatie van betaalde arbeid en zorgtaken. In: W. Portegijs en M. van den Brakel, *Emancipatiemonitor 2016* (p. 87-116). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Roeters, A. (2017a). *Een week in kaart. Editie 1*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Romàn, A. (2006). *Deviating from the standard: effects on labor continuity and careerpatterns* (proefschrift). Amsterdam: Dutch University Press.
- Rudman, L.A. en K. Mescher (2013). Penalizing Men Who Request a Family Leave: Is Flexibility Stigma a Femininity Stigma? In: *Journal of Social Issues*, Volume 69, nr. 2, p. 322-340.
- Ruitenbergh, J. (2014). *Socialized Choices. Labour Market Behaviour of Dutch Mothers*. Amsterdam: Pallas Publications: Dutch University Press.
- Schors, Anna van der, Minou van der Werf en Gea Schonewille (2015). *Geldzaken in de praktijk*. Utrecht; Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting (NIBUD).
- Siegers, M. (2016). Jouw naam, of de mijne? In: *NRC*, 26/27 november 2016.
- Stam, Kirsten, Ellen Verbakel en Paul M. de Graaf (2014). Do values matter? The impact of work ethic and traditional gender role values on female labour market supply. In: *Social Indicators Research*, jg. 116, nr. 2, p. 593-610.
- Stevens, L. (2006). *Fiscaal gezinsbeleid* (afscheidscollege). Deventer: Kluwer.
- TK (1984/1985). *Beleidsplan Emancipatie*. Tweede Kamer, vergaderjaar 1984/1985, 19052, nr. 1-19.
- TK (2000/2001). *Meerjarenbeleidsplan Emancipatie. Het emancipatiebeleid voor de korte en middellange termijn*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2000/2001, 27061, nr. 3.
- TK (2012/2013). *Hoofdlijnenbrief Emancipatiebeleid 2013-2016*. Brief van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap aan de Tweede Kamer van 10 mei 2013. Tweede Kamer, vergaderjaar 2012/2013, 30420, nr. 177.
- TK (2017/2018). *Emancipatienota 2018-2021: Principes in de praktijk*. 29 maart 2018, Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Tweede Kamer, vergaderjaar 2017/2018, 30420, nr. 270.
- Thor, Jesper van, Wil Portegijs en Brigitte Hermans (2018). Gaan vrouwen steeds meer werken? In: Wil Portegijs en Marion van den Brakel, *Emancipatiemonitor 2018*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Trouw (2013). *Te veel vrouwen teren op hun man*, 11 mei 2013.
- Vinne, E. van der (1998). *Eerlijk is eerlijk. Over de rechtvaardiging van de taakverdeling binnenshuis* (proefschrift). Tilburg: Tilburg University Press.
- Vliet, R. van der, M. Gijsberts en J. Dagevos (2013). Veranderingen in de gezinssituatie en de arbeidsmarktpositie van vrouwen. In: W. Huijnk, M. Gijsberts en J. Dagevos, *Jaarrapport integratie 2013. Participatie van migranten op de arbeidsmarkt*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vrooman, Cok, Edith Josten, Stella Hoff, Lisa Putman en Jean Marie Wildeboer Schut (2018). *Als werken te weinig opbrengt. Werkende armen in vijf Europese landen en twintig Nederlandse gemeenten*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Werkgroep Theoretisch Kader (1982). *Analyse van het vrouwenvraagstuk*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid / Directie Coördinatie Emancipatiebeleid.

- Westphal, S., A. Poortman en T. van der Lippe (2014). Non-resident Father-Child Contact across Divorce Cohorts: The Role of Father Involvement during Marriage. In: *European Sociological Review*, Volume 30, nr. 4, p. 444-456.
- Wiesman, S. (2010). *Negotiation in couples' transition to parenthood* (proefschrift). Utrecht: Universiteit Utrecht (uitgegeven in eigen beheer).
- Wildeboer Schut, J.M., B. Goderis en S. Hoff (2016). Waar ligt de armoedegrens? In: S. Hoff, J.M. Wildeboer Schut, B. Goderis en C. Vrooman, *Armoede in kaart 2016*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Yerkes, Mara (2006). *What women want: Individual preferences, heterogeneous patterns? Women's labour market participation patterns in comparative welfare state perspective* (proefschrift). Utrecht: Universiteit Utrecht (uitgegeven in eigen beheer).

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn in gedrukte vorm verkrijgbaar bij de (internet)boekhandel en zijn als pdf gratis te downloaden via www.scp.nl. Een complete lijst is te vinden op www.scp.nl/publicaties.

SCP-publicaties 2018

- 2018-1 *Werken aan de start. Jonge vrouwen en mannen op de arbeidsmarkt* (2018). Ans Merens en Freek Bucx (red.). ISBN 978 90 377 0859 2
- 2018-2 *Lees:Tijd. Lezen in Nederland* (2018). Annemarie Wennekers, Frank Huysmans en Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0858 5
- 2018-3 *De Wmo 2015 in praktijk. De lokale uitvoering van de Wet maatschappelijke ondersteuning* (2018). Lia van der Ham, Maaïke den Draak, Wouter Mensink, Peggy Schyns en Esther van den Berg. M.m.v. Pepijn van Houwelingen en Isabella van de Velde. ISBN 978 90 377 0856 1
- 2018-4 *Jezelf zijn in het verpleeghuis* (2018). Lisette Kuiper, Debbie Verbeek-Oudijk en Cretien van Campen. ISBN 978 90 377 0855 4 (pdf)
- 2018-5 *Maatschappelijke ondersteuning: keuzes van cliënten en beleid van gemeenten* (2018) (handelseditie proefschrift). Anna Maria Marangos. ISBN 978 90 377 0846 2 (pdf)
- 2018-6 *Een lokaal sociaal contract. Voorwaarden voor een inclusieve samenleving* (2018). Kim Putters. ISBN 978 90 377 0861 5
- 2018-7 *The social state of the Netherlands 2017* (2018). Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer en Annemarie Wennekers (red.). ISBN 978 90 377 0862 2 (pdf)
- 2018-8 *Net als thuis. Wooninitiatieven opgezet door ouders voor hun kinderen met een beperking* (2018). Inger Plaisier en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0863 9
- 2018-9 *Bouwend aan een toekomst in Nederland. De leefsituatie van Poolse migranten die zich na 2004 in Nederland hebben ingeschreven* (2018). Mérove Gijsberts, Iris Andriessen, Han Nicolaas (CBS) en Willem Huijnk. ISBN 978 90 377 0864 6 (pdf)
- 2018-10 *Publieke voorkeuren. Een methodologische en inhoudelijke verkenning van voorkeuren voor publieke voorzieningen* (2018). Martin Olsthoorn en Ab van der Torre. ISBN 978 90 377 0867 7 (pdf)
- 2018-11 *De religieuze beleving van moslims in Nederland. Diversiteit en verandering in beeld* (2018). Willem Huijnk. ISBN 978 90 377 0868 4 (pdf)
- 2018-12 *Opvattingen over seksuele en genderdiversiteit in Nederland en Europa* (2018). Lisette Kuiper. ISBN 978 90 377 0866 0 (pdf)
- 2018-13 *Verhalen blijven vertellen en elkaar willen begrijpen* (2018). Kim Putters, Andries van den Broek, Ab van der Torre, Martin Olsthoorn, Esther van den Berg, Wouter Mensink, Lotte Vermeij, Marcel Coenders en Annemarie Wennekers. ISBN 978 90 377 0872 1
- 2018-14 *Syriërs in Nederland. Een studie over de eerste jaren van hun leven in Nederland* (2018). Jaco Dagevos, Willem Huijnk, Mieke Maliepaard (WODC) en Emily Miltenburg. ISBN 978 90 377 0869 1
- 2018-15 *Tijdelijk werk geven. Invloed van laagconjunctuur en langdurende ziektegevallen* (2018). Edith Josten en Jan Dirk Vlasblom. ISBN 978 90 377 0870 7 (pdf)

- 2018-16 *Kwetsbaar en eenzaam? Risico's en bescherming in de ouder wordende bevolking* (2018). Cretien van Campen, Frieke Vonk en Theo van Tilburg (VU AMSTERDAM). ISBN 978 90 377 0874 5
- 2018-17 *Veranderde zorg en ondersteuning voor mensen met een beperking. Landelijke evaluatie van de Hervorming Langdurige Zorg* (2018). Redactie: Mariska Kromhout, Nora Kornalijslijper en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0875 2
- 2018-18 *An international comparison of care for people with intellectual disabilities. An exploration* (2018). Isolde Woittiez, Evelien Eggink, Lisa Putman en Michiel Ras. ISBN 978 90 377 0871 4 (pdf)
- 2018-19 *Van sociale werkvoorziening naar Participatiewet. Hoe is het de mensen op de Wsw-wachlijst vergaan?* (2018). Klarita Sadiraj, Stella Hoff en Maroesjka Versantvoort. ISBN 978 90 377 0880 6 (pdf)
- 2018-20 *Lastige kwesties. Acht focusgroepen over vertegenwoordiging en stemmen* (2018). Paul Dekker en Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0878 3 (pdf)
- 2018-21 *Kijk op kinderopvang. Hoe ouders denken over de betaalbaarheid, toegankelijkheid en kwaliteit van kinderopvang* (2018). Anne Roeters en Freek Bucx. ISBN 978 90 377 0876 9 (pdf)
- 2018-22 *Verdeeldheid en verbinding. Terugblik op de rol van de civil society bij de komst van vluchtelingen* (2018). Wouter Mensink. ISBN 978 90 377 0882 0 (pdf)
- 2018-23 *Als werk weinig opbrengt. Werkende armen in vijf Europese landen en twintig Nederlandse gemeenten* (2018). Cok Vrooman, Edtih Josten, Stella Hoff, Lisa Putman en Jean Marie Wildeboer Schut. ISBN 978 90 377 0881 3
- 2018-24 *Het culturele leven. Hoe 10 culturele domeinen bezien vanuit 14 kernthema's* (2018). Andries van den Broek en Yvette Gieles. ISBN 978 90 377 0890 5 (pdf)
- 2018-25 *De sociale staat van Nederland 2018. Hoofdpijnen* (2018). Annemarie Wennekers, Jeroen Boelhouwer, Cretien van Campen en Rob Bijl (red.). ISBN 978 90 377 0886 8
- 2018-26 *Eritrese statushouders in Nederland. Een kwalitatief onderzoek over de vlucht en hun leven in Nederland* (2018). Leen Sterckx, Merhawi Fessehazion, m.m.v. Bet-El Teklemariam. ISBN 978 90 377 0888 2
- 2018-27 *LHBT-monitor 2018. De leefsituatie van lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender personen in Nederland* (2018). Gabriël van Beusekom en Lisette Kuiper. ISBN 978 90 377 0891 2 (pdf)
- 2018-28 *Overall rapportage sociaal domein 2017. Wisselend bewolkt* (2018). Evert Pommer, Jeroen Boelhouwer, Evelien Eggink, Anna Maria Marangos en Ingrid Ooms. ISBN 978 90 377 0895 0
- 2018-29 *Samenvatting Overall rapportage sociaal domein 2017. Wisselend bewolkt* (2018). Evert Pommer, Jeroen Boelhouwer, Evelien Eggink, Anna Maria Marangos en Ingrid Ooms. ISBN 978 90 377 0896 7
- 2018-30 *De SCP-methode voor het meten van armoede. Herijking en revisie* (2018). Benedikt Goderis, Bart van Hulst, Jean Marie Wildeboer Schut en Michiel Ras. ISBN 978 90 377 0900 1 (pdf)
- 2018-31 *Rapportage sport 2018* (2018). Hugo van der Poel (Mulier Instituut), Resie Hoeijmakers (Mulier Instituut), Ine Pulles en Annet Tiessen-Raaphorst. ISBN 978 90 377 0893 6
- 2018-32 *Christenen in Nederland. Kerkelijke deelname en christelijke gelovigheid* (2018). Joep de Hart en Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0894 3
- 2018-33 *Ons geld. Vrouwen en mannen over het belang van inkomen en economische zelfstandigheid voor vrouwen* (2018). Wil Portegijs. ISBN 978 90 377 0889 9
- 2018-34 *Alle ballen in de lucht. Tijdsbesteding in Nederland en de samenhang met de kwaliteit van leven* (2018). Anne Roeters (red.). ISBN 978 90 377 0899 8

Digitale publicaties 2018

- Verhalen blijven vertellen en elkaar willen begrijpen* (infographic). Kim Putters, Andries van den Broek, Ab van der Torre, Martin Olsthoorn, Esther van den Berg, Wouter Mensink, Lotte Vermeij, Marcel Coenders en Annemarie Wennekers. ISBN 978 90 377 0873 8, publicatiedatum 4-5-2018
- Een (on)gezonde leefstijl* (card stack). Stéfanie André (RU), Gerbert Kraaykamp (RU), Roza Meuleman (RU). ISBN 978 90 377 0879 0, publicatiedatum 10-7-2018
- De sociale staat van Nederland 2018* (card stack). Annemarie Wennekers, Jeroen Boelhouwer, Cretien van Campen en Rob Bijl (red.). ISBN 978 90 377 0885 1, publicatiedatum 11-9-2018
- (Un)healthy lifestyles. Education as a dividing line* (card stack). Stéfanie André (RU), Gerbert Kraaykamp (RU), Roza Meuleman (RU). ISBN 978 90 377 0897 4, publicatiedatum 22-10-2018
- Publiek voorzien. Ontwikkelingen in de uitgaven en dienstverlening van 27 publieke voorzieningen* (digitaal gelaagd rapport). Evelien Eggink, Ingrid Ooms, Lisa Putman, Michiel Ras, Ab van der Torre en Sytske Wierda. ISBN 978 90 377 0892 9, publicatiedatum 6-11-2018
- Armoede in kaart 2018* (cardstack). Hoff, S., B. Goderis, B. van Hulst en J.M. Wildeboer Schut. ISBN 978 90 377 0902 5, publicatiedatum 23-11-2018

Overige publicaties 2018

- Burgerperspectieven 2018 | 1* (2018). Paul Dekker, Lia van der Ham en Annemarie Wennekers. ISBN 978 90 377 0865 3
- Burgerperspectieven 2018 | 2* (2018). Josje den Ridder, Evelien Boonstoppel en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0877 6
- Burgerperspectieven 2018 | 3* (2018). Josje den Ridder, Paul Dekker, Evelien Boonstoppel. ISBN 978 90 377 0883 7
- Verdringing op de arbeidsmarkt. Beschrijving en beleving.* (2018). Wiljan van den Berge, Jan Dirk Vlasblom, Jos Ebregt, Lisa Putman, Jochem Zweerink en Marloes de Graaf-Zijl. ISBN 978 90 377 0887 5 (pdf)

SCP-publicaties 2017

- 2017-1 *Grenzen aan de eenheid. De beleving en waardering van diversiteit en inclusiviteit onder medewerkers van Defensie* (2017). Iris Andriessen, Wim Vanden Berghe en Leen Sterckx. M.m.v. Jantine van Lisdonk en Ans Merens. ISBN 978 90 377 0814 1
- 2017-2 *Wie maakt het verschil? Sociale ongelijkheid in condities en consequenties van informele hulp.* Oratie. (2017). Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0752 6
- 2017-3 *Langer zelfstandig. Ouder worden met hulpbronnen, ondersteuning en zorg* (2017). Cretien van Campen en Jurjen Iedema (SCP), Marjolein Broese van Groenou (VU-LASA) en Dorly Deeg (VUMC-LASA). ISBN 978 90 377 0817 2
- 2017-4 *Beleidssignalement Ervaringen van LHBT-personen met sport* (2017). Ine Pulles en Kirsten Visser. ISBN 978 90 377 0820 2 (pdf)
- 2017-5 *Voorzieningen verdeeld. Profijt van de overheid* (2017). Martin Olsthoorn, Evert Pommer, Michiel Ras, Ab van der Torre en Jean Marie Wildeboer Schut. ISBN 978 90 377 0821 9
- 2017-6 *Van oost naar west. Poolse, Bulgaarse en Roemeense kinderen in Nederland: ouders over de leefsituatie van hun kinderen* (2017). Ria Vogels, Simone de Roos en Freek Bucx. ISBN 978 90 377 0819 6
- 2017-7 *First steps on the labour market* (2017). Ans Merens, Freek Bucx en Christoph Meng (ROA). ISBN 978 90 377 0822 6
- 2017-8 *Zorg en ondersteuning in Nederland: kerncijfers 2015. Ontvangen hulp bij het huishouden, persoonlijke verzorging, verpleging en begeleiding* (2017). Debbie Verbeek-Oudijk, Lisa Putman en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0818 9 (pdf)

- 2017-9 *Kwesties voor het kiezen. Analyses van enkele maatschappelijke thema's voor de Tweede Kamerverkiezingen 2017* (2017). ISBN 978 90 377 0770 0 (pdf)
- 2017-10 *Achtervolgd door angst. Een kwantitatieve vergelijking van angst voor slachtofferschap met een algemeen gevoel van onveiligheid* (2017). Lonneke van Noije en Jurjen Iedema. ISBN 978 90 377 0825 7
- 2017-11 *Discriminatie herkennen, benoemen en melden* (essay) (2017). Iris Andriessen. ISBN 978 90 377 0826 4 (pdf)
- 2017-12 *Dorpsleven tussen stad en land. Slotpublicatie Sociale Staat van het Platteland* (2017). Anja Steenbekkers, Lotte Vermeij en Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0830 1 (pdf)
- 2017-13 *Leren van verschillen. Opleidingsverschillen in de vrouwenemancipatie* (2017). Anne Roeters. ISBN 978 90 377 0829 5 (pdf)
- 2017-14 *Transgender personen in Nederland* (2017). Lisette Kuyper, m.m.v. Wim Vanden Berghe. ISBN 978 90 377 0831 8 (pdf)
- 2017-15 *Gelijk verdeeld. Een verkenning van de taakverdeling bij LHb-stellen* (2017). Anne Roeters, Floor Veerman en Eva Jaspers. ISBN 978 90 377 0832 5 (pdf)
- 2017-16 *Nederlanders en nieuws. Gebruik van nieuwsmedia via oude en nieuwe kanalen* (2017). Annemarie Wennekers en Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0833 2 (pdf)
- 2017-17 *Beroep op het mbo. Betrokkenen over de responsiviteit van het middelbaar beroepsonderwijs* (2017). Monique Turkenburg en Ria Vogels. M.m.v. Yvette Sol. ISBN 978 90 377 0836 3
- 2017-18 *Ouderen in verpleeghuizen en verzorgingshuizen. Landelijk overzicht van hun leefsituatie in 2015/'16* (2017). Debbie Verbeek-Oudijk en Cretien van Campen. ISBN 978 90 377 0838 7
- 2017-19 *Gelukkig in een verpleeghuis? Ervaren kwaliteit van leven en zorg van ouderen in verpleeghuizen en verzorgingshuizen* (2017). Cretien van Campen en Debbie Verbeek-Oudijk. ISBN 978 90 377 0837 0
- 2017-20 *Zicht op de Wmo 2015. Ervaringen van melders, mantelzorgers en gespreksvoerders* (2017). Peteke Feijten, Roelof Schellingerhout, Mirjam de Klerk, Anja Steenbekkers, Peggy Schyns, Frieke Vonk, Anna Maria Marangos, Alice de Boer en Liesbeth Heering. ISBN 978 90 377 0842 4
- 2017-21 *Gevlucht met weinig bagage. De leefsituatie van Somalische Nederlanders* (2017). Iris Andriessen, Mérove Gijsberts, Willem Huijnk en Han Nicolaas (CBS). ISBN 978 90 377 0839 4 (pdf)
- 2017-22 *Overall rapportage sociaal domein 2016. Burgers (de)centraal* (2017). Evert Pommer en Jeroen Boelhouwer (red.). ISBN 978 90 377 0843 1
- 2017-23 *Samenvatting Overall rapportage sociaal domein 2016. Burgers (de)centraal* (2017). Evert Pommer, Jeroen Boelhouwer (red.) ISBN 978 90 377 0844 8
- 2017-24 *Regionale verschillen in het sociaal domein: voorzieningengebruik nader verklaard* (2017). Ingrid Ooms, Klarita Sadiraj en Evert Pommer. ISBN 978 90 377 0852 3 (pdf)
- 2017-25 *De sociale staat van Nederland 2017* (2017). Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Annemarie Wennekers (red.). ISBN 978 90 377 0847 9
- 2017-26 *Zorg en ondersteuning in Nederland: kerncijfers 2016* (2017). Lisa Putman, Debbie Verbeek-Oudijk en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0850 9 (pdf)
- 2017-27 *Voor elkaar?* (2017). Mirjam de Klerk, Alice de Boer, Inger Plaisier, Peggy Schyns. ISBN 978 90 377 0849 3

Digitale publicaties 2017

Zorg en ondersteuning in Nederland: kerncijfers 2015 (onepager). Debbie Verbeek-Oudijk, Lisa Putman en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0824 0, publicatiedatum 23-1-2017

Eerste treden op de arbeidsmarkt (digitaal magazine). Ans Merens, Freek Bucx, m.m.v. Christoph Meng (ROA).

ISBN 978 90 377 0823 3, publicatiedatum 31-1-2017

Arbeidsmarkt in kaart. Werkgevers 2017 (card stack). Patricia van Echtelt en Marian de Voogd-Hamelink.

ISBN 978 90 377 0840 0, publicatiedatum 24-10-2017

Zorg en ondersteuning in Nederland: kerncijfers 2016 (onepager). Debbie Verbeek-Oudijk, Lisa Putman en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0851 6, publicatiedatum 17-11-2017

De sociale staat van Nederland 2017 (infographic). Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Annemarie Wennekers (red.).

ISBN 978 90 377 0853 0, publicatiedatum 12-12-2017

Een week in kaart – editie 1 (card stack). Anne Roeters. ISBN 978 90 377 0857 8, publicatiedatum 21-12-2017

Overige publicaties 2017

Burgerperspectieven 2017 | 1 (2017). Paul Dekker, Josje den Ridder en Pepijn van Houwelingen.

ISBN 978 90 377 0827 1

Burgerperspectieven 2017 | 2 (2017). Josje den Ridder, Iris Andriessen en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0834 9

Oud worden in Nederland (2017). Redactie: Lotte Vermeij (SCP) en Radboud Engbersen (PLATFORM31).

ISBN 978 90 377 0835 6

Burgerperspectieven 2017 | 3 (2017). Josje den Ridder, Paul Dekker en Pepijn van Houwelingen.

ISBN 978 90 377 0841 7

Burgerperspectieven 2017 | 4 (2017). Paul Dekker en Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0854 7

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt jaarlijks zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.